

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

А. В. Ролік

**ПОРІВНЯЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО:
ЛЕКЦІЇ ТА СЕМІНАРИ**

*Навчально-методичний посібник
до курсу «Порівняльне мовознавство»
для студентів факультету філології,
історії та політико-юридичних наук*

Видання друге, доповнене

Ніжин
2023

УДК 821.10.01
Р67

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 12 від 22.06.2023 р.

Рецензенти

Талавіра Н. М. – доцент кафедри германської філології та методики викладання англійської мови НДУ ім. М. Гоголя, кандидат філологічних наук;

Щербак О. М. – доцент кафедри прикладної лінгвістики НДУ ім. М. Гоголя, кандидат філологічних наук.

Ролік А. В.

Р67 Порівняльне мовознавство: лекції та семінари: навч.-метод посібник з курсу «Порівняльне мовознавство» для студентів факультету філології, історії та політико-юридичних наук. Видання друге, доповнене. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. с. 121

Посібник призначений для студентів денної і заочної форм навчання факультету філології, історії та політико-юридичних наук і охоплює найбільш загальні теоретичні і практичні питання зіставного мовознавства. Крім того він містить серію завдань до семінарських занять, за допомогою яких студенти зможуть закріпити отримані знання.

УДК 821.10.01

ПЕРФЛМОВА

Навчально-методичний комплекс із дисципліни «Порівняльне мовознавство» відповідає сучасним вимогам суспільства у підготовці висококваліфікованих фахівців у сфері гуманітарних знань.

Метою викладання курсу є розширення та поглиблення у спеціалістів знань з теорії та історії мовознавства, введення у проблематику сучасної лінгвістики.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен володіти знаннями з історії розвитку лінгвістичної думки, а саме: знати місце історії лінгвістичних учень у системі лінгвістичних дисциплін; основні періоди становлення порівняльно-історичного мовознавства та його представників; основні напрями у мовознавстві II половини XIX ст. та напрями європейського, американського, радянського мовознавства XX ст.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Порівняльне мовознавство» є ознайомлення студентів з актуальними ідеями та проблемами сучасного мовознавства, озброєння їх необхідною сумою знань із мовознавства, яка має розширити лінгвістичну підготовку філолога та сприяти перекладацькій діяльності.

Лекції курсу мають проблемно-творчий характер і спрямовують студентів на вивчення основних питань теорії мовознавчої науки з урахуванням її історичного минулого та сучасного стану. Практичні заняття, що є складовою частиною навчального курсу, мають інтерактивний характер, і націлені на опрацювання теоретичних положень курсу.

Студенти повинні **вміти**: чітко характеризувати головні періоди історичного розвитку лінгвістики; розрізнати специфіку та проблеми різних напрямів мовознавства, їх представників та коло їхніх наукових інтересів; логічно та аргументовано викладати проблематику сучасних напрямів розвитку лінгвістики, давати визначення основних понять, характеризувати дослідження провідних вчених певного напрямку; синтезувати знання, отримані з попередніх теоретичних і практичних курсів, для характеристики та аналізу мовних явищ.

Студент повинен оволодіти уміннями компаративного аналізу споріднених мов та основами когнітивно-культурологічного підходу до аналізу мовних явищ, здатністю до оперування основними термінами і поняттями когнітивної лінгвокультурології.

Він також має володіти прийомами компонентного, структурного, функціонального та лінгвістичного аналізу мовних явищ; уміннями компаративного дискурс-аналізу; способами мовної об'єктивації прихованих смислів, мовного кодування шляхом різних лінгвокогнітивних механізмів; розумінням понять «культурний код», «знакова система», «образ-знак», необхідних для проведення семіотичного аналізу мовних явищ тексту; розуміти основні терміни і поняття когнітивної лінгвістики.

Вивчення навчальної дисципліни «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» базується на принципах кредитно-модульної системи, яка сприяє систематичному та динамічному засвоєнню студентами навчального матеріалу, з використанням модульної технології навчання та рейтингового оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу. Рейтингова система оцінювання дозволяє врахувати як поточну підготовку студентів до аудиторних занять, так і визначити рівень засвоєння студентами навчального матеріалу окремого змістового модуля. Підсумкова (залікова) оцінка визначається за рейтинговими показниками. Самостійна робота студентів забезпечується системою навчально-методичних матеріалів, передбачених для вивчення дисципліни «Порівняльне мовознавство», і організується за двома формами: позааудиторна та аудиторна самостійна робота студентів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЙНИХ ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЬ

Основна

1. Бурлак С. А. Сравнительно-историческое языкознание / С. А. Бурлак, С. А. Старостин. – М.: Academia, 2005. – 432 с.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. III. – М.: Прогресс. – С. 60–94.
4. Кочерган М. П. Основи зівставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Академія, 2006. – С. 7–64.
5. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. М.: Прогресс, 1989. – 440 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Солнцев В. М. Типология и тип языка / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2. – С. 26–41.
9. Ульман С. Семантические универсалии [Электронный ресурс] / С. Ульман. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/ullman-70.htm>
10. Ярцева В. Н. К определению понятия «языковой тип» / В. Н. Ярцева // Лингвистическая типология. – М., 1985. – С. 6–12.

Додаткова

1. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: Знакові величини / Я.А. Баран та ін. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация. Общие вопросы / [под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой]. – М.: Наука, 1977. – С. 230–293.
3. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: [монографія] / Анатолій Павлович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 219 с.
4. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мови. – К.: Наукова думка, 1986. – 288 с.
5. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І.В. Корунець. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 512 с.

6. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Кубрякова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

8. Трибуханчик А.М. Фразеологія англійської мови: походження і функціонування. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 130 с.

ЛЕКЦІЇ

Лекція 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

ПЛАН

1. Становлення порівняльного мовознавства як лінгвістичної дисципліни.
2. Зв'язок порівняльного мовознавства з іншими галузями науки.
3. Методи наукового дослідження.

1. Становлення порівняльного мовознавства як науки.

Початок порівняльному мовознавству був покладений у XVI ст., коли почали утворюватися граматики національних мов Європи. Нові національні (іншими словами – вульгарні, тобто народні мови) були значно менше розроблені у порівнянні з класичними мовами: латинською, грецькою і давньоєврейською. В той же час класичні мови не були тоді мертвими, оскільки вони активно використовувалися в сфері релігії та науки: на цих мовах велось ділове листування, друкувалися книги, велось викладання. Національні мови в той час не використовувалися в науковому та релігійному спілкуванні, а також, що найважливіше, в діловому спілкуванні. Їхні словники та синтаксис були для цього недостатньо розвинуті. Щоб зрівняти виразні засоби класичних і вульгарних мов, необхідно було їх зіставити і в'яснити обсяг та рівень їх виразних засобів.

Порівняння вульгарної та класичної мови було системним, тобто мови порівнювалися не по окремих елементах, а к цілі системи. Спочатку фонетика не підлягала систематичному порівнянню, а лише лексика та граматика. Такий вид поаспектного порівняння отримав у подальшому назву порівняльного (контрастивного, конфронтативного) мовознавства чи характерології.

Найбільший розвиток порівняльне мовознавство отримало в області лексики. Почали створюватися глосарії до текстів на класичних мовах. Ці глосарії перекладали важкі слова класичних текстів на рідну мову і тим самим збагачували її новими словами і значеннями. Запозичені слова об'єднувалися в окремі групи, де кожному слову давалися пояснення засобами рідної мови.

Глосарії та азбуківники(словники запозичених з класичних мов слів) створювали картину лексики рідної мови. Коли ця картина була доповнена даними словників рідної мови, стало можливим розглянути лексику у порівнянні. В ній виявилось три основні категорії:

власне лексика рідної мови, іншомовні запозичення та лексика класичних мов.

Виділення трьох категорій лексики дало можливість побудувати основи етимології слів. Іншою стороною цього процесу було нове розуміння значення слова. Якщо раніше всяке слово розумілося як ім'я речі, то тепер слово стало розумітися як своєрідний маркер для умовного позначення поняття.

В даний час мови порівнюються в плані фонетики, морфеміки, словотворення, лексики, фразеології, формального та семантичного синтаксису.

Коли мови порівнюються через еквівалентні тексти, такий тип дослідження називають конфронтативним. При конфронтативному дослідженні основа порівняння визначається зазвичай як формальна смислорозрізнавальна категорія, тобто вивчається співвідношення значимості. За основу порівняння може бути вибрана семантика однієї чи декількох категорій в одній із порівнюваних мов, наприклад значення категорії модальності дієслова в англійській/німецькій мовах. Після цього розглядається відображення даної категорії в порівнюваній з нею мові.

Якщо метою порівняння є виявлення безеквівалентних засобів порівнюваних мов і способи подолання безеквівалентності, наприклад, при перекладі, то такий тип дослідження називають контрастивним. При контрастивному дослідженні вивчається смислова категорія, тобто співвідношення значень.

Таким чином, порівняльне мовознавство модифікує методи порівняння мов в залежності від мети дослідження. Шляхом порівняння вивчається варіативність смислорозрізнавальних можливостей порівнюваних мов в межах досліджуваної частини їх системи. В порівнювальних дослідженнях переслідується мета встановлення перекладацьких еквівалентів і, таким чином, уможливується лінгвістична критика перекладів і вирішення дидактичних завдань навчання іноземній мові.

Але ці цілі не обмежують можливості порівняльного мовознавства, оскільки мови можуть порівнюватися у різних аспектах і порівняльне мовознавство вивчає мови в різних формах їх культурних контактів.

2. Зв'язок порівняльного мовознавства з іншими галузями науки.

Оскільки мова є суспільним явищем, мовознавство належить до суспільних, тобто гуманітарних (лат. *humanitas* – людство), наук –

наук про людину та її мову. Воно пов'язане з такими суспільними науками, як народознавство, історія, археологія, етнографія, соціологія, психологія, логіка, літературознавство. Сучасне порівняльно-історичне і типологічне мовознавство ґрунтується також і на когнітивно-лінгвістичному підході до аналізу мовних явищ.

Зв'язок порівняльно-історичного і типологічного мовознавства з народознавством – наукою про народ, його походження, світосприйняття – зумовлений тим, що мова є основною ознакою народу. Дані з народознавства використовують для розв'язання проблеми виникнення мови та з'ясування всіх етапів її розвитку. У мові, як зазначав український мовознавець Юрій Шевельов (1908–2002), найглибше закодована народна ментальність, що є вагомим фактором як для мовознавства, так і для народознавства.

Дисципліна тісно пов'язана з історією. Так, у лексичному складі мови відображені певні історичні факти, наприклад спільні для індоєвропейських мов назви свійських тварин (корова, вівця, свиня, кінь, собака, осел, коза) та культурних рослин (горох, ріпа, морква, льон, жито) свідчать про рівень розвитку господарства індоєвропейців до поділу їх на окремі етнічні групи. Давні запозичення слів вказують на історичні контакти певного народу.

Археологія – наука, яка досліджує історію суспільства за виявленими під час розкопок пам'ятками матеріальної культури, – сприяє вивченню історії мови. Лінгвісти розшифровують віднайдені археологами писемні пам'ятки, а також написи, зроблені на стародавніх предметах. Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство пов'язане з етнографією, яка вивчає побут і культуру різних народів (етносів). Дані етнографії допомагають у вивченні говірок, з'ясуванні значення та походження слів, які стосуються побуту, культури (напр.: чурек, лаваш, коровай).

Зв'язок порівняльно-історичного і типологічного мовознавства із соціологією – наукою про закономірності розвитку і функціонування суспільства, соціальних систем – зумовлений тим, що мова є суспільним явищем. У мові відображена соціальна диференціація народу. Для сучасної України важливе значення мають соціологічні дослідження, пов'язані з мовою спілкування етнічних меншин, ставленням до української мови.

Взаємозв'язок порівняльно-історичного і типологічного мовознавства й психології – науки про психічну діяльність людини – полягає в тому, що процеси мовлення, його сприйняття і розуміння мають психічну природу. Оскільки мова є засобом мислення, то

мовознавство тісно пов'язане з логікою – наукою про закони, форми та прийоми мислення.

Найбільш помітний зв'язок порівняльно-історичного і типологічного мовознавства з літературознавством. Мова є будівельним матеріалом, першоелементом літератури. Мовознавство настільки тісно переплітається з літературознавством, що ці дві дисципліни об'єднані в комплексну науку про слово – філологію. Мовознавство пов'язане також із природничими науками, зокрема фізіологією, анатомією, медициною, фізикою, математикою, семіотикою, географією.

Зв'язок дисципліни з фізіологією, анатомією і медициною ґрунтується на тому, що ці науки вивчають будову та функціонування апарату мовлення, мозку. Фізика, зокрема, її розділ акустика, вивчає звукові коливання, а отже, створює теоретичні засади для дослідження звуків мовлення. Математика є основою емпіричних досліджень і забезпечує наукове вивчення кількісного аспекту мови і мовлення. Оскільки мова належить до знакових систем, то мовознавство пов'язане із семіотикою, яка вивчає загальні властивості знакових систем. Відомості з географії допомагають встановити територію поширення мови та окремих мовних явищ.

Когнітивна лінгвістика дозволяє виявити процеси і процедури, які лежать в основі формування мовних явищ, які слугують механізмами побудови тієї чи іншої мовної структури.

Отже, дисципліна «Порівняльне мовознавство» характеризується тісними зв'язками із суспільними і природничими науками. Дані з цих наук допомагають у дослідженні мовних явищ. Водночас відомості з мовознавства широко використовують як суспільні, так і природничі науки.

3. Методи наукового дослідження

Однією з ключових проблем загального мовознавства є проблема методології, тобто методів дослідження мови. Відомо, що будь-яка галузь людського пізнання повинна мати поряд з об'єктом і предметом вивчення певні дослідницькі методи. Лінгвістика протягом історії свого розвитку створила власні (спеціальні) методи. Як правило, зміна наукової парадигми супроводжується відкриттям нового методу дослідження. Кожен метод виділяє той аспект мови як об'єкта дослідження, який визначається найважливішим у цій теорії мови.

Метод (від грец. *methodos* «шлях дослідження, пізнання») – система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

¹ Методологія (від метод і грец. *logos* «слово, вчення») – 1) вчення про наукові методи пізнання; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки її об'єкта. У радянській науці цей термін переважно вживався в іншому (вужчому) значенні: філософська основа вчення, дослідження.

Термін метод не однозначний: його застосовують у загальнонауковому, філософському значенні, у спеціально-науковому (що стосується окремої галузі науки – фізики, хімії, математики, історії, літературознавства, мовознавства тощо) і у значенні, яке збігається зі значенням терміна методика.

У загальнонауковому, філософському значенні термін метод означає шлях пізнання і витлумачення будь-якого явища дійсності. Загальнонаукові методи пізнання базуються на знанні універсальних законів природи, суспільства і мислення. Це методи пізнання предмета в розвитку, в зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо.

У спеціально-науковому значенні слово метод означає шлях пізнання і витлумачення явищ, який використовується в певній конкретній науці (математичні методи, соціологічні методи, лінгвістичні методи та ін.). Кожен такий метод має свою «ділянку» дослідження, своє коло вимог, свою мету. Наприклад, порівняльно-історичний метод застосовують до вивчення споріднених мов. Його метою є відкриття закономірностей розвитку цих мов. Структурний метод використовується при синхронічному вивченні будь-якої мови і має на меті дослідження структурної організації мови.

Спеціальні дослідницькі методи перебувають в тісному зв'язку із загальнонауковими, залежать від них, видозмінюються під їх впливом. Філософська методологія виростає з філософської теорії, світогляду; вона є сукупністю настанов на те, з якою метою, що і як вивчати, і рекомендує конкретні методи вивчення мови. Конкретна наука має також наукову теорію і свою методологію – вчення про цілі, предмет дослідження і конкретні методи дослідження. Від філософії через її методологію проходить лінія зв'язку з теорією і з

методологією конкретної науки, через що зв'язок між філософською методологією і спеціальними методами певної науки не є прямим, але очевидний. Лінгвістична теорія є тим місточком, який поєднує філософську і конкретно-наукову методологію. Правда, трапляються випадки, коли, прикриваючись правильними загальнометодологічними положеннями, вчений може будувати антинаукові теорії шляхом використання хибних методів. Як приклад можна навести палеонтологічний метод М. Я. Марра. Заперечуючи порівняльно-історичний метод як ненауковий, Марр запропонував замінити його пошуками в усіх індоєвропейських мовах чотирьох елементів (сал, йон, бер, рош), від яких нібито утворені всі слова. Внаслідок такого «наукового» підходу були витворені фантастичні етимології слів і теоретичні міфи.

Роль спеціально-наукових методів у розвитку конкретних наук є надзвичайно важливою. Дуже часто навіть виникнення науки пов'язують з появою методу. Так, зокрема, існує два погляди щодо часу виникнення науки про мову: 1) мовознавство виникло тоді, коли мова стала об'єктом наукового розгляду, тобто за декілька століть до нашої ери (у Давньому Римі, Давній Греції і Давній Індії); 2) наука про мову виникла тоді, коли було відкрито порівняльно-історичний метод, тобто в першій чверті XIX ст. Що ж стосується нового напрямку в науці, то його також, як правило, пов'язують із виникненням нового (власного) методу, бо саме метод формує підходи до аналізу фактів. Так, порівняльно-історичне мовознавство пов'язане з порівняльно-історичним методом, структурне – зі структурним, психолінгвістика – зі спеціальними психолінгвістичними методами, лінгвогеографія – з ареальним методом. Переважання відповідного методу в певну епоху багато в чому визначає загальний характер розвитку лінгвістичної науки, бо метод завжди перебуває в тісному зв'язку з теорією (можна стверджувати про існування єдності «метод – теорія»). Не буде перебільшенням, коли скажемо, що методом створюється предмет дослідження. Водночас потрібно зазначити, що зміна теорії (парадигми в науці) не заперечує наявних до цього наукових методів.

Кожен спеціальний дослідницький метод втілюється в певну систему логічних дій ученого, стандартизованих прийомів збору, обробки й узагальнення фактів. Таку систему прийомів, яку слід називати методикою наукового дослідження, нерідко називають методом. За висловом Б. М. Головіна, якщо метод – це шлях, який прокладають до істини, то методика – інструменти, потрібні для розчищення цього шляху.

Вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу

У дослідженні мовних фактів використовують загальнонаукові методики дослідження – індукцію і дедукцію, аналіз і синтез.

Індукція (від лат. *Inductio* «наведення, збудження») – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ; узагальнення результатів окремих конкретних спостережень.

Наприклад, вивчаючи диференційні ознаки фонем у мовах світу, Р.О. Якобсон дійшов висновку, що всі диференційні ознаки фонем можна звести до дванадцяти пар (див. тему «Фонологічна система мови»). Більшість мовознавчих досліджень якраз ґрунтуються на індуктивному підході до вивчення мовних фактів. Лінгвісти починають досліджувати мовні явища з розгляду одиничних об'єктів, йдучи від конкретного до загального.

Дедукція (лат. *deductio*, від *deduco* «відводжу, виводжу») – форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних. На основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення.

В основі дедукції – аксіома: все, що стверджується стосовно всього класу, стверджується стосовно окремих предметів цього класу. Дедуктивний підхід набув особливого поширення в математиці. Всі теореми виводяться логічним шляхом за допомогою дедукції з невеликої кількості вихідних положень – аксіом. У мовознавстві дедуктивний підхід необхідний, а інколи – єдино можливий (якщо потрібно дослідити явища, які не можна безпосередньо спостерігати, тобто у випадках так званого «чорного ящика», коли про певні явища роблять дедуктивні висновки, правильність яких перевіряють на основі того, що маємо на вході і на виході «чорного ящика»). Саме таким чином вивчають, наприклад, механізм сприйняття і породження мовлення.

Із дедукцією пов'язане поняття гіпотези (в науці існує навіть термін гіпотетико-дедуктивний метод).

Гіпотеза (від грц. *hypothesis* «основа, припущення») – спосіб пізнавальної діяльності, побудови вірогідного, проблематичного знання, коли формулюється одна з можливих відповідей на питання, що виникло а процесі дослідження; одне з можливих розв'язань проблеми. Суть гіпотези полягає у висуненні припущення щодо внутрішньої структури об'єкта, форми зв'язків між його елементами

і його експериментальній перевірці. Гіпотеза доти залишається припущенням, згодом, поки не пройшла перевірку. Доведена гіпотеза, тобто перевірена на багатьох фактах, стає науковою теорією.

За допомогою дедукції (гіпотези) можна передбачити факти задовго до їх емпіричного відкриття. Скажімо, Ф. де Соссюр у 1878 р. висунув гіпотезу, відому в мовознавстві як ларингальна теорія. Суть її полягає в тому, що в індоєвропейській прамові були дві особливі фонемі, умовно позначені А та О й умовно названі ла-рингалами, поєднання яких з наявними тоді лише двома голосними [о] та [ε] дало довгі голосні й зумовило розширення системи голосних (ε + А → 5, а; ε + О → б; о + А, О → б). Це відкриття залишалось гіпотезою аж до 1927 р., коли Є. Курилович виявив у пам'ятках хетської мови графічні позначення особливих звуків саме у вказаних Ф. де Соссюром позиціях. Гіпотеза підтвердилася. Серед інших можна назвати ще гіпотезу лінгвальної відносності, гіпотезу лінгвальної доповняльності, різні гіпотези походження мови, маррівську гіпотезу походження всіх слів від чотирьох елементів (сал, бер, йон, рош) та ін.

Аналіз – мисленеве або практичне розчленування цілого на частини. Синтез – мисленеве або практичне з'єднання частин у ціле.

Розуміння діалектичної природи цих протилежностей дає змогу визначити справжнє місце і значення їх у поступі пізнання до істини. Пізнання предмета в його цілісності передбачає спочатку розчленування його на складові елементи і розгляд кожного з них (аналіз). Знання предмета як єдності різноманітного, сукупності численних ознак дає синтез. Тільки єдність аналізу і синтезу забезпечує об'єктивне, адекватне відображення дійсності.

Ілюстрацією до одночасного використання аналізу і синтезу в мовознавстві є процедура компонентного аналізу значень слова. Спочатку значення розкладають на елементарні семантичні компоненти (семи) (хлопчик – «людська істота» + «молодий» + «чоловіча стать»; дівчинка – «людська істота» + «молода» + «жіноча стать»). Після встановлення сем відбувається процедура їх синтезу. Якщо синтез сем дає значення аналізованого слова, то можна вважати, що компонентний аналіз проведено правильно (див. тему «Компонентний аналіз»).

Описовий метод

Найдавнішим і найпоширенішим основним мовознавчим методом є описовий.

Описовий метод – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному (даному) етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

В описовому методі розрізняють такі послідовні етапи: 1) виділення одиниць аналізу (фонем, морфем, лексем, конструкцій тощо); 2) членування виділених одиниць (вторинна сегментація): поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми, морфеми на фонеми, фонеми на диференційні ознаки; 3) класифікація й інтерпретація виділених одиниць.

Описовий метод використовує прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації. Прийоми зовнішньої інтерпретації бувають двох видів: а) за зв'язком з позамовними явищами (соціологічні, логіко-психологічні, артикуляційно-акустичні); б) за зв'язком з іншими мовними одиницями (прийоми міжрівневої інтерпретації).

Соціологічні прийоми застосовують при нормативно-стилістичному й історичному вивченні мови, при дослідженні словникового складу тощо. До соціологічних належить прийом «слів і речей», запропонований Г. Шухардтом і Р. Мерінгером, згідно з яким історію слова вивчають разом з історією позначуваної словом речі; прийом тематичних груп, тобто груп слів, пов'язаних спільною темою (назви певних груп рослин, назви птахів, назви одягу, назви взуття, назви погодних явищ, часових понять, почуттів тощо); прийом стильового аналізу (стилістична характеристика словникового складу мови та засобів художнього твору).

Логіко-психологічні прийоми застосовують у дослідженні зв'язку змісту мовних одиниць і категорій з одиницями мислення (співвіднесеність слова і поняття, речення і судження; різні типи значень і мовних категорій; актуальне членування речення, глибинна семантична структура речення та ін.).

Артикуляційно-акустичні прийоми мають місце при вивченні звуків у аспекті фізіологічному (артикуляція – місце і спосіб творення звуків) і фізичному (участь голосу і шуму, тембр, тон тощо).

Прийоми міжрівневої інтерпретації полягають у тому, що одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня. У міжрівневому аналізі властивості досліджуваного явища розглядають з погляду суміжного рівня. Це відкриває нові особливості явищ, які розглядають, і допомагає встановити міжрівневі зв'язки. Наприклад, синтаксис вивчають з погляду морфологічного вираження.

Прийоми внутрішньої інтерпретації – це різні способи вивчення мовних явищ на основі їх системних парадигматичних і синтагматичних зв'язків, тобто, як висловлювався Ф. де Соссюр, вивчення мови в самій собі і для себе самої. Парадигматична методика охоплює опозиційний прийом (на основі зіставлення і протиставлення

мовних одиниць встановлюються їх диференційні ознаки, а на основі спільності й відмінності одиниці об'єднуються в різні парадигматичні групи). Парадигматична методика доповнюється синтагматичною, тобто вивченням сполучуваності досліджуваних одиниць, їх контексту. Синтагматика нерідко розкриває приховані властивості мовної одиниці, які при парадигматичному (опозиційному) підході можуть бути непоміченими.

Описовий метод має широке застосування. Його використовують не тільки для опису мовних елементів (фонем, морфем, слів, конструкцій, суперсегментних одиниць, граматичних категорій та ін.), а й для вивчення функціонування мови. Опис фактів мови є їх якісним аналізом, систематизацією, що створює теорію.

Досягнення описового методу надзвичайно вагомі. На його основі створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників та багато інших). Цей метод і донині найповніше і найміцніше пов'язує мовознавство з потребами суспільства.

Порівняльно-історичний метод

На думку американського мовознавця Леонарда Блумфілда, відкриття порівняльно-історичного методу є одним із триумфальних досягнень науки XIX ст.

Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку.

Цей метод ґрунтується на наукових прийомах відтворення (реконструкції) не зафіксованих писемністю наявних у минулому мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних пізніших фактів двох чи більше конкретних мов, відомих за писемними пам'ятками або безпосередньо за їх уживанням у мовленні. Як свідчить сам термін, техніка порівняльно-історичного методу складається з двох паралельних процедур: порівняння мовних явищ (причому для цього залучають тільки споріднені мови) і їх розгляд в історичному аспекті.

Як уже зазначалося, порівняльно-історичний метод виник на початку XIX ст. Його основоположниками є німецькі вчені Ф. Бопп і Я. Грімм, датський мовознавець Р. Раск і росіянин О.Х. Востоков. Поштовхом до зародження порівняльно-історичного мовознавства

стало знайомство з давньоіндійською мовою санскрит, яка буквально вразила дослідників надзвичайною подібністю до форм європейських мов, особливо латинської.

Порівняльно-історичному методу відповідає певна теорія мови, основний зміст якої зводиться до таких чотирьох положень: 1) порівняння мов виявляє їх спорідненість, тобто походження від одного джерела – мови-основи (прамови); 2) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи; 3) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним їх розвитком; 4) зміни звуків у споріднених мовах мають строго закономірний характер, через що корені та флексії є стійкими впродовж тисячоліть, що дає можливість установити (реконструювати) архетипи.

Порівняльно-історичний метод був і залишається найважливішим інструментом установлення спорідненості мов і пізнання їх історії. Для встановлення спорідненості до порівняння залучаються морфеми, а не слова, бо подібність словника не є доказом спорідненості: слово легко запозичується з однієї мови в іншу (наприклад, в японській мові – сімдесят відсотків ки-таїзмів). У споріднених мовах спільних частин слів значно більше, ніж спільних слів. Представники порівняльно-історичного мовознавства дотримуються такого правила: якщо кількість спільних частин слів перевищує кількість спільних слів, то мови споріднені; якщо ж кількість спільних слів перевищує кількість спільних частин слів, то мови неспоріднені або віддалено споріднені. Дослідник, який користується порівняльно-історичним методом, у залученні до аналізу слів повинен бути дуже обережним, бо тут його підстерігає небезпека прийняти за спільні слова випадкові співзвуччя, що нерідко має місце навіть у солідних порівняльно-історичних студіях. Так, скажімо, В. К. Тредіаковський етимологічно зближував назву шотландців scot з рос. скот «худоба».

Головна мета порівняльно-історичного методу – це відкриття законів, за якими розвивалися мови в минулому. Для реалізації цієї мети ставляться такі конкретні завдання: відтворення моделі прамови, розкриття історії подальшого її членування на окремі мови і наступного розвитку виділених із прамови мов. Саме на таких принципах була побудована А. Шлейхером його теорія родовідного дерева (1860).

Основні прийоми порівняльно-історичного методу зводяться до визначення генетичної належності мовних явищ, установлення системи відповідностей і відхилень від них на різних рівнях, моделювання вихідних праформ (архетипів), хронологічної і просторової

локалізації мовних явищ і здійснення на цій основі генеалогічної класифікації мов.

Найважливішою процедурою порівняльно-історичного методу є реконструкція звуків і морфологічних архетипів, яка здійснюється за допомогою встановлення відповідників на всіх рівнях мови. Так, порівнюючи укр. новий, грец. νεος, лат. novus, англ. new, нім. пей, вірм. nog, тадж. нав і враховуючи закономірності фонетичних змін, учені реконструювали індоєвропейську праформу *nevos. Порівняння укр. город, рос. город, польськ. grod, чеськ. hrad, болг. град, лит. gardas, англ. garden, нім. Gartendalo можливість відтворити праформу *gordb. Таке порівняльне вивчення призвело до встановлення регулярних відповідників одних звуків іншим у різних споріднених мовах: [o] – [a] – [ε], [r] – [ж] – [з], [oi] – [ei] – [ε] – [i], [k] – [ц] тощо. Так з'явилося наукове поняття фонетичного закону, під яким розуміють регулярні відповідності у звуках спільних за походженням слів, коренів, афіксів. Закономірні зміни рядів звуків поширюються не тільки на слова з однорідним значенням, а й на інші споконвічні слова. Фонетичні закони підтверджують історичну спадковість мов. Простежена безперервність еволюції мов є основним доказом їх спорідненості.

Розрізняють прийоми зовнішньої і внутрішньої реконструкції. Прийом зовнішньої реконструкції пов'язаний з виходом за межі однієї мови і залученням матеріалу споріднених мов. Так, скажімо, О. Х. Востоков, порівнюючи слова типу рос. мясо і польськ. mięso, рос. ручка і польськ. rączka зі старослов'янським графічним відтворенням цих слів м/ксо, рж.чка реконструював праслов'янські форми *m%so, *rQczka, пояснив фонетичне значення старослов'янських юсів (а, ж) як букв, що передавали носові голосні.

Прийом внутрішньої реконструкції базується на використанні даних тільки однієї мови, але ці етимологічно споріднені дані повинні співвідноситися як мовні елементи різної давності. Так, порівняння укр. класти і кладу, вести і веду дає змогу реконструювати давні інфінітивні форми *kladti, *vedti, а порівняння слів горіти і жар – корінь *gbr. Деякі вчені, наприклад, В.І. Кодухов, прийом внутрішньої реконструкції розглядають як окремий метод – історико-порівняльний.

Серед поширених прийомів порівняльно-історичного методу слід назвати і прийом відносної хронології. Він полягає у встановленні не точного часу появи мовних явищ, а лише послідовності цих явищ у часі (яке з них виникло раніше, а яке пізніше). Так, в українській та інших слов'янських мовах є рефлексії трьох палаталізацій задньоязикових [r], [k], [x], тобто переходу цих звуків у певних умовах у

звуки [ж], [ч], [ш] і [з'], [ц'], [с'] (друг – дружити – друзі, рука – заручитися – на руці тощо). Яка з цих палаталізацій виникла раніше, доводиться на основі того, що форма кличного відмінка отьче не могла виникнути з початкової форми отьць, оскільки переходу [ц] – > [ч] немає; у час створення кличної форми отьче в називному відмінку повинен був стояти звук [к] (*отькъ), а це означає, що форма отьць (перехід [к] → [ц]) з'явилася після форми отьче (переходу [к] → [ч]). В. О. Богородицький пояснив відсутність переходу [є] в [о] в словах дед, отец і наявність його в слові полет [плл'от] тим, що перехід [є] в [о] відбувся до переходу [б] в [є] (д%дь) й отвердіння [ц] (отьць). Тут явища одне щодо одного мають різну хронологію.

Хоч порівняльно-історичний метод на відміну від описового спрямований у минуле, до того ж дуже далеко і не засвідчене писемними документами, він працює і на сучасне мови: що далі в глибину історії простежується доля певної мови, то ґрунтовніше і повніше висвітлюється її сучасний стан.

Змінилися погляди вчених і на мету порівняльно-історичного методу. Якщо раніше реконструкція індоєвропейських праформ і правомови була кінцевою метою компаративних досліджень, то нині реконструкція – точка відліку для вивчення історії мови.

На основі порівняльно-історичного методу створені порівняльно-історичні, порівняльні та історичні описи мов (традиційно вони називаються порівняльними та історичними граматиками) й етимологічні словники.

Порівняльно-історичний метод розвивали і вдосконалювали такі всесвітньо відомі мовознавці, як П.Ф. Фортунатов, А. Мейє, К. Бругман, Б. Дельбрюк, Є. Курилович, Е. Бенвеніст, Л. А. Булаховський, О. С. Мельничук та багато інших.

З порівняльно-історичним методом пов'язаний метод глотохронології М. Сводеша, борецька (ност-ратична) теорія В.М. Ілліча-Світича, теорія моногенезу мов, підтримувана українським лінгвістом О.С. Мельничуком, а також метод лінгвогеографії (дехто його розглядає як прийом чи методику лінгвогенетичного, тобто порівняльно-історичного методу).

Лекція 2. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ГРАМАТИЧНИХ СТРУКТУР (СИНТАКСИС)

ПЛАН

1. *Етапи становлення й розвитку генеративної лінгвістики.*
 - 1.1. *Етап стандартної теорії.*
 - 1.2. *Теорія керування та зв'язування.*
 - 1.3. *Мінімалістська програма.*
2. *Transformationsmethode (Трансформаційний метод).*

В контрастивних дослідженнях синтаксису використовується трансформаційно-породжувальна модель американського лінгвіста Ноама Хомського, яка полягає в тому, що: 1) відмінності між мовами формулюються як відмінності між системами і правилами для окремих ділянок мови; 2) у генеративній моделі застосовуються поняття «глибинної» і «поверхневої» структур.

1. Етапи становлення й розвитку генеративної лінгвістики

Майже піввікову історію становлення та розвитку генеративістики можна умовно поділити на три етапи, найбільшими з яких є:

1. Етап стандартної теорії, у межах якої виділяють:

1.1. Модель «**Синтаксичних структур**», в якій було реалізовано уявлення про мову як механізм породження нескінченної кількості речень за допомогою граничного набору граматичних засобів, висуває гіпотезу про існування: внутрішньої (глибинної) структури мови (прихованої від безпосереднього сприйняття та народженої системою рекурсивних (тих, що можуть застосовуватися багатократно, правил)); зовнішньої (поверхневої) граматичної структури (тієї, що сприймається безпосередньо); трансформацій, що описують перехід від глибинних структур до поверхневих.

Теорія трансформаційного аналізу розрізняє ядерні та похідні синтаксичні конструкції. Кількість ядерних конструкцій у кожній мові обмежена. Похідні конструкції виникають з ядерних шляхом певних трансформаційних правил. Наприклад, ядерну конструкцію: *Майстер розібрав годинник* можна перетворити на похідну: *Годинник, розібраний майстром*.

Генеративна граматики розрізняє глибинні та поверхневі структури, перші визначають семантичну інтерпретацію речення в аспекті синтаксичної дескрипції, інші ж забезпечують вираження універсальних елементів смислу граматичними класами слів / час-

тинами мови. Саме тому одна поверхнева структура може корелювати з кількома глибинними і навпаки. Наприклад, висловлення *Відвідування родичів було для нього приємним* може мати відповідники двох різних смислів: *Чому було приємно відвідати родичів?* і *Йому було приємно, що родичі його відвідали.*

1.2. Модель «**Аспекти**», або стандартна теорія, викладена в праці Н.Хомського «Аспекти теорії синтаксису» (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965) і являє собою спробу введення у формальну модель семантичного компонента – так званих правил семантичної інтерпретації, що приписують значення глибинним структурам. В «Аспектах теорії синтаксису» було введено протиставлення мовної компетенції (системи процесів породження мовних висловлювань) та застосування мови, прийнята так звана гіпотеза Катца-Посала про збереження змісту при трансформації, у зв'язку з чим виключено поняття факультативної трансформації, а також введено апарат синтаксичних ознак, що описують лексичну сполучуваність.

1.3. Розширена стандартна теорія, або «**лексикалізм**», до якої було додано лексичний компонент та численні правила семантичної інтерпретації. Основні положення теорії було викладено Н.Хомським у статті «Нотатки про номіналізацію» (*Remarks on Nominalization*, 1970). На відміну від попереднього етапу, особлива увага приділяється лексиці та семантичній інтерпретації. Відповідно до гіпотези Катца й Посала, традиції не змінюють значення висловлювання, все, що має семантичну інтерпретацію, повинно бути представлено на рівні глибинної структури. Сам Н.Хомський виділяв з групи явищ ті, які спростовують положення породжувальної семантики: непродуктивність деяких мовних процесів (номіналізації), структурний характер глибинного процесу та здатність традицій змінювати значення мовних виразів.

2. Другий етап розвитку генеративізму – теорія керування та зв'язування, або теорія принципів і параметрів, що формувалася протягом 1970-х років та була представлена в книзі Н.Хомського «Лекції про керування та зв'язування» (***Lectures Government and Binding on***, 1981); або за першими літерами англійської назви ОВ-теорія.

Саме в рамках теорії «принципів та параметрів» генеративістами було досягнуто найзначніших результатів у сфері пошуку граматичних обмежень. Важливою особливістю «теорії принципів і параметрів» є модульність, тобто поділ граматики на незалежні блоки («модулі»), кожен з яких визначає певний аспект мовної компетенції людини та включає один або кілька принципів. Такі блоки в

літературі також називаються «теорії». Для цього слід ознайомитися з найважливішими з них:

1) теорія семантичних ролей (так званих «тета-ролей»), за якою кожна семантична роль предиката (діюча особа, об'єкт дії) в будь-якій конструкції має бути заповненою (в одиничних випадках вона може бути заповнена так званою «порожньою категорією», тобто синтаксичною одиницею, що не має звукового вираження);

2) теорія відмінка, за якою наявні певні обмеження на відмінкове оформлення підмета й додатка;

3) теорія зв'язування, що являє собою набір універсальних обмежень на поведінку так званих «зв'язаних» слів чи словосполучень, тобто слів або словосполучень, що позначають той самий предмет, що й інше слово або словосполучення, що займає більш пріоритетну структурну позицію в тому самому реченні (прикладом «зв'язаних» елементів можуть служити зворотні займенники, що позначають той самий предмет, що й підмет);

4) теорія обмежування, що визначає заборони на синтаксичні переміщення;

5) теорія керування, що містить умови, за яких певна синтаксична позиція (наприклад, позиція підмета чи прямого додатка) може бути заповнена фонетично невираженим елементом.

«Модулі» граматики не можуть змінювати свого змісту при взаємодіюча один з одним у межах одного речення. Цікаво, що «модульний» принцип в останні десятиріччя було реалізовано в ряді теорій, що займаються іншими сферами людської свідомості, зокрема, зоривим сприйняттям.

3. Третій етап розвитку генеративізму – мінімалістська програма, основні положення якої були викладені Н.Хомським у кількох статтях, зібраних у книзі «*The Minimalist Program*» (1995).

Ця програма (не модель і не теорія) передбачає мінімізацію мовних уявлень та опис їхньої взаємодії з іншими когнітивними системами, постулюючи в мовному апараті людини дві головні підсистеми: лексикон та обчислювальну систему, а також два інтерфейси– фонетичний та логічний.

Апарат та багато теоретичних постулатів генеративізму за чотири десятиріччя змінилися майже до невпізнання, досить вказати на те, що теорія, яка в 1960-ті роки називалася трансформаційною та формулювалася як система правил, на даний момент ані поняття трансформації, ані поняття правила не використовує. З новітньої версії генеративізму були вилучені й поняття глибинної та поверх-

невої структур, що колись посідали центральне місце в породжувальній теорії. Прийнято вважати, що незмінним у генеративізмi залишилися лише постулати про природжену мовну здібність людини, про єдність базових принципів побудови різних мов, що відрізняються лише встановленням деяких параметрів, та про автономність граматики. Це так, але, по-перше, ці постулати, особливо два перші, не є винятковими рисами генеративізму, вони, можливо, нечітко сприймалися в багатьох лінгвістичних теоріях і раніше, а головне – вони можуть бути виведені з деяких більш загальних міркувань.

Реальним інваріативним ядром генеративізму Н.Хомського є, перш за все, так званий методологічний монізм, тобто вимога, відповідно до якої пояснення у всіх науках має бути побудовано однаково – за зразком природничих наук, і перш за все фізики як еталону. Як закони природи виступають граматичні правила й принципи – автономний і неавтономний синтаксис (у широкому розумінні), що закладає формальні структури, які, також за деякими правилами, переводяться у звукову форму та яким за певними правилами надається значення.

З методологічного монізму випливає й автономність синтаксису (його нічим не можна пояснити) та постулат про природжену мовну здібність (вона надана людині у готовому вигляді, так само як їй дані закони природи), а з тези про природженість цілком логічно випливає теза про глибинну єдність мов.

Генеративна теорія Н.Хомського, поза всяким сумнівом, є видатним інтелектуальним досягненням. На першому (до своєї кризи 1960-1970 років) етапі вона мала вагомий вплив на розвиток формальних граматики та обчислювальної лінгвістики, надавши дослідникам економніший та більш потужний, порівняно з граматики безпосередніх складників, апарат опису формальних мовних структур. «Синтаксичні структури» Н.Хомського є однією з праць, що заклала підвалини сучасної когнітивної науки.

2. TRANSFORMATIONSMETHODE ALLGEMEINES

Der Begriff der Transformation ist mit dem Namen des amerikanischen Linguisten N. Chomsky verbunden, des Autors der generativen Transformationsgrammatik. Die Transformationsmethode liegt dieser Grammatik zugrunde. Die Methode der Transformation hebt die IC-Methode nicht auf, sondern setzt sie fort. Die transformationelle Grammatik basiert auf der Unterscheidung zwischen **Kernsätzen** und ihren **Transformen**. In jeder Sprache gibt es eine begrenzte Zahl der sogenannten Kernsätze; sie können mit Grundstrukturen, Grundformen oder Grundmodellen verglichen werden. Die Kernsätze werden durch folgende Merkmale charakterisiert:

1) Sie stellen das Satzminimum dar, d. h. umfassen nur die für die Bildung eines Satzes notwendigen Wörter.

2) Sie haben die einfachste Struktur (nur morphologische Ausgangsformen).

3) Ihre Lexik schließt nur Stammwörter ein.

Aus den Kernsätzen werden mit Hilfe von Transformationsregeln alle möglichen Sätze einer Sprache generiert (erzeugt).

Für die englische Sprache entwickelt Z. S. Harris (einer der Begründer der Transformationsmethode) 7 Modelle der Kernsätze, die am Stoff der deutschen Sprache folgenderweise interpretiert werden können (G. Helbig):

1) SV (Der Mann kommt)

2) SVpS (Der Mann liegt im Bett)

3) SVS (Der Mann beginnt die Arbeit)

4) SV (sein) pS (Der Mann ist in Stimmung)

5) SV (sein) S (Der Mann ist Arzt)

6) SV (sein) Adj (Der Mann ist krank)

7) SV (sein) Adv (Der Mann ist dort)

Die Zahl und die Art der Kernsätze für eine bestimmte Sprache ist ein ungelöstes Problem. So können für die deutsche Sprache die oben angeführten Kernsätze durch andere Modelle ergänzt werden:

8) SVSS (Der Mann schenkt dem Bruder ein Buch)

9) Man kann diese Kernsätze auch nach der Form des Substantivs weiter unterscheiden und die angeführte Liste weiter fortsetzen.

Also wichtig ist nicht eine geschlossene konstante Liste der Kernsätze, obwohl eine solche wissenschaftliche Abstraktion nötig ist, sondern die Tatsache, dass man in jeder Sprache die einfachsten Grundformen festlegen kann.

Die Kernsätze werden mit Hilfe der IC-Methode erzeugt und analysiert. Alle anderen Sätze einer Sprache werden als Transforme der Kernsätze betrachtet. Die Transforme sind die von den Kernsätzen mit Hilfe **der Transformationen** abgeleiteten Strukturen.

Die Transformation ist eine nach bestimmten Regeln vorgenommene Veränderung der formalen Elemente eines Kernsatzes unter Beibehaltung eines bestimmten konstanten Inhalts.

Der unveränderliche konstante Inhalt, der die außersprachliche Wirklichkeit widerspiegelt, wird die Invariante genannt. Verschiedene Strukturen, die denselben Inhalt ausdrücken, werden Varianten (oder Transforme) genannt. Nehmen wir einen Satz:

- 1) Der Professor untersucht den Kranken.

Diesen Kernsatz kann man in einen passiven Satz umformen (transformieren), d. h. seine Struktur verändern, ohne Veränderung seines Inhalts:

- 2) Der Kranke wird von dem Professor untersucht. Denselben Inhalt, d. h. dieselbe Situation der objektiven Wirklichkeit, drückt auch folgende Konstruktion aus:

- 3) Die Untersuchung des Kranken von dem Professor. Also widerspiegeln alle drei Strukturen dieselbe außersprachliche Situation. Der Satz 2 und die Struktur 3 können als Transforme des Kernsatzes 1. angesehen werden.

Die Invariante (die Nichtveränderung des Inhalts) ist aber noch kein exaktes Kriterium für die Bestimmung der Transforme. Nehmen wir solche Sätze:

1. Der Professor untersucht den Patienten.
2. Der Professor behandelt den Kranken.

Diese Sätze widerspiegeln auch denselben Sachverhalt. Sind das Transforme desselben Kernsatzes? Was gilt also als objektives Kriterium zur Bestimmung der Transformationen?

Es werden folgende Bedingungen als objektives Kriterium zur Bestimmung der Transformation angenommen:

- 1) Es sollen nur grammatisch richtige Strukturen gebildet werden.
- 2) Es sollen alle lexikalischen Morpheme beibehalten werden.

Sätze 1. und 2. sind keine Transforme, weil die lexikalischen Morpheme ersetzt sind (untersucht — behandelt, den Patienten — den Kranken).

- 3) Die Struktur des Satzes soll verändert werden. Sätze mit identischer Struktur gelten nicht als Transforme:

1. Der Professor untersucht den Kranken. SVSa
2. Der Kranke untersucht den Professor. SVSa

4) Syntaktische Beziehungen im Kernsatz sollen in dem abgeleiteten Satz beibehalten werden, d. h. die Wortfügungen sollen von denselben lexikalischen Einheiten gebildet werden, einschließlich der prädikativen Fügung (Sn + V):

Der Arzt untersucht den Kranken.

Wortfügungen: der Arzt untersucht
untersucht den Kranken

Der Kranke wird von dem Arzt untersucht. Wortfügungen: der Kranke wird untersucht

wird von dem Arzt untersucht In beiden Sätzen werden Wortfügungen von gleichen Wörtern gebildet.

Dagegen: Der Kranke des Arztes wird untersucht.

Wortfügungen: der Kranke des Arztes
der Kranke wird untersucht Im Kernsatz bildeten die Wörter *Kranke* und *Arzt* keine Wortfügung, also hier liegt kein Transform des Kernsatzes vor.

Die angeführten vier Bedingungen ermöglichen eine exakte Definition der Transformation:

Eine Transformation ist die Umformung der Satzstruktur unter Beibehaltung desselben lexikalischen Bestandes (d. h. derselben lexikalischen Morpheme) und der syntaktischen Beziehung zwischen denselben lexikalischen Stämmen.

ARTEN DER TRANSFORMATIONEN

Es gibt drei Arten der Transformationen:

1. Die einfachen Transformation, bei der aus einem einfachen Satz (Kernsatz) ein einfacher Satz generiert wird:

$S_1 \text{ -----} \rightarrow S_2$

2. Die Transformation, bei der aus einem Kernsatz eine nominale Phrase generiert wird (Nominalisierung):

$S \text{ -----} \text{ NP}$

3. Die Transformation, bei der aus zwei (oder mehreren) Kernsätzen ein neuer Satz generiert wird (generalisierte Transformation):

$S_1 + S_2 \text{ -----} \rightarrow S_3$

Betrachten wir diese drei Arten der Transformationen.

EINFACHE TRANSFORMATIONEN

An einem Kernsatz können folgende einfache Transformationen vorgenommen werden:

1) Expansion (Erweiterung) der substantivischen Gruppe (NP) oder der verbalen Gruppe (VP):

Der Arzt untersucht den Kranken.—v Der Arzt untersucht heute den Kranken.—►

Der alte Arzt untersucht heute den Kranken.

2) Einführung der Negation:

Der Arzt untersucht den Kranken.—>- Der Arzt untersucht den Kranken nicht.

3) Permutation (Veränderung der Wortstellung):

Der Arzt untersucht den Kranken. – Untersucht der Arzt den Kranken?

4) Einführung des Modalverbs:

Der Arzt untersucht den Kranken.

Der Arzt kann den Kranken untersuchen.

5) Passivtransformation:

Der Arzt untersucht den Kranken. – Der Kranke wird von dem Arzt untersucht.

6) Tempus- und Modustransformation:

Der Arzt untersucht den Kranken.

Der Arzt hat den Kranken untersucht. – Der Arzt hätte den Kranken untersucht.

7) Es-Transformation (Einführung des Pronomens es):

Der Tag kommt. Es kommt der Tag.

Das waren Beispiele der Transformationen, die ein Kernsatz durchlaufen kann. An einem abgeleiteten Satz, der vom Kernsatz erzeugt wurde, können weitere einfache Transformationen vorgenommen werden. Es sind, z. B. folgende:

1) Einführung des Fragewortes:

Der Arzt untersucht den Kranken. – Untersucht der Arzt den Kranken? -

Wann untersucht der Arzt den Kranken?

2) Einführung des Ausrufewortes:

Der Tag ist herrlich.- Herrlich ist der Tag

Wie herrlich ist der Tag!

8) Eliminierung (Reduktion eines Wortes oder einer Wortgruppe):

Der Arzt untersucht den Kranken.

Der Kranke wird von dem Arzt untersucht.

Der Kranke wird untersucht. (Die Präpositionalgruppe *von dem Arzt* ist eliminiert worden.)

Durch die Transformationsanalyse kann die Generierung eines einfachen Satzes erklärt werden.

Beispiel der transformationellen Analyse eines einfachen Satzes (dabei wird auf jeder Etappe **nur eine** Transformation erklärt):

Kann dieser schwere Text ohne Wörterbuch übersetzt werden?

Kernsatz: X übersetzt einen Text (vgl.: der Mann beginnt die Arbeit) (X = jemand)

T₁ — Einführung des Modalverbs:

X übersetzt einen Text. – >

X kann einen Text übersetzen.

T₂ — Pronominalisierung:

X kann einen Text übersetzen.-*

X kann diesen Text übersetzen.

T₃ — Passivtransformation:

X kann diesen Text übersetzen.-*

Dieser Text kann (von X) übersetzt werden.

T₄ — Eliminierung:

Dieser Text kann (von X) übersetzt werden.-*

Dieser Text kann übersetzt werden.

T₅ — Permutation (Frage-Transformation):

Dieser Text kann übersetzt werden.-*

Kann dieser Text übersetzt werden?

T₆ — Erweiterung der verbalen Gruppe (VP):

Kann dieser Text übersetzt werden? -*

Kann dieser Text ohne Wörterbuch übersetzt werden? -*

T₇ — Erweiterung der nominalen Gruppe (NP):

Kann dieser Text ohne Wörterbuch übersetzt werden?

-*■ Kann dieser schwere Text ohne Wörterbuch übersetzt werden?

NOMINA LISI ER UNG

Die Nominalisierung ist eine Transformation, die einen Kernsatz in eine nominale Gruppe mit demselben Bestand der lexikalischen Morpheme und denselben syntaktischen Beziehungen verwandelt.

Nach der Form des Kernsatzes gibt es verschiedene Nominalisierungen:

1) Nominalisierung eines Kernsatzes **mit einem Vollverb:**

a) mit einem einwertigen Verb:

Die Vögel singen.^- Das Singen der Vögel

Der Junge lacht frech.*- Das freche Lachen des Jungen

Das Gesetz tritt in Kraft.*- Das Inkrafttreten des

Gesetzes.

b) mit einem zwei- bzw. dreiwertigen Verb:

Der Arzt untersucht den Kranken.^-

Die Untersuchung des Kranken durch (von) den

(dem)¹ Arzt.

2) Nominalisierung eines Kernsatzes mit dem Verb *sein*:

a) Der Tag ist schön. – Die Schönheit des Tages Oder:

Der Tag ist schön. – Der schöne Tag.

b) Das Buch ist von Wichtigkeit.*

Das Buch von Wichtigkeit

c) Der Baum ist drüben. -* Der Baum drüben

3) Nominalisierung eines Kernsatzes mit dem Verb

haben:

a) Der Lehrer hat eine Mappe.*

Die Mappe des Lehrers Oder: Er hat

einen Füller.—*

Sein Füller

b) Das Mädchen hat blaue Augen.—*

Das Mädchen mit blauen Augen.

Oder: Der Mann hat keinen Sinn für Humor.*

Der Mann ohne Sinn für Humor.

Zu den Nominalisierungen gehört auch die Erzeugung der Wortgruppen mit Partizipien:

a) Der Mann schreibt einen Brief.*

Der einen Brief schreibende Mann

b) Der Mann hat einen Brief geschrieben.*

Ein (von dem Mann) geschriebener Brief

GENERALISIERTE TRANSFORMATIONEN

Generalisierte Transformationen werden an mindestens zwei Kernsätzen vorgenommen und dienen zur Erzeugung eines dritten Satzes.

Die wichtigste Transformation ist **die Einbettung** (englisch — embedding -----включення).

Die Einbettungstransformation besteht in folgendem: Der eine Kernsatz wird nominalisiert und als nominalisierte Gruppe (NP) in eine freie Position des anderen Satzes eingebettet, wobei ein neuer, dritter Satz entsteht. Der zu nominalisierende Kernsatz, der eingebettet wird, heißt **der Konstituentensatz**. Der Satz mit freier Position heißt der **Matrixsatz**. Die freie Position im Matrixsatz heißt **der Platzhalter (P)**.

Durch die Transformationsanalyse kann die Generierung eines Satzes aus zwei oder mehreren Kernsätzen erklärt werden:

Die Kinder hören das Singen der Vögel.

Kernsätze: S1 — Die Kinder hören P (etwas).

T1 — Nominalisierung: Die Vögel singen.-*

Das Singen der Vögel.

T2 — Einbettung: Die Kinder hören P.-*

Die Kinder hören das Singen der Vögel.

Die Nominalisierungen können in folgende Positionen eingebettet werden:

- in die Position des Subjekts;
- in die Position des Objekts;
- in die Position des Prädikativs.

a) Position des Subjekts:

Matrixsatz: P überrascht uns.

Konstituentensatz: Die Stadt ist schön.

T1 — Nominalisierung: Die Stadt ist schön.—>

Die Schönheit der Stadt T2 —

Einbettung: **P** überrascht uns.

Die Schönheit der Stadt überrascht uns.

b) Position des Objekts:

Matrixsatz: Wir bewundern **P**.

Konstituentensatz: Die Stadt ist schön.

T1 — Nominalisierung: Die Stadt ist schön.-*-

Die Schönheit der Stadt T2 —

Einbettung: Wir bewundern **P**.->

Wir bewundern die Schönheit der Stadt.

c) Position des Prädikativs:

Matrixsatz: Unser größter Eindruck ist **P**.

Konstituentensatz: Die Stadt ist schön.

T1 — Nominalisierung: Die Stadt ist schön.->-

Die Schönheit der Stadt.

T2 — Einbettung: Unser größter Eindruck ist P.->

Unser größter Eindruck ist die Schönheit der Stadt.

Ein Matrixsatz kann zwei oder mehrere Platzhalter einschließen. Betrachten wir die Derivationsgeschichte (die Erklärung durch Transformationen) des folgenden Satzes:

Durch die Bemühungen der Wissenschaftler wird die Erforschung des Weltraums ermöglicht.

Kernsätze: P1 ermöglicht P2. (Matrixsatz)

Der Wissenschaftler bemüht sich. 1Konstituentensatz X erforscht den Weltraum. >

T1 — Nominalisierung: Der Wissenschaftler bemüht sich.~>

Die Bemühung des Wissenschaftlers

T2 — Einbettung: Pi ermöglicht P2.->

Die Bemühung des Wissenschaftlers ermöglicht P2.

T3 — Pluraltransformation:

Die Bemühung des Wissenschaftlers ermöglicht P2. Die Bemühungen der Wissenschaftler ermöglichen P2.

T4 — Nominalisierung: X erforscht den Weltraum.-^-

Die Erforschung des Weltraums durch X.

T5 — Eliminierung: Die Erforschung des Weltraums durch X ->

Die Erforschung des Weltraums

T6 — Einbettung: Die Bemühungen der Wissenschaftler ermöglichen P2.->

Die Bemühungen der Wissenschaftler ermöglichen die Erforschung des Weltraums.

Auf diese Weise entsteht der Satz aus drei Kernsätzen.

GENERIERUNG DES ZUSAMMENGESetzten SATZES

SATZVERBINDUNG

Die Satzverbindungstransformation erfolgt durch die Einführung einer satzverbindenden Konjunktion oder bei asyndetischer Verbindung durch bloße intonatorische Kopplung der Sätze, z. B.:

Der Schnee taut, und der Frühling kommt.

Kernsätze: Der Schnee taut.

Der Frühling kommt.

Ti — Satzverbindungstransformation:

Der Schnee taut, und der Frühling kommt.

Regeln der Kompression

Die allgemeine Regel lautet: wenn zwei Kernsätze gleiche Elemente enthalten, kann der zweite Satz komprimiert werden (d. h. die gleichen Elemente können eliminiert werden). Das betrifft in erster Linie das Verb:

Kernsätze: Er stand am Tisch.

Sie stand am Fenster.

T1 — Satzverbindungstransformation:

Er stand am Tisch, und sie stand am Fenster.

T1 — Eliminierung des Verbs im zweiten Satz:

Er stand am Tisch, und sie am Fenster.

Sätze mit gleichartigen Gliedern gelten als zusammen gefaßte Satzverbindungen. Sie werden durch Kompression, durch Eliminierung identischer Elemente generiert:

Лекція 3. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ

ПЛАН

1. *Поняття лексико-семантичної системи.*
2. *Компонентний аналіз.*
3. *Контрастивний аналіз в американській лінгвістиці.*

1. Поняття лексико-семантичної системи

Слова в мові існують не ізольовано. Вони об'єднані за спільністю значень у групи, мікросистеми. Кожне слово в своїй мікросистемі має певне місце, і його значеннєвість визначається цим місцем, бо семантичний зміст слова зумовлений відношеннями, які формуються в сітці протиставлень даного слова іншим словам цієї ж мікросистеми. Лексико-семантична система є найрухомішою серед усіх мовних рівнів. Однак, змінюючись, вона має здатність до саморегулювання, тобто такої перебудови, яка б не порушувала системності, що необхідно для постійної комунікативної придатності.

Будь-яка зміна в лексичному складі мови позначається на системних відношеннях. Нерідко трапляються випадки, коли слово, набуваючи нового значення, впливає на появу подібних значень у всіх інших семантично пов'язаних із ним слів. Іншими словами, відбувається семантичне «зараження» слів певної мікросистеми, внаслідок чого у системних об'єднаннях виникає паралелізм значень, а нерідко й форм. Так, зокрема, коли якесь із слів, що позначало температуру, стало використовуватися для позначення почуттів, то згодом цей семантичний процес охопив усю лексико-семантичну групу: теплі стосунки, гаряче серце, палке кохання, вогонь душі, любові жар, холодний погляд, в його голосі чувся лід, «Вони зійшлися: тьма і промінь, Пісні і проза, лід і племін» (О. Пушкін у перекладі М. Рильського). Пор. ще назви музичних інструментів і назви виконавців на цих інструментах: Він в оркестрі перша скрипка. Валторна, дайте звук Контрабас, вас зовсім не чути.

Деякі з лексико-семантичних об'єднань мають дуже чітку, строго системну організацію. Так, скажімо, дієслова, що означають переміщення (рух) – це струнка система, елементи якої розрізняються за трьома ознаками: 1) спосіб руху (йти, їхати, плисти, летіти тощо); 2) характер руху – самостійний, незалежний і несамотійний, залежний (йти, їхати і везти, нести, тягти тощо); 3) напрямок руху (в'їхати, заїхати, з'їхати, виїхати, від'їхати тощо).

Системність лексичного складу зумовлена не тільки комунікативними потребами (при формуванні фрази мовець спершу згадує

лексико-семантичне об'єднання, а вже потім відшукує в ньому необхідне йому найточніше слово), а й системністю об'єктивного світу, який відображений у лексиці.

Як будь-яка система, лексико-семантична система базується на відношеннях. Як і в фонології, тут відношення бувають парадигматичними й синтагматичними.

Парадигматичні відношення – це відношення між словами на основі спільності або протилежності їх значень. Зокрема, тут можна виділити: 1) відношення смислової подібності (синонімія); 2) відношення смислового протиставлення (антонімія); 3) відношення смислового включення (гіпонімія); 4) відношення супідрядності (наприклад: ялина, сосна, кедр, береза, дуб, вільха, осика, клен, явір перебувають між собою в сурядних відношеннях і в підрядному відношенні щодо гіпероніма дерево) і партитивності, тобто цілого та його частини (сосна – шишка, людина – рука, кінь – грива, лисиця – хвіст).

Найбільшими парадигматичними об'єднаннями є лексико-семантичні поля.

Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Як приклад можна назвати такі лексико-семантичні поля: поле спорідненості, поле переміщення (руху), поле розумової діяльності (мислення), темпоральне (часове) поле, метеорологічне (погодне), поле сприймання, поле температури тощо.

Кожне поле має у своєму складі спільну (інтегральну) ознаку, яка об'єднує всі одиниці поля. Така ознака називається архісемою і виражається лексемою з узагальненим значенням. Щодо названих вище полів такими ознаками є 'спорідненість', 'мислення', 'темпоральність (час)', 'погода', 'сприймання', 'температура'. Кожна окрема одиниця лексико-семантичного поля повинна відрізнятися від інших одиниць цього ж поля хоча б однією диференційною ознакою. Наприклад, йти і їхати різняться диференційною ознакою 'спосіб руху', йти й ходити – ознакою 'односпрямованість/різноспрямованість', йти й бігти – ознакою 'інтенсивність' тощо.

Лексико-семантичні поля не є ізольованими об'єднаннями. Вони пов'язані між собою. Одним із засобів міжпольових зв'язків є багатозначні слова, які окремими своїми значеннями належать до різних полів. Так, скажімо, слово година значеннями «час, пора», «60 хвилин» належить до темпорального лексико-семантичного поля, а значенням «гарна сонячна погода» – до метеорологічного поля, слово

підійти одним значенням належить до лексико-семантичного поля переміщення, а іншим – до поля розумової діяльності (підійти до висновку); уже згадувані слова теплий, холодний, гарячий тощо одними значеннями належать до поля температури, а іншими – до поля почуттів. Таким чином, лексико-семантичні поля перетинаються. Зв'язок між полями забезпечує безперервність семантичного простору, об'єднує всі поля в одну лексико-семантичну систему мови.

Склад і структура лексико-семантичних полів у різних мовах не збігаються. Якщо уявити собі лексико-семантичне поле як певну мозаїку слів, то ця мозаїка в різних мовах буде неоднаковою, тобто поля матимуть різну кількість клітинок, не всі клітинки в одній із мов будуть заповненими і те, що в одній мові міститься в одній клітинці, в іншій може бути розподілене між двома чи кількома меншими клітинками. Пор.: рос. общий – укр. спільний і загальний, укр. годинник – англ. watch «наручний, кишеньковий годинник», clock (для всіх інших видів), укр. година – англ. hour «60 хвилин», o'clock «час за годинами», англ. boat – укр. човен і пароплав, англ. coat – укр. пальто і піджак, англ. desk – укр. парта і стіл, англ. dream – укр. снитися і мріяти, англ. smell – укр. пахнути і нюхати, рос. любить – укр. любити й кохати – нім. habengern (про речі) і lieben (про людей) – англ. like, love, adore (різний ступінь почуття); фр. flotter «нерухомо триматися на воді» не має в українській мові відповідника; турецьке кок покриває значення трьох українських слів – голубий, синій, зелений; у мові хопі (північноамериканських індіанців) немає іменників типу весна, зима, теперішнє, майбутнє, а передаються ці поняття прислівниками на зразок: коли тепло, коли холодно тощо.

Лексико-семантичне поле має ієрархічну будову. Воно складається з лексико-семантичних груп, а лексико-семантичні групи з менших за обсягом мікросистем – синонімічних рядів, антонімічних пар, гіперо-гіпонімів, конверсивів тощо. Так, скажімо, в темпоральному лексикосемантичному полі виділяються лексико-семантичні групи назв точних і неточних часових відрізків, а в межах цих лексико-семантичних груп виділяються мінімальні семантичні об'єднання: синонімічні ряди (час, пора; день, доба), антонімічні пари (день – ніч, літо – зима, вічність – мить). Найпоширенішими в лексико-семантичній системі є гіперо-гіпонімічні (родовидові) відношення (тюльпан, гвоздика, гадюлус, ромашка... – квіти; квіти, кущі, дерева... – рослини; січень, лютий, березень... – місяці; хвилини години, дні, місяці, роки... – час). Вони притаманні всім пластам лексики і є найважливішими чинниками, які об'єднують і структурують лексико-семантичну систему.

Синтагматичні відношення – лінійні зв'язки слова, його сполучуваність, контекст. Кожне слово поєднується не з будь-яким іншим словом, а тільки з певними словами. Так, наприклад, слова гайнувати! розтринькувати поєднуються тільки з одним словом – відповідно час і гроші, слово безпробудний – із двома лексемами – сон і п'яниця.

Між значеннями слова та його сполучуваністю існує тісний зв'язок. Значенням слова зумовлюється його сполучуваність, а розширення чи зміна сполучуваності слова (вживання слова в незвичайних контекстах) призводить до зміни його значення. Так, зокрема, вважають, що рос. слово предать мало значення «передати», але оскільки воно часто вживалося в словосполученнях і фразах типу предать Христа, Иуда предал Иисуса, то згодом набуло значення «зрадити».

Як і лексична парадигматика, лексична синтагматика є специфічною для кожної мови. Пор.: укр. насипати борщу – рос. налить борща, укр. брати участь – рос. принимать участие; укр. дуже добре – болг. много добре; укр. чорний хліб – англ. brown «коричневий» bread.

Через стійкість опозицій між словами, стійкість полів, сполучуваності слів, іншими словами через стійкість парадигматики і синтагматики, лексико-семантична система кожної мови є унікальною, неповторною. Вона відображає національний менталітет, глибокі традиції культури і сама стає фактом духовної культури народу. Вибираючи слова в процесі комунікації, мовець свідомо чи мимовільно враховує їх парадигматичні й синтагматичні зв'язки, які є в його мовній свідомості.

2. Зародження поняття «компонентний аналіз» в лінгвістичних дослідженнях

Поняття «компонентний аналіз» увів Уард Гуденаф, який описує дослідницьку техніку, що розвинулася в рамках лінгвістики, і яка, на його думку, повинна бути застосована і до інших аспектів культури. Гуденаф підкреслював, що аналізуючи компоненти значень в тубільних поняттях дослідник може прийти до більш валідного розуміння культури в цілому

Принциповий інтерес до цього підходу привів до появи «етно-когнітивного» підходу, перш за все – етносемантики. Більшість досліджень в області етносемантики мало справу з окремими культурними змістами в посередницькій зоні, документуючи культурне знання в особливих групах і суспільствах. Вони фокусували увагу на термінології родинних відносин, класифікації тварин і рослин, на діагностичні категорії хвороб, колірних терміна, або на більш «культурних моделях», ці дослідження продемонстрували складність соціальних

модусів мислення і запропонували гіпотези про процеси, за допомогою яких концепції поняття виникають і стають загальними.

2.1. Застосування методу «компонентного аналізу» в лінгвістичній практиці

Метод компонентного аналізу був розвинений Н. С. Трубецьким стосовно фонем і в силу своєї ефективності та універсальності поширився на дослідження граматичних і потім лексичних значень. Ознаки для опису виділяються на підставі зіставлення однорідних одиниць мови. Так, при зіставленні фонем <д> і <т> розрізняються за єдиною ознакою – дзвінкістю – глухістю; всі інші ознаки у них спільні, інтегральні. Навпаки, для фонем <д> і <б> ознака дзвінкістю-інтегральний. Послідовно зіставляючи фонему, наприклад <д>, з іншими фонемами – <н>, <д>, <з>, виділяємо диференціальні ознаки неназальності, твердості, вибуховості, сукупністю яких і визначається фонема <д>, що предствляє собою зі структурної точки зору пучок диференціальних ознак.

На матеріалі граматичних значень метод компонентного аналізу вперше застосовано Р. О. Якобсоном для опису категорії відмінка російських іменників.

Опис шести відмінків досягається за допомогою трьох запропонованих вченим семантичних ознак: спрямованості, об'ємності і периферійності. Ознака спрямованості притаманна знахідному і давальному відмінкам, значення яких завжди припускає вказівку дії на об'єкт (писати лист, подарувати товаришу і т. п.), тоді як для інших відмінків ця ознака необов'язкова.

Ознака об'ємності вказує на границі позначуваного предмета, підкреслює, що обсяг змісту предмета, який виражається, зокрема, родовим відмінком, менше загального обсягу означуваного предмета (пор.: шматок хліба, склянка чаю і т. п.). Інша властивість об'ємності полягає в неможливості відмінка вказувати на відсутність предмета і характерна для місцевого відмінка.

Семантична ознака периферійності притаманна давальному і орудному відмінкам, оскільки суть цієї ознаки полягає в додатковій інформації. Економність, компактність і наочність опису предмета дослідження за допомогою компонентів (ознак) досягається за рахунок того, що їх число менше числа описуваних явищ (у наведеному прикладі трьома ознаками несуперечливо і вичерпно описується шість граматичних явищ).

Такі мовні одиниці, як слова, можуть досліджуватися за допомогою компонентного аналізу окремо і лексичними групами. Опис

лексичних груп будується шляхом виділення у змісті входять у них одиниць компонентів, за допомогою яких одні слова в групі розрізняються між собою, інші.

Семантична структура англ. слова *bachelor* побудована на підставі його чотирьох значень, що виділяються словниками: 1) холостяк, 2) молодий лицар-васал, 3) бакалавр (людина, що закінчила чотири курси коледжу); 4) молодий самець котика, що не має пари в період парування. Крім того, всередині кожного значення виділяються притаманні йому семантичні ознаки, за допомогою яких воно відрізняється від інших значень.

Опис значень слів, що утворюють ту чи іншу лексичну групу, будується зазвичай у вигляді таблиці, в якій по вертикалі розташовуються аналізовані слова, а по горизонталі – назви семантичних ознак, використовуваних для компонентного аналізу. На перетині слів і назв ознак ставляться знаки + (якщо ознака притаманний значенню слова) або – (якщо ознака у значенні слова відсутня).

Так, наприклад, група іменників, що позначають почуття, може бути описана за допомогою наступних семантичних ознак: 1) первинність (безпосередня реакція на зовнішнє роздратування), 2) вторинність (емоція виникає в результаті попередніх емоцій); 3) латентність (прихована форма, яка готує розрядку), 4) експлозивність (вибухова форма, якій передують латентні емоції), 5) пасивність протікання емоцій; 6) активність протікання емоцій; 7) контрольованість емоцій свідомістю; 8) неконтрольованість емоцій; 9) тривалий перебіг емоцій; 10) короткочасне протікання емоцій.

З урахуванням цих десяти ознак іменники зі значенням «почуття» описуються у вигляді таблиці.

Зіставляючи будь-яку пару слів у цій таблиці, неважко встановити, які ознаки у порівнюваних слів служать загальними, а які диференціальними. Наприклад, значення іменників *сказ* і *обурення* розрізняються тим, що *обурення* є контрольованим почуттям, тоді як *сказ* – неконтрольоване почуття. Всі інші ознаки, представлені в таблиці, служать для них інтегральними.

У більшості випадків при компонентному аналізі значень семантичні ознаки виділяються на предметно-логічній основі, що передбачає обов'язкове знання описуваних предметів, тобто визначення ознак ґрунтується фактично на пресуппозиції, а не на мовних формах їх вираження. А це з лінгвістичної точки не зовсім коректно.

Той факт, що компонентний аналіз здійснюється в основному на матеріалі іменників, рідше дієслів (Krohn 1975), підкреслює номі-

нативний (екстралінгвальний) характер компонентів, що використовуються для опису значень. Сама процедура опису значень представляється такою ж, як у фонології опис фонем за допомогою диференціальних ознак: передбачається лише відповідь так чи ні на питання про наявність в описуваному об'єкті тієї чи іншої ознаки.

Однак зі змістовної точки зору, метод компонентного аналізу стосовно до лексико-семантичних явищ, має суттєві відмінності від аналізу фонологічних одиниць. По-перше, кількість диференціальних ознак, придатних для опису фонем, невелика, при цьому дані ознаки являють собою однорідні сутності (рівнозначні за обсягом), тоді як число семантичних ознак значно більше. По-друге, якщо для фонем наявність або відсутність в їх утриманні диференціальних ознак визначається однозначно за принципом бінарності (немає), то при компонентному аналізі лексичних значень багатьох слів дати подібну однозначну відповідь часто неможливо.

Так, наприклад, деякі дослідники, описуючи за допомогою компонентного аналізу групу слів зі значенням «водні об'єкти» (річка, море, потік, озеро та ін), вважають, що значенням слів потік і річка притаманна ознака «плинність води», а у значень слів озеро і море ця ознака відсутня. Проте якщо бути об'єктивним, ознаку плинності неважко виявити і в озері і в морі, хоча представлена вона у них в меншій мірі, так само, наприклад, як у значеннях слів річка і потік: у значенні першого слова вона менш інтенсивна, ніж у значенні другого. Звідси виникає необхідність вимірювати ступінь інтенсивності семантичних ознак, або їх вагу в значеннях досліджуваних слів. По-третє, багато синонімічних й абстрактних слів взагалі не піддаються дослідженню за допомогою розглянутої методики компонентного аналізу, оскільки їхні значення можуть не відрізнятися пропонуваними семантичними ознаками.

Метод компонентного аналізу використовується переважно для вивчення семантичних явищ у синхронії. Застосування цієї методики може бути явним і прихованим. Так, при описі значень слів у тлумачних словниках компоненти виділяються в плані змісту слова часто шляхом перерахування тих частин, з яких складається позначуваний словом предмет. У тлумачному словнику російської мови під редакцією Д. Н. Ушакова слово коляска визначається як «парний ресорний екіпаж на чотирьох колесах з піднятим верхом». Тут виділяються чотири компоненти: 1) парний екіпаж, 2) ресорний екіпаж; 3) екіпаж на чотирьох колесах, 4) екіпаж з піднятим верхом.

Наявність подібних ознак у словникових статтях послужила матеріалом для складання словника семантичних множинків російської

лексики, в якому елементи-метамови за описом лексичних значень взяті з тлумачних словників і проінвентаризовані.

Спосіб впорядкованості (структура) ознак у змісті різних мовних одиниць може представлятися неоднаково: у вигляді лінійного набору (наприклад, при компонентному аналізі конкретної групи слів;), у вигляді ієрархічної структури (зокрема, в ідеографічних словниках), за синтаксичними конструкціями, властивими описуваним словам.

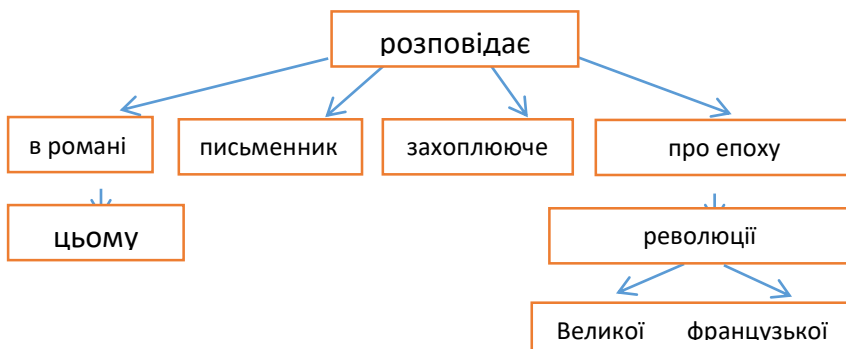
3. Контрастивний аналіз в американській лінгвістиці

Контрастивний аналіз – це специфічний опис компетенції одно-мовного індивіда в області M1 і компетенції M2, досягти якої він намагається в ході її вивчення. Таким чином, завдання контрастивної лексикології – порівняти лінгвістичний опис цієї лінгвістичної компетенції, якою володіють мовці двох порівнювальних мов. Це складне завдання і тому буде зручно розглядати лексику як систему підсистем. Ці підсистеми – лексичні поля. Поняття лексичного поля, запропоновані німецькими лінгвістами Тріром і Вайсгербером, характеризуються властивостями, які зближують його з тезауросом, і полягають в тому, що воно встановлює всередині лексикону ряд семантичних, когнітивних, оціночних і понятійних сфер, наприклад *радість, звуки, вираз обличчя, кольори, їжа, частина тіла, транспорт, дієслова мовлення* і т.д. Цікавий приклад КА дієслів мовлення наводить Леман (Lehmann 1975). Їхня функція полягає в позначенні мовленнєвих актів, які моделюються наступним чином: А говорить х В. Вибір одного із членів класу: Say «сказати», – Speak «говорити» talk «говорити», tell «розповідати» «визначається більш детальним описом. Іншими словами, вибір з однієї з 4-х лексичних реалізацій залежить від вибраних значень перемінних А х В. Деякі дієслова мовлення answer «відповідати», deny «заперечувати» не можуть бути проаналізовані за допомогою цієї формули, для них потрібна більш складна формула, яка включає такі додаткові перемінні, як попередній мовленнєвий акт і пресупозиції мовця. Леман встановлює ряд відмінностей між чотирма англійськими дієсловами і їх німецькими еквівалентами *sagen, sprechen, erzählen, reden*. При цьому він, зокрема, опирається на їх валентність. Поняття валентності увійшло у науковий обіг всередині ХХ ст. під впливом граматики залежностей Л. Теньєра, французького структураліста, який запозичив його з хімії. Своєрідність концепції Л. Теньєра полягає в трактуванні ролі дієслова, якому, на його думку, належить центральна роль в

реченні, всі інші члени речення йому підпорядковані. Він запропонував модель речення – висловлювання, яке має вигляд дерева. Синтаксичне дерево – це графічне зображення структури висловлювання, яке складається з крапок (вузлів) та стрілок або ліній (гілок). Крапки відповідають елементам висловлювання – синтаксичним одиницям, а лінії зв'язкам між ними. До кожного вузла дерева може вести лише одна лінія. Залежний елемент розташовується під головним, так що дерево розгалужується вниз. Самий верхній вузол, від якого стрілки тільки відходять, але ніякі не ведуть, називається вершиною висловлювання.

В граматиці Л. Теньєра елементарна синтаксична одиниця називається ядро (аналог). В якості ядра можуть виступати не лише повнозначні слова, але і їх сполучення зі службовими словами – прийменниками, артиклем. Єдино можливий зв'язок – керування / підпорядкування.

Висловлювання: *В цьому романі письменник захоплююче розповідає про епоху Великої французької революції* отримує в граматиці Теньєра наступний вигляд:

Підпорядковані синтаксичній вершині синтакс. елементи поділяються за функціональною ознакою на актанти (учасники дії) та сірконстанти (обставини). Актанти – це обов'язкові «учасники дієслівної дії», тобто елементи, обов'язкові для побудови речення. Наприклад, предикат *стояти* в укр. мові вимагає двох іменникових компонентів – підмета і прислівникового керованого другого члена речення: *Діти стояли біля берізки*. Англійське речення *The dog was lying* має незавершений смисл, оскільки дієслово *to lie – lay – laing*, вимагає вказівки на місце: *The dog was lying on the ground / at the feet of the boy*.

В подальшому в лінгвістиці почали розрізняти обов'язкову та факультативну валентність. В українській мові семантично елементарне просте речення включає до свого складу 6-ти валентні – одновалентні предикати. Предикатами з максимальною валентністю виступають дієслова зі значенням дії, які є непоширеним явищем і передбачають сполучення з іменниковими синтаксемами у функціях суб'єкта дії, об'єкта дії, адресата дії, засобу дії, вихідного пункту руху й кінцевого пункту руху, наприклад: Ми привезли вантаж братові машиною з Луцька до Кременчуга. Предикати з мінімальною валентністю здебільшого позначають стан людини або предмета, їх якісні характеристики наприклад: *Хлопчик спить. Дідусеві весело. Трава зеленіє.*

Семантичне узгодження апелює до валентності слів у широкому розумінні, тобто до їхньої сполучуваності у межах речення, надфразної єдності, тексту. Так, дієслова *to gather*, *to differentiate* передбачають сполучуваність з іменниками у множині наприклад: *to gather flowers / shells / pieces – of – a broken cup*, *to differentiate varieties of plants*.

Проте якщо множинний об'єкт представлений різними типами предметів, то в тексті вони зазвичай виступають як серія імен в однині: *to differentiate the hare from the rabbit*, *to connect the gas-stove with the gas-pipe*.

Цілий ряд дієслів сполучуються тільки з об'єктами, які називають предмети, що відзначаються певною консистенцією, наприклад: *to drink/ sip – tea, coffee, cocoa, milk, water wine*.

За сполучуваністю із підметом / суб'єктом англійські дієслова поділяються, зокрема, на такі групи:

1. Дієслова, що вимагають в якості підмета іменника, що позначає живі істоти. Сюди належать дієслова тем групи мовлення і групи «*to laugh*», дієслова, що позначають різні види людської діяльності: *to read, to write, to count, to dictate*.

2. Дієслова, що вимагають в якості підмета іменника, що позначає предмети.

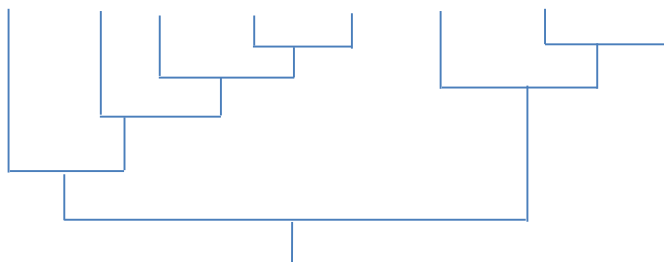
Сполучуваність слова може визначатися синтаксичною структурою, до якої вона входить. Наприклад, дієслово *to lie* (лежати) у прислів'ї «*let sleeping dogs lie*» – тут обставина неможлива.

Аналогічно дієслово *to be* в моделі типу «*she is*» вимагає доповнення *young, pretty, happy* в абсолютному значенні – як у Гамлета *to be or not to be* (бути чи не бути), характеризується несполучуваністю: *she has shown herself the pleasant. Witty Judith she knows I like her to be, with a touch of coquetry thrown in on her own account.*

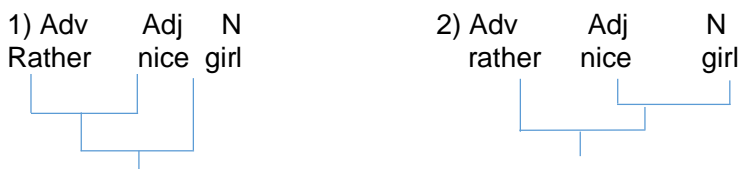
Контрастивний аналіз був розроблений структуралістами Чарльзом Фрізом (Fries 1945) і Робертом Ладом (Lado 1957). Перші томи серії «КА» Чикагського університету (під ред. Фертюсона), а саме німецько-англійський та італійсько-англійський, базувалися на структурній моделі, яка була описана Блумфілдом (1933 р.) і доповнена Гаррісом (1963р), який заявив, що даний метод дозволяє нам вимірювати різницю в граматичних структурах і виявляти в чому полягає максимальна різниця (чи спільність) між будь-якими двома мовними системами.

Метод аналізу, розроблений структуралістами, відомий як аналіз безпосередніх складових (БС). Стверджується, що будь-яка граматична конструкція, яка не є «простою», тобто не складається виключно із одного елемента, може бути зведена до пари складових: так конструкція типу *disgraceful*, ганебний «розкладається на «disgrace + ful», а на перший погляд тотожна їй конструкція *ungraceful* «вайлуватий «зводиться до «un + graceful». Іншими словами, конструкція, що складається з частин АВС, може бути проаналізована як «АВ+С» або «А+ВС». Та ж сама процедура застосовується і по відношенню до конструкцій більшого розміру. Так, якщо *nice old women* «приємна стара жінка «розкладається на компоненти / складові «nice+ old women «(А+ВС), то *very old women* «дуже стара жінка «складається з 2-х БС «very old+women» (АВ+С). Речення *John is the nicest boy who speaks French* (Джон найліпший хлопчик, який говорить по-французьки) складається з 2-х БС – головного і підрядного речення. Головне речення розкладається на суб'єкт (John) і предикат (is the nicest boy), аналогічно підрядне речення складається із суб'єкта (who) і предиката (speaks French). Далі предикат розкладається на дієслово і додаток. Весь аналіз речення можна зобразити у наступній діаграмі. БС розгалужуються, кожна горизонтальна лінія обмежує конструкцію, а кожна вертикальна вказує на дві БС цієї конструкції.

John is the nicest boy who speaks French.

Весь процес аналізу ґрунтується на понятті дистрибуції, чи «сполучуваності/узгоджуваності». Наприклад, складова *light house keeper* (доглядач маяка/ легковажна економка) допускає 2 анализи (АВ+С чи А+ВС) і рішення про, який з них є доречним, визначається тим, що з чим «спільно вживається», тобто, про що йдеться: про морську навігацію чи про домогосподарство. У випадку складової «*Rather nice girl*» (досить симпатична дівчинка) рішення приймається на основі перевірки можливості вилучення слова. Якщо вилучити слова *nice*, то вийде не правильна конструкція * *rather girl*, тоді як вилучення *rather* дає граматично правильну конструкцію *nice girl*. Іншими словами, той факт, що «*adjective + N*» є конструкція англійської мови, а «*adverb + N*» – ні то ті складові повинні аналізуватися складовою 1 а не 2:

Даний аналіз передбачає, що мова структурована по 2-х вісях, горизонтальній, на якій розташовані типи конструкцій (синтагматичні) і по вертикальній, яка визначає можливі заповнення для кожної позиції (парадигматична) [Lyon 1968]. Візьмемо для прикладу наступне речення: *he gave her a lovely x yesterday*. (він подарував їй симпатичний x). X тут не конкретизований, проте ми знаємо, що оскільки він слідує за артиклем (a) і прикметником (*lovely*), це має бути іменник. Ми не знаємо, що за займенник (значення не уточнене), тим не менш можна передбачити «список» чи «парадигму» «в яку входили би слова подарунок, годинник, сукня ітд. Як би в реченні була обставина *for her birthday* «на день народження» «ми могли би скоротити цей список, вилучивши такі слова як «*shock*» (*удар*) чи «*fright*» (*переляк*). Принцип синтагматичної і парадигматичної обумовленості використовується при викладанні іноземних мов.

Проте ця модель не позбавлена і певних недоліків. Розглянемо наступні приклади. В англійській мові можливі сполучення *to give a shock* – шокувати, *to give a fright* – налякати.

1. *She is a beautiful dancer* – Вона красива / прекрасна танцівниця.

2. *The cleaver boy missed the prize* – Розумний хлопчик залишився без нагороди.

3. *John is easy/eager to please* – Джону легко догодити / Джон завжди готовий догодити.

Приклади 1 і 2 містять неоднозначність, яка на відміну від випадку *light house keeper*, не може бути вирішена шляхом розмежування БС. Чи була дівчина красивою, чи, будучи некрасивою, гарно танцювала? чи хлопчик позбувся нагороди через те, що був розумний, чи його розум не мав ніякого відношення до цього? Іншими словами, з чим співвідноситься 2): з 2 а чи 2 б? 2 а) *the boy who was cleaver missed the prize* (Хлопчик, який був розумний, залишився без нагороди). 2 б) *the boy, who was cleaver, missed the prize* (Хлопчик, хоча він був розумний, залишився без нагороди).

В 2 а ми маємо приклад рестриктивного підрядкового речення, а в 2 б нерестриктивного. Жодне розмежування БС в прикладі 2 не може підказати читачу, з реченням якого типу співвідноситься прикметник, що передує слову *boy*.

В прикладі 3 є два речення, у кожному з яких є прикметник, проте вибір того чи іншого прикметника не залишається без впливу на решту речення, як свідчать наступні перефрази: 3 а *John is easy to please = */ It is eager to please John* (Джону легко догодити). 3 б *john is eager to please = * */ It is eager to please John* (Джон завжди готовий догодити).

Ці приклади свідчать, що тотожність позиції чи «дистрибуції» не гарантує тотожності функції. Як пише Фаулер (Flowler 1971), в прикладі 3 а слово *John* пов'язане зі словом *please*» об'єкт – дієслово»(а в 3 б «суб'єкт – дієслово). Фріз (Fries 1952) в своєму дослідженні, присвяченому структурі речення в англійській мові, визначає граматику як «механізми форми і розташування».

«Розташування» передбачає відносний порядок елементів в конструкціях. Формальні засоби, які діють на граматичному рівні, бувають 3 –х типів: морфологічні показники такі, як суфікси *-keit* і *-ness* в словах *sauberkeit / cleanliness* чистота, які позначають, що ці слова іменники; функціональні слова наприклад, артиклі сполучники, прийменники; та суперсегментні елементи.

Акцентні та інтонаційні засоби, які вказують на те, є дане висловлювання питанням чи твердженням, а слово дієсловом чи іменником (пор. 'Conduct: con'duct, чи має ім. рос. мови форму родового відмінку однини чи називного множини (пер. Д'ома – дом'а).

Щоб здійснити КА, подивимось перш за все, чи використовують порівнювані мови однакові засоби. Часто ми можемо

зіштовхнутися з тим, що мова 1 передає певне значення за допомогою одного значення, а мова 2 за допомогою іншого. Так, в англійській мові прямий додаток відрізняється від непрямого порядком слідування: перший слідує за другим, структура речення має наступний вигляд: S +V + IO+ DO, як в наступному прикладі: *she gave the cat a rat* (Вона дала кішці крису).

Німецька мова використовує для цього морфологічні засоби. Непрямий додаток маркується закінченням давального відмінка, прямий знахідного (Akk.) *Sie gab der Katze (IO) eine Ratte (DO)*.

Візьмемо інший приклад. В англ мові використовуються службові слова, артиклі: **the** – вказує на означеність, **a** – на неозначеність. В рос/укр мові протиставлення – означеність /дeterminованість – неоднозначність реалізується через порядок слів: 1 a women came out of the house – з будинку вийшла жінка;

2 the women came out of the house – жінка вийшла з будинку.

До тепер ми розглядали граматичні розбіжності, які виникають через те, що кожна мова надає перевагу певним граматичним засобом. Розбіжності між мовами виявляються меншими в тому випадку, коли вони використовують один засіб, але різні одиниці. Проілюструємо цей випадок наступним прикладом: *wer kam? Who came?* (хто прийшов?).

В німецькій та англійській мовах спеціальні питання передаються порядком слів «суб'єкт – дієслово», причому суб'єкт належить до класу питальних займенників, більше того, ці займенники є W - словами, хоча сам W- елемент виявляється в цих мовах по різному. Єдине, що вимагається від вивчаючого нім./ англ. мову, це вивчити нові одиниці, які мають бути підставлені в модель, відому йому з рідної мови.

Лекція 4. ПЕРЕКЛАД ЯК ОСНОВА КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ

ПЛАН

1. Слово як основна одиниця контрастивної лексикології.
2. КА при перекладі.
3. Трансформації при перекладі.

1. Слово як основна одиниця контрастивної лексикології

При навчанні іноземній мові необхідно враховувати рідну мову учня, адже, як писав Бенджамін Уорф, ми членуємо і оцінюємо дійсність так, як це робиться в нашій мові. Мови розрізняються не лише

тим, яким чином вони будують речення, але й тим, як вони членують дійсність, отримуючи елементи, з яких потім будуються речення.

Вплив рідної мови може проявлятися на фонологічному, синтаксичному і семантичному рівнях. КА дозволяє виявити розбіжності чи суперечності, і саме на це необхідно звертати увагу при навчанні іноземній мові. Подібний підхід Керрол (Carroll 1965) називає «когнітивною теорією засвоєння коду», згідно якої вивчення мови – це процес оволодіння навичками свідомого володіння фонологічними, граматичними і лексичними моделями іншої мови, переважно шляхом вивчення та аналізу моделей як сукупності знань.

Основна одиниця контрастивної лексикології – слово. Саме в слові органічно переплелися всі види й аспекти значення: речове й граматичне, денотативне й сигніфікативне, синтагматичне й парадигматичне, фонетичне й прагматичне. Більшість мовознавців погоджується з визначенням слова Л. Блумфілда як мінімальної вільної одиниці. Таке визначення є універсальним для застосування і правильно вказує на наявність чи відсутність свободи (або зв'язаності) як основного критерію слова.

Значення слова – це зміст, створюваний у конкретній мові на основі наявних у ній опозицій у лексико-семантичній системі. Значення в принципі неперекладні. Смысл – це актуалізоване значення. На відміну від значення смысл не є статичним, він не визначається в лінгвістичних термінах, а розпливається в глибинах індивідуального буття і неповторності конкретної ситуації. Якщо значення має національно-мовну специфіку, то смысл – універсальний, інтернаціональний (при перекладі з однієї мови на іншу передаються не значення, які є специфічними для кожної мови, а смысли). Має рацію В.П. Литвинов, який вважає, що називати значення реальним – значить піддаватися самообману, а називати його нереальним також не можна: воно представляє іншу реальність, «теоретичний світ». Тому, крім традиційних денотативного і сигніфікативного (екстенціонала й інтенціонала), О.В. Бондарко виділяє в значенні ідіоетнічний інтерпретаційний компонент. Зміст проходить крізь призму системи і структури мови, тобто інтерпретатором тут виступає мовна система.

Виходячи з цих положень, можна констатувати, що ідентичність значень у різних мовах – це скоріше виняток, ніж норма. Повний збіг значення стосується лише власних назв – особових і географічних, наукових і технічних термінів (кисень – oxygen), назв місяців і днів, а також числівників. Такі слова є однозначними. Неоднозначні слова повних відповідників майже не мають. Як приклад збігу значень у

неоднозначних словах можна навести укр. лев і англ. Lion, які мають однакові значення: 1) великий хижий звір родини котячих з короткою жовтою шерстю і довгою пишною гривою у самців; 2) перен. людина, яка звертає на себе увагу модним одягом, манерами і т. ін.

Ще С. Ульман зазначив, що одні мови надзвичайно багаті словами конкретного значення, а інші використовують слова із загальними значеннями і не намагаються вразити всі деталі. Йдеться про випадки, коли в одній мові використовується родове поняття, а в іншій – видові. Так, українському любов, англійському love, німецькому Liebe в латинській мові відповідають три лексеми: amor «любов між чоловіком і жінкою», caritas «любов батьків до дітей», pietas «любов до батьків і між братами і сестрами».

Англ. to think «думати» має значно ширше значення, ніж нім. Denken й укр. думати. Пор.: Let me think «Lassen Sie mich mal nachdenken» «Дайте подумати»; I don't think so – Ich glaube nicht so «Я так не думаю»; «Що ви скажете?» What do you think? – Was meinen Sie?; That's just what I think – Ich bin derselben Meinung «Так я і думаю»; «Мені здається ймовірно, що» – I think it likely that – Ich halte es für wahrscheinlich, dass...

2. КА при перекладі

КА при перекладі є засобом привернення уваги учня до розбіжностей на семантичному і синтаксичному рівнях, до їх усвідомлення та подолання. Вибираючи матеріал для перекладу необхідно надавати перевагу нейтральній прозі.

Можна порівнювати існуючі переклади з оригіналом. Текст на рідній мові містить всю інформацію, яку необхідно передати. Кожне висловлювання, наприклад речення, потім необхідно розчленувати на складові частини, на елементи значення чи «компоненти речення», які можуть складатися з окремих слів, словосполучень чи дієслівних сполук типу put up with «мириться з ч.н.» (He/put up with/it), які утворюють лексичний комплекс, що виступає як семантична одиниця, і які можуть відповідати одній лексичній одиниці в іншій мові. Проілюструємо цей етап аналізу за допомогою наступного речення:

Англ. The measures / were announced /at the EFTA meeting in Geneva / during the early hours of yesterday morning.

Про прийняті заходи було повідомлено вчора рано вранці на нараді членів ЕАСТ в Женеві.

Нім. Die Maßnahmen / wurden / gestern in den frühen Morgenstunden / auf der Tagung der EFTA in Genf / angekündigt.

Після аналізу по складових елементах можна переходити до зіставлення формальної і семантичної структури оригіналу і перекладу.

Значення слів треба розчленувати на компоненти. Недостатньо сказати, що А «відповідає» В, тому що А і С однієї мови можуть відповідати В іншої мови. В німецькій мові два слова – Kopf і Haupt – позначають частину тіла, яка в англійській називається head «голова», але кожне з цих німецьких слів має специфічні конотації, які визначають їх дистрибуцію, тобто контекст. І Kopf, і Haupt позначають частину людського тіла, проте Kopf також пов'язується з інтелектуальними здібностями, внаслідок чого може вживатися в метафоричному значенні в таких контекстах як ein gescheiter Kopf «розумна голова», er behielt einen klaren Kopf «У нього ясна голова/розум», де вживання слова Haupt неможливе. Тому ці слова не є взаємно замінними. Розглядаючи значення слова, ми повинні звертати увагу як на те, що це слово позначає, так і на те, які конотації з ним пов'язані, тобто які асоціації воно викликає, і можливі контексти його вживання.

Наступний приклад може пролити світло на те, як відбувається контрастивний аналіз:

Англ.: The boy / found / a fat wallet / in the street / yesterday.

Вчора на вулиці хлопчик знайшов товстий гаманець.

Him. Der Junge / hat / gestern / auf der Straße / eine dicke Brieftasche / gefunden.

Der Junge / fand / gestern / auf der Straße / eine dicke Brieftasche.

Der Junge / hat / gestern / eine dicke Brieftasche / auf der Straße / gefunden.

Der Junge / fand gestern / eine dicke Brieftasche / auf der Straße.

Gestern / hat / der Junge / eine dicke Brieftasche / auf der Straße / gefunden.

Gestern / fand / der Junge / eine dicke Brieftasche / auf der Straße.

Eine dicke Brieftasche / hat der Junge / gestern / auf der Straße gefunden.

Eine dicke Brieftasche / fand / der Junge / gestern / auf der Straße.

Auf der Straße / hat / der Junge / gestern / eine dicke Brieftasche / gefunden.

Auf der Straße / fand / der Junge / gestern / eine dicke Brieftasche.

В англійському простому розповідному реченні – на відміну від питання чи підрядного речення – ми маємо прямий порядок слів «підмет – присудок – додаток». Відхилення від такого порядку слів

зустрічаються дуже рідко. Місце підмета *boy* «хлопчик» перед присудком синтаксично значиме; воно визначає роль слова в реченні як граматичного підмета. Перестановка місцями *boy* «хлопчик» і *wallet* «гаманець» призвела б до нонсенсу. Обставини розташовані в реченні звичним чином, тобто обставина місця перед обставиною часу. Обставина «*yesterday*» «вчора» може бути перенесена на початок речення. В німецьких відповідниках особова форма дієслова займає другу позицію в реченні, незалежно від того, яким чином трансформується речення. Звичний англійський порядок слів «підмет – присудок – додаток» для німецької мови необов'язковий. Будь-який інший член речення може передувати підмету в початковій позиції. Завдяки наявності флексій підмет і додаток можуть мінятися місцями. Зворотний порядок слів не відобразиться на відношеннях між підметом, присудком і додатком, він спричинить лише зсув у емпізі, тобто *It was a fat wallet the boy found* букв. «Те, що хлопчик знайшов, було товстим гаманцем». Порядок слів в англійському реченні виконує синтаксичну функцію; в німецькій мові його функція полягає в тому, щоб визначати порівняльну значимість складових елементів думки. Порядок слів в перших шести німецьких реченнях може бути названий «нейтральним», тобто жоден член речення особливим чином не виділяється. Порядок слів в наступних чотирьох реченнях може бути названий «експресивним»; початковий елемент в них виділений особливо. В англійському реченні граматичний підмет намагається займати початкову позицію.

В німецьких реченнях порядок обставин прямо протилежний звичному англійському порядку слів. Це відповідає основній тенденції німецького порядку слів: чим більш значимий член речення і чим тісніший його зв'язок з присудком, тим ближче до кінця речення він розташований. Для багатьох дієслів, наприклад дієслів руху, обставина місця є необхідним додатком дієслова, напр.: *Er fährt im Sommer mit seiner Frau nach München* «Влітку він їде ... з дружиною в Мюнхен». Навіть якщо вона не є необхідним дієслівним додатком, обставина місця намагається розташовуватися в кінці речення, напр.: *Er hat gestern den ganzen Tag im Büro gearbeitet* «Вчора він весь день пропрацював в конторі». Так само як і в англійській мові, обставини часу можуть займати в німецькій початкову позицію, напр.: *Gestern hat er den ganzen Tag im Büro gearbeitet*. «Вчора він працював в конторі цілий день».

Розчленувавши обране речення на складові частини, або «компоненти речення», ми можемо перейти до аналізу і порівняння

структур самих цих елементів. Ми помічаємо, що англійському прикметнику *fat* «товстий» в словосполученні *a fat wallet* «товстий гаманець» відповідає в німецькому реченні *dick, eine dicke Brieftasche*. Німецький прикметник *dick* може бути без обмежень застосований по відношенню до предметів і людей: *ein dicker Mann* «товстий чоловік», *ein dickes Buch* «товста книга». Англійський прикметник *fat* зазвичай вживається стосовно людей, а *thick* стосовно предметів. В наведеному реченні прикметник сполучується зі словом «*wallet*» гаманець, тобто позначає предмет і несе конотацію «багатий змістом», яку він має в словосполученні *fatland* «багатий ґрунт». В німецькому перекладі ця конотація імпліцитно наявна у виразі *einedicke Brieftasche* немає необхідності виражати її особливими формальними засобами. Прикметники *fat*, *thick*, *dick* розрізняються дистрибуцією і обсягом колокації. Прикметники *wide* «широкий» і *weit* також розрізняються колокацією: *a wide square* «широка площа» – *ein weiter Platz*; *a wide plane* «широка рівнина» – *eine weite Ebene*, *a wide hole* «широка діра» – *ein weites Loch*, проте *a wide plank* «широка дошка» передається німецьким *ein breites Brett*. Англійський прикметник *wide* може сполучуватися з назвами твердих предметів, а німецький *weit* не може. Деякі прикметники можуть сполучатися лише з певними іменниками, а в деяких дієслів спостерігається обмежений набір підметів чи додатків. Відхилення від цих звичних «умов вжитку» можуть створювати особливий ефект: *an aged oak* «старий дуб», букв. «престарілий дуб» – *eine bejahrte Eiche*. Наявність звичних колокацій служить джерелом метафори. Метафора припиняє своє існування, коли ми перестаємо усвідомлювати, що стався перенос з однієї сфери в іншу, тобто коли слово отримує нову звичну колокацію.

На завершення слід сказати, що деякі дослідники пропонують переклад як альтернативу іншим методам контрастивного аналізу. Інші дослідники, навпаки, стверджують, що переклад не можна вважати критерієм міжмовної еквівалентності, оскільки він може виявити контекстуальну, а не повносистемну еквівалентність. Не можна не погодитися з думкою Ді П'єтро, що переклад слід розглядати як технічний прийом, який використовується на початковому етапі контрастивного аналізу, а не як альтернативу іншим методам.

3. Трансформації при перекладі

Вибірковість мов стосовно ознак і явищ позамовного світу зокрема знаходить своє відображення у внутрішній формі слів. Так, рослина яка англійською називається *tumble weed*, тобто падаюча

трава, українською буде перекотиполе, snow drop – підсніжник, пролісок, candle stick – підсвічник, gun dog – мисливська собака, seeing-eye dog – пес-поводир, crab-apple – дике яблуко.

Інколи семантичні трансформації зумовлюються типовими для даних мов способами репрезентації мисленнєвого змісту. Так, напр., в англійській мові форми Continuous дієслова to be використовуються для позначення дій і поведінки, а не внутрішнього стану чи почуттів. Цим пояснюється те, що в англійській мові допускаються фрази типу I'm being careful – Я поводжуся скромно, You're being annoying – Ви мене дратуєте, але неприпустимі такі висловлювання, як I'm being happy чи She's being tired.

Досить часто спостерігається неможливість збереження структури вихідного висловлювання у перекладі внаслідок різниці у сполучуваності іменників у ролі підмета з дієсловами у ролі присудка. Напр.. 1) In 1961 an airliner crash in Illinois killed 78 persons. 2) Bad weather brought Concorde 002 down on a sudden visit to London's Hethrow airport yesterday. 3) The split in the Democratic Party elected Lincoln.

Збереження в перекладі тотожної семантико-синтаксичної структури неможливо, адже в українській мові суб'єктом предикатів, позначаючих активну дію, можуть бути іменники інших семантичних класів, позначаючи не причину дії, а її агенса (пор., напр., «погода посадила літак» і «пілот посадив літак»). Тому в перекладі застосовується трансформація, при якій дієслово замінюється його конверсивами, пор. bringdown – здійснити посадку, elect – прийти до влади, kill – загинути, а підмет трансформується в обставину причини; а) В 1961 році в результаті авіаційної катастрофи в штаті Іллінойс загинуло 78 людей б) Вчора через нельютну погоду літак Конкорд 002 раптово здійснив посадку лондонському аеропорту Хітроу в) Завдяки розколу в демократичній партії до влади прийшов Лінкольн.

Таким чином, досягнення перекладацької еквівалентності всупереч розходженням формальних і семантичних систем двох мов, вимагає від перекладача вміння провести чисельні і якісно різноманітні міжмовні перетворення – так звані перекладацькі трансформації. З метою зручності всі види трансформацій можна звести до чотирьох елементарних типів: 1. Перестановки 2. Заміни. 3. Додавання. 4. вилучення. В чистому вигляді ці типи зустрічаються рідко, як правило, вони сполучаються один з одним, набираючи характеру складних трансформацій. Найбільш розповсюдженим і різноманітним видом перекладацької трансформації є заміни.

II. При лексичних замінах проходить заміна окремих лексичних одиниць ВМ лексичними одиницями МП, які не є їх словниковими еквівалентами, тобто взяті ізольовано, мають інше референційне значення. Найчастіше тут спостерігаються 3 випадки – конкретизація, генералізація та заміна побудована на причинно-наслідкових відношеннях.

Конкретизацією називається заміна слова чи словосполучення ВМ з більш широким референційним значенням словом чи словосполученням МП з більш вузьким значенням. Вона обумовлюється відсутністю в мові перекладу одиниці з таким же широким значенням, розходженнями їх стилістичних характеристик чи вимогами граматичного порядку. В якості прикладу можна взяти українське слово «рука». В англійській мові йому відповідають два слова – hand і arm. Тому при перекладі використовується конкретизація, напр.:

Він взяв дитину на руки. – He took the child in his arms.

Він підняв руку. – He raised his hand.

Осібнo слід вказати на конкретизацію при перекладі десемантизованих слів, тобто слів, які отримали дуже широке, розпливчате значення завдяки тому, що вони вживаються в самих різноманітних словосполученнях. Так, англ. іменник thing, який має дуже абстрактне значення, перекладається шляхом конкретизації як річ, предмет, справа, факт *liegen so*, випадок, обставина, твір, істота, тощо. Напр., a thing in it self – річ в собі, things personal – нерухоме майно, thing in action – право вимоги, sweet things – солодощі, fool is hold thing – старий дурень, spiritual things, things of the mind – духовні цінності, little thing – малюк, to wish to do great thing – мріяти про великі справи, poor thing – бідолашка.

Пор., німецький іменник **das Ding**: *das Ding an sich* – річ у собі, *die Dinge liegen so* – стан справ такий, *grosse Dinge im Kopfe haben* – мати великі плани, *ein dummes Ding* – дурепа, *junges Ding* – молода дівчина, *das arme Ding* – бідолашка, *guter Dinge sein* – бути в гарному настрої, *aus persönlichen Dingen* – з особистих міркувань, *ein jedes Ding hat seine Zeit* – всякому овочу свій час, *Gut Ding hat schweren Anfang* – початок важкий, *Gut Ding braucht Weile* – поспішиш, людей насмішиш. *Kein Ding ohne Makel* – і на сонці зустрічаються плями. *Kein Ding währt ewig* – ніщо не вічне.

Конкретизуються при перекладі також дієслова руху *come* і *go*, які, на відміну від українських дієслів руху, не включають в свою семантику компонент, який би вказував на спосіб руху, тому при перекладі *come* конкретизується як приходити, прибувати, приїздити,

підходити, підбігати, припливати, прилітати, а *go* як – йти, ходити, їхати, вирушати, пливати, летіти.

Звичною є також конкретизація дієслів *say* і *tell*, які можуть перекладатися не лише як говорити і казати, але й мовити, повторити, зауважити, відмітити, стверджувати, повідомляти, запитати, заперечити, наказати тощо.

Приєм конкретизації використовується також і при передачі інших десемантизованих слів, таких як англійське дієслово *to be* та німецьке *sein* (бути). Напр., *He is at school.* – Він вчиться в школі. *He is in the Army.* – Він служить в армії. *He was at the ceremony.* – Він був присутній на церемонії. *The concert was on Sunday.* – Концерт відбувся в неділю. *The book is on the table.* – Книга лежить на столі. *The picture is on the wall.* – Картина висить на стіні.

Пор. переклад німецького дієслова *sein*: *Es war ein mal ein Mädchen.* – Жила-була колись одна дівчинка. *Er ist nach Berlin.* – Він поїхав до Берліна. *Sie ist tanzen.* – Вона пішла танцювати. *Es war im Sommer.* – Це трапилось влітку. *Das Konzert war im Freien.* – Концерт відбувся під відкритим небом. *Lass das sein!* – Облиш це. *Mir ist wohl/bange.* – Мені добре/страшно.

В цих випадках лексична заміна (конкретизація) супроводжується граматичними (синтаксико-морфологічними) трансформаціями – заміною частин мови і зміною структури речення. Контекстуальна конкретизація зумовлюється факторами даного контексту, здебільшого стилістичними вимогами, напр. бажанням уникнути повторів, досягнути образності тощо.

Перетворення протилежне конкретизації, називається генералізацією. Напр., поруч з домом росте береза і росте дерево. Обидва висловлювання позначають один і той самий об'єкт, але в першому з них використане вузьке (видове) поняття «береза», а в другому широке (родове) – «дерево». Подібним чином в перекладі вихідне слово може передаватися словом, яке позначає більш широке родове поняття. Пор., Орел піднявся вище і знову став кружляти. – *The bird went up and circled again.*

Дуже часто генералізація і конкретизація при перекладі обумовлюється тим, що для української мови характерною є тенденція описувати дію за допомогою видових ознак з використанням дієслів, які позначають конкретні поняття. Для англійської мови типовим є прямо протилежне явище і перевага надається так званим широко значним дієсловом, таким як *be, have, get, take, give, make, do, come, go.*

В процесі перекладу часто трапляються випадки, коли слово чи словосполучення ВМ може замінюватися словом МП, яке позначає причину дії чи стану, яку в оригіналі передає одиниця, що підлягає перекладу. Напр., *I don't blame them.* – Я їх розумію. Заміна обумовлена причинно-наслідковими відношеннями: Я не звинувачую їх, тому що я їх розумію.

Зворотній приклад заміни причини наслідком: *Have a seat there, boy, old Spencer said. He meant the bed.* – Сідай он туди, хлопчику, – сказав старий Спенсер. Він показав на ліжко (показав, тому що мав його на увазі).

В англійській мові, завдяки наявності великої кількості заперечувальних префіксів, досить широко розповсюджена літота, тобто стверджувальне висловлювання в заперечній формі, напр.. він не дурний, тобто він розумний. Вона не завжди піддається перекладу. Тоді стверджувальна конструкція трансформується в заперечну чи навпаки (антонімічний переклад), напр..:

I'm not kidding. – Я вам серйозно говорю.

Keep off the grass! – По газонах не ходити.

I don't hate too many guys! – Я дуже мало кого ненавиджу.

It wasn't as cold as it was the day before. – Стало тепліше, ніж учора.

Наступним семантичним перекладацьким перетворенням є так званий метонімічний переклад, який ґрунтується на суміжності поняття у ВМ та МП. Пор., напр., вітчизняна література – *Many writers in Ukraine*; вільний продаж – *a free market*; тіньовий бізнес – *shady dealers*.

Зіставний аналіз української і англійської мов свідчить, що в англійському висловлюванні ситуація в цілому зображується не так детально, як в українському. Це явище знаходить своє відображення і в перекладі, де окремі ознаки ситуації не знаходять свого вербального вираження. Найчастіше використовуються такі способи, як заміна словосполучення словом і розгорнутого словосполучення більш компактним. Напр.: Зустріч на найвищому рівні у Вашингтоні виявила суттєві зміни у суспільній думці. – *The summit in Washington threw light on changes in public opinion. Nations and the public at large ardently wish to see improvements.* – Народи, широкі кола громадськості палко бажають зміни справ на краще.

Загалом можна виділити наступні основні типи перебудови синтаксичної структури англійського речення при перекладі українською:

1. Заміна пасивного стану активним:

He was met by his sister. Його зустріла сестра.

He was given money. Йому дали грошей.

I was offered another post. Мені запропонували нову посаду.

Visitors are requested to leave their coats in the cloak-room.
Відвідувачів просять залишати верхній одяг в гардеробі.

2. Заміна підмета обставиною:

The crash killed 106 people. В результаті авіакатастрофи загинуло 106 чоловік.

Chapter 8 discusses some general considerations with regard to semantic structure.

У 8-й главі розглядаються деякі загальні міркування стосовно семантичної структури.

The little town of Clay-Cross today witnessed a massive demonstration.

Сьогодні в невеличкому містечку Клей-Крос відбулась масова демонстрація.

3.Заміна простого речення складним:

а) структурні розходження

I like watching her dance. Я люблю спостерігати, як вона танцює.
I never even once saw him brush his teeth. Я не бачив, щоб він чистив зуби.

б) стилістичні причини

They looked sort of poor. Видно було, що вони досить-таки бідні.

4. Об'єднання двох простих речень в одне складне:

That was a long time ago. It seemed like fifty years ago.

Це було давно – здавалось пройшло вже років 50.

The only thing that worried me was our front door. It creaks like a bastard.

Мене одне турбувало – наші парадні двері рипіли як скажені.

5. Заміна складного речення простим:

It was pretty nice to get back to my room, after I left old Spencer.

Приємно було після старого Спенсера опинитись у своїй кімнаті.

It was so dark I couldn't see her. В темряві я не міг її розгледіти.

6. Заміна головного речення підрядним і навпаки:

Stradlater kept whistling „Song of India» while he shaved.

Стредлейтер голився і насвистував «Індійську пісню».

Розглянемо ще один приклад комплексної лексико-граматичної трансформації.

At that moment the door was opened by the maid.

Варіант «В цей момент двері були відчинені покоївкою» є стилістично неприйнятним, оскільки в англійській мові пасивний стан є стилістично нейтральним, на відміну від української, де він вживається набагато рідше і обмежений сферою книжно-писемного мовлення,

переважно офіційного і наукового жанру. З огляду на це перекладач переклав його наступним чином: Двері відчинились і заглянула покоївка. Таким чином, були здійснені наступні трансформації:

1. Просте речення замінюється складним.
2. Підрядність замінюється сурядністю.
3. Складений присудок замінюється складним (was opened – відчинилися)
4. Додаток з by замінюється підметом.
5. Додається слово (заглянула).
6. Вилучаються слова (at that moment).

Лекція 5. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ

ПЛАН

1. *Визначення і класифікації фразеологічних одиниць.*
2. *Етимологічні джерела англійської фразеології.*
3. *Способи та прийоми перекладу ФО.*

Фразеологія як наука виникла лише на початку ХХ століття. На сьогоднішній день нез'ясованими залишаються питання про статус фразеології, хто є основоположником даної дисципліни та велика кількість проблем з теорії даної науки. До нерозв'язаних питань належать невизначеність терміну фразеологічної одиниці та предмету фразеології. Нез'ясованою зі лишається теорія еквівалентності, проблема слівності компонентів та інші. Науковий пошук у цих напрямках продовжується. Досить плідними є дослідження вітчизняних (зокрема російських та українських) мовознавців. Розробкою питань теорії фразеології займалися В. В. Виноградов, Є. Д. Поливанов, Л. А. Булаховський, В. Л. Архангельський, В. М. Мокиєнко, В. П. Жуков, О. М. Мелерович, В. Г. Гак, Л. Г. Скрипник, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Авксентьев, М. Т. Демський. Такі лінгвісти, як О. І. Смирницький, О. В. Кунін, Н. М. Амосова, А. І. Альохіна досліджували фразеологію англійської мови.

Серед західних мовознавців слід відзначити Ш.Баллі та Л.П.Сміта. На жаль, на Заході приділяється дуже мало уваги цій галузі мовознавства.

Як зазначалося вище, не існує єдиного тлумачення термінів «фразеологія» та «фразеологізм». А ті, що існують, можуть суперечити одне одному.

Більшість мовознавців дотримується широкого визначення терміну «фразеологія» (гр. *phrasis* – «вираз, зворот», *logos* – «слово, вчення»): це

1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови [Кочерган 1999:148]. Більш вузьке тлумачення терміну зустрічаємо у О.В.Куніна: «фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці, тобто про стійкі сполучення слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за структурно-семантичними моделями змінних сполучень, що їх утворюють» [Кунин 1986: 5].

Оксфордський словник подає зовсім узагальнене значення: «фразеологія – вибір слів, формулювання». У Вебстерському словнику даний термін пояснюється як «спосіб вживання та систематизація слів». У вітчизняних тлумачних словниках знаходимо тлумачення фразеології як «розділу мовознавства, що вивчає усталені звороти мови, фразеологізми».

О.В. Кунін вважає засновником фразеології швейцарського лінгвіста французького походження Шарля Баллі (1865–1947). Баллі вперше систематизував словосполучення в своїх книгах «Нарис стилістики» і «Французька стилістика» [Bally 1905, 1909]. Баллі включив розділ про фразеологію в свої книги зі стилістики. У першій книзі він виділяв чотири групи словосполучень: 1) вільні словосполучення (*les groupements libres*), тобто сполучення, що позбавлені стійкості, і розпадаються після їх створення; 2) узуальні поєднання (*les groupements usuels*), тобто словосполучення з відносно вільним зв'язком компонентів, які допускають деякі зміни, наприклад, *une grave maladie – серйозне захворювання (une dangereuse, serieuse maladie – небезпечне, серйозне захворювання)*; 3) ряди (*les series phraseologiques*) фразеологізмів, тобто групи слів, в яких два поняття зливаються майже в одне. Стійкість цих зворотів закріплюється первинним слововживанням, наприклад, *remporter une victoire – отримати перемогу, courir un danger – наражатися на небезпеку*. Ці сполучення допускають перегруповування компонентів; 4) єдність (*les unites phraseologiques*) фразеологізмів, тобто сполучення, в яких слова втратили своє значення і виражають єдине нероздільне поняття. Подібні поєднання не допускають перегруповування компонентів. Таким чином, Баллі розрізняє словосполучення за ступенем стійкості: поєднання, в яких є свобода угруповування компонентів, і поєднання, позбавлені такої свободи. Баллі лише схематично намітив ці групи, але не дав докладного опису.

У своїй пізнішій роботі «Французька стилістика» Баллі розглядає звичайні поєднання і ряди фразеологізмів як проміжні типи словосполучень і розрізняє лише дві основні групи: 1) вільні поєднання і 2) фразеологічні єдності, тобто словосполучення, компоненти яких, що постійно вживаються в даних поєднаннях для виразу однієї і тієї ж думки, втратили всяке самостійне значення. Все сполучення в цілому набуває нового значення, не рівного сумі знамень складових частин. Баллі вказує, що такий зворот можна порівняти з хімічним з'єднанням і підкреслює, що якщо єдність є достатньо вживаною, то, очевидно, в цьому випадку сполучення дорівнює простому слову. Баллі ставив фразеологічність словосполучення в залежність від наявності у нього слова-ідентифікатора.

Наведені вище фразеологізми є перифразами. Перифраза (або перифраз) – це троп, що полягає в заміні однослівного найменування денотату описовим позначенням, що підкреслює його сторони, якості, суттєві при використанні даного позначення в певних контекстах.

Як вказує О.В. Кунін, фразеологізмам властиві певні ознаки.

Першою ознакою є **відтворюваність**. У даному випадку фразеологізм не вигадується кожного разу заново, а присутній у мові і знайомий більшості індивідів мовного колективу або суспільства. Хоча на початку у фразеологізмі був конкретний автор, але потім він стає загальним надбанням і мовним явищем.

Розглянемо англійський вираз **a blue stocking** – *синя панчоха*. Звертаючись до історії появи цього виразу, можна дізнатись, що автором цієї фразеологічної одиниці є голландський адмірал Босковен, який в Англії у середині XVIII століття назвав один з літературних салонів «зборами синіх панчох», коли побачив, як учений Бенджамин Спеллінгфліт з'явився в цьому салоні в синіх панчохах. Зараз навряд хто знає про походження цієї фразеологічної одиниці. Наскільки нам відомо, всі члени мовної спільноти сприймають її як належне і використовують у значенні «суха педантка, позбавлена жіночності».

Другою важливою ознакою є **семантична цілісність**. Значення фразеологізму частково або повністю переосмислене, тобто значення фразеологічної одиниці не співпадає із значенням окремих слів, з яких вона складається. Наприклад, вираз **he is wet behind ears** дослівно перекладається «у нього мокро за вухами», а саме значення фразеологізму – *вій ще зелений*, тобто недосвідчений. Цей англійський вираз відповідає українському фразеологізму *у нього молоко на губах не обсохло*.

Третьою ознакою є **окремооформленість**. Фразеологізм складається з двох і більше слів, морфологічно оформлених, але із значенням окремого слова в звороті мови, тобто слова у складі фразеологізму мають морфологічні показники слів, але значення фразеологізму не є сумою значень цих слів. Компоненти фразеологізму є словами, специфічно вжитими, значення яких тою чи іншою мірою затемнене або втрачене.

Четверта ознака – це **стійкість**. Фразеологізм – це ступінь злиття компонентів словосполучення, міра можливості /неможливості змін у фразеологізмі, як за рахунок розширення/ скорочення компонентного складу або заміни одного з компонентів цього виразу па схожу на нього лексичну одиницю(структурна стійкість), так і значення фразеологізму (семантична стійкість) [Кунин 1996].

Фразеологічні вирази поділяємо на декілька типів, відповідно до класифікації академіка В.В. Виноградова [Виноградов 1977]:

1. Ідіоми (або фразеологічні зрощення) – стійкі вирази, значення яких не витікає із суми значень слів їхніх складових, тобто повністю невмотивовані вирази. Наприклад, **red tape** (дослівно «червона стрічка») має значення «тяганина, бюрократизм»; **old bird** (дослівно «старий птах») має значення «стріляний горобець»; **to kick the bucket** (дослівно «ударити ногою відро») – «загнути, вмерти» = «простягнути ноги»; **to pull smb.'s leg** (дослівно «тягнути когось за ногу») – «морочити комусь голову».

2. Фразеологічні єдності – вмотивовані вирази з єдиним цілісним значенням, що виникає із злиття значень лексичних компонентів. Наприклад, вираз **to be born with a silver spoon in one's mouth** має значення «народитися в сорочці» (дослівно «народитися зі срібною ложкою в роті»); **at the drop of the hat** – з *найменшого приводу* (дослівно «у момент падіння капелюха»).

3. Фразеологічні сполучення – стійкі вирази, в яких у одного з компонентів – буквальне (словникове) значення, тобто це частково вмотивовані словосполучення. Наприклад, **black frost** у перекладі означає «мороз без снігу» (дослівно «чорний мороз»); **to pay through the nose** – *платити втридорога* (дослівно «платити через ніс»); **to talk through one's hat** – *нести дурниці, пороти нісенітниці* (дослівно «говорити крізь капелюх»); **the last straw** – *остання крапля* (дослівно «остання соломинка»); **to burn one's fingers** – «*обпектися на чомусь*» (дослівно «обпалити свої пальці»).

Погляди В.В.Виноградова в галузі фразеології викликали критичні зауваження деяких вчених. Так, Н.М.Амосова зазначає, що поняття «невмотивованість фразеологічних одиниць» не спирається

в працях В.В.Виноградова на будь-які конкретні, об'єктивно встановлені ознаки [Амосова 2010]. Внаслідок цього не завжди можна розмежувати зрощення та єдності. Ця найважча проблема і на сьогоднішній день не знайшла свого вирішення, хоча пошуки в цьому напрямку ведуться.

В.В.Виноградова також часто критикують за відсутність єдиного принципу класифікації фразеологічних одиниць. Дві перші групи – зрощення та єдності -- відокремлюються одна від іншої за ознакою вмотивованості фразеологічної одиниці, третя група – фразеологічні сполучення – за ознакою обмеженої сполучуваності слова.

Для О.І.Смирницького та Н.М.Амосової характерне вузьке розуміння обсягу фразеології, а для С.Г.Гаврина – широке. Широке розуміння об'єму фразеології зараз переважає. О.В.Кунін також виходить з широкого розуміння фразеології, об'єктом якої є всі стійкі сполучення слів з ускладненим значенням. Нижня межа фразеологізму – двослівне утворення. При цьому один з компонентів може бути службовим словом. Верхня межа – складне речення. Фразеологізмами зі структурою складного речення можуть бути тільки прислів'я. Утворення, які виходять за межі складного речення, не є одиницями мови і тому не можуть бути фразеологізмами. Це допомагає відмежувати фразеологізми від малих жанрів фольклору – загадок, примовок, лічилок, тощо [Кунін 1986: 26].

1.3. Класифікація фразеологічних одиниць професора О. В. Куніна

Фразеологія складається із трьох розділів: ідіоматика, ідіофразеоматика (semi-idioms) та фразеоматика. Цей поділ базується на різних типах значення фразеологізмів: від більш ускладнених до менш ускладнених [Кунін 2005].

Ця класифікація включає класифікацію В.В.Виноградова і доповнює її. Необхідність у новій класифікації з'явилась у зв'язку з тим, що англійська фразеологія не вкладається в три класи, які виокремив В.В.Виноградов.

До розділу ідіоматики входять власне фразеологічні одиниці, або ідіоми (ідіоматизми), тобто стійкі сполучення лексем з повністю або частково переосмисленим значенням. Ці фразеологічні одиниці мають різноманітні структурні типи та можуть бути як вмотивованими, та і невмотивованими.

До розділу ідіофразеоматики входять ідіофразеоматичні одиниці, або ідіофразеоматизми, тобто стійкі словосполучення, у перших фразеосемантичних варіантів яких компоненти мають буквальні,

але ускладнені значення, а у других ідіоматичних варіантів – повністю переосмислені, наприклад, **chain reaction** – 1) *ланцюгова реакція* (науковий термін); 2) *ланцюгова реакція* (повністю переосмислений ідіоматичний варіант). Другий варіант – переосмислення першого, який є його прототипом. Переосмислення носить метафоричний характер.

До розділу фразеоматики входять фразеоматичні одиниці, або фразеологізми неідіоматичного характеру, але з ускладненим значенням. Нижче наводяться основні розряди ФО згідно з класифікацією проф. О.В.Куніна.

ІДІОМАТИКА

До складу субстантивної ідіоматики входять повністю та частково переосмислені фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення та повністю переосмислені фразеологічні одиниці з частковопрєдикати вноюструктурою.

Основними типами переосмислення є метафоричне та метонімічне переосмислення.

1. Повністю переосмислені субстантивні фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення

Метафоричне переосмислення

Метафоричне переосмислення прототипів фразеологічних одиниць (ФО), особливо змінних словосполучень, – одне з найважливіших джерел збагачення фразеології будь-якої мови, в тому числі и англійської. Метафоричні фразеологізми основані на різних видах подібностей, реальних або уявних, і можуть позначати лише осіб, лише неосіб, або тих та інших. Але переважна більшість ФО взагалі та метафоричних, зокрема, носить антропоцентричний характер, тобто стосується людини або того, що з нею пов'язано. Ці звороти мають оцінний характер. Оцінки можуть бути як негативними, так і позитивними. Але зустрічаються і безоцінні звороти.

Позначення осіб

1. Негативна оцінка.

Схожість віку: **babes and sucklings** – новачки, зовсім недосвідчені люди (пор. *молоко на губах не обсохло*)¹; схожість поведінки: **a dog in the manger** – собака па сїні; схожість положення: **a round peg in a square hole** – людина не на своєму місці; **a snake in the grass** – гадюка потайна. та ін. Субстантивних зворотів з негативною оцінкою більше, ніж з позитивною.

2. Позитивна оцінка.

Схожість потужності: **a tower of strength** – надійна опора, людина, па яку молена покластися, як на кам'яну стїну (*ієкспїризм*)\схожість.

Subclass 3. Adverbial phraseological units.

Here belong Ph Us which perform adverb-like functions. Here are a few examples:

e.g. I have a job which brings in thirty dollars a week, **rain or shine** (*за будь-яких, обставин*) – an adverbial modifier of attending circumstances.

It was nearly eighty miles between the Sleeping River hotel and the estuary, **as the crow flies** «найкоротшіш шляхом» (an adverbial modifier of place).

Class B. Nominating and nominating-communicative phraseological units.

Here belong **verbal** Ph Us. They can be completely or partially transferred, motivated and demotivated. The main types of transference are metaphor, metonymy and simile. Most verbal Ph Us refer to man, to the action he performs and the states he is in. E.g. **to dance on a volcano** «грати з вознем», **to have one's head in the clouds** «вита-ти в небесах», **to show the white feather** «злякатися», etc. The verbal element can be changed in form. In some verbal Ph Us the verb is used only in the Passive Voice, e.g. **to be gathered to one's fathers** «померти», **to be thrown on one's beam-end** «бути у безвихідному становищі».

Class C. Interjectional Ph Us.

They usually express human emotions. They are completely demotivated units and their original meaning is quite lost. Here are a few examples: **Lord forbid!** «не дай Боже», **God's honour!** «слово честі!», **Damn your eyes!** «будьте ви прокляті!», **By the lord Harry!** «ай вам чорт!», etc.

Class D. Communicative Ph Us.

Here belong proverbs and sayings. Proverbs are laconic phrases having a literal and figurative meaning. They have a moral charge. English proverbs are sentences which embrace various aspects of reality. Thus, proverbs may criticize excessive richness, e.g. *one law for the rich, and another for the poor; a thief passes for a gentleman when stealing has made him rich*. They characterize all sides of human nature: *idleness is the root of all evil; he that, would eat the fruit must climb the tree; good health is above wealth*, etc.

Етимологічні джерела фразеологічних одиниць сучасної англійської мови

Джерела походження фразеологізмів в сучасній англійській мові дуже різноманітні. За походженням англійські фразеологізми можна розділити на два класи: споконвічно англійські ФО і запозичені ФО. Запозичені фразеологізми, у свою чергу, поділяються на

міжмовні і внутрішньомовні. Окремою групою виділяють запозичення в іншомовній формі. Таким чином, ми можемо виділити чотири групи ФО:

- 1) споконвічно англійські ФО;
- 2) міжмовні запозичення, тобто ФО, запозичені з іноземних мов шляхом того чи іншого виду перекладу;
- 3) внутрішньомовні запозичення, тобто ФО, запозичені з американського варіанту англійської мови (фразеологізми, запозичені з інших варіантів, нечисленні);
- 4) ФО, запозичені в іншомовній формі.

2.1. Споконвічно англійські ФО

2.1.1. Споконвічно англійські ФО нетермінологічного походження

Фразеологізми в англійській мові в своїй більшості є споконвічно англійськими зворотами, автори яких невідомі. Прикладами подібних широко поширених зворотів, що виникли в народі, є: **bite off more than one can chew** – «взяти до рота більше, ніж мозісеш проковтнути», тобто узятися за непосильну справу; зарватися, не розрахувати своїх сил; горішок не по зубах., справа не по плечу; **have a bee in one's bonnet** – носитися з якоюсь ідеєю, бути схибленим на чомусь; **in for a penny, in for a pound** – «ризикнув на пенні, ризикуй і на фунт»; назвався грибом, то ліз у кошик; узявся за гуж, не кажи, що не дуж; **pay through the nose** – платити скажені гроші, платити втридорога і багато інших. Споконвічно англійські фразеологізми пов'язані з традиціями, звичаями і повір'ями англійського народу, а також із реаліями, переказами, історичними фактами:

1. ФО, що відображають традиції і звичаї англійського народу: **by (або with) bell, book and candle** (жарт.) – остаточно, безповоротно; **baker's dozen** – чортова дюжина (за старовинним англійським звичаєм, торговці хлібом отримували від булочників тринадцять хлібів замість дванадцяти, причому тринадцятий йшов у рахунок доходу торговців);

good wine needs no buslt – «гарне вино не потребує етикетки» – хороший товар сам себе хвалить (за старовинним звичаєм, шинкарі вивішували гілки плюща на знак того, що у продажу є вино).

1. ФО, пов'язані з англійськими реаліями: **blue stocking** (гіре-зир.) – синя панчоха («зборами синіх панчох» назвав голландський адмірал Босковен один із літературних салонів середини XVIII ст. у Лондоні, оскільки вчений Бенджамін Спеллінгфліт з'явився в цьому салоні в синіх панчохах); **carry coals to Newcastle** – «возити

вугілля до Ньюкаслу» (тобто возити щось туди, де цього і так достатньо; Ньюкасл – центр англійської вугільної промисловості).

2. ФО, пов'язані з іменами англійських письменників, учених, королів та ін. В межах даної групи можна виділити три підгрупи:

а) фразеологізми, що містять прізвища: **according to Cocker** – «як Кокер каже», *правильно, точно, за всіма правилами* (Е. Кокер, 1631 – 1675, автор англійського підручника арифметики, відомого в XVII ст.); the Admirable Crichton – *учений, освічена людина, вчений чоловік* (Джеймс Крайтон – відомий шотландський учений XVI ст.);

б) фразеологізми, що містять імена: **King Charles's head** – *пав'язлива ідея, ідея «фікс», «пунктик»* (вираз з роману Діккенса «Девід Копперфілд», пов'язаний із захопленням недоумкуватого містера Діка Карлом 1); **Queen Anne is dead** (розм., ірон.) – *це було відомо за королеви А ітї* (тобто, ця новина вже застаріла);

в) фразеологізми, що містять імена і прізвища: **a Sally Lunit** – *солодка булочка* (ім'я жінки-кондитера кінця XVIII ст.); **a Florence Nightingale** – *Флоренс Найтінгейл, сестра милосердя* (Флоренс Найтінгейл (1820-1910) – англійська медсестра, організатор і керівник загону санітарок під час Кримської війни 1853-1856 рр. Г. Лонгфелло присвятив Ф. Найтінгейл поему «Свята Філомена»).

3. ФО, пов'язані з повір'ями: **a black sheep** – *паршива вівця, ганьба в сім'ї* (за старим повір'ям, чорна вівця відмічена печаткою диявола); **lick into shape** – *надавати форми, вигляду; зробити когось людиною; обробляти (твір і т. п.)* **an unlicked cub** – *зелений, жовторотий молодик; молоко на губах не обсохло* (обидва звороти пов'язані з середньовічним повір'ям про те, що ведмежата народжуються безформенними і що ведмедиця, облизуючи їх, надає їм форми).

4. ФО, пов'язані з астрологічними поглядами. Астрологи-псевдовчені стверджували, що розташування небесних світил впливає на долю людини. Наведемо приклади подібних фразеологізмів: **be born under a lucky star** – *народитися під щасливою зіркою*; **be born under an unlucky** (або **evil**) **star** – *народитися під нещасливою зіркою*; **believe in one's star** – *вірити в свою зірку, долю*; **bless** (або **thank**) **one's stars** (мж. **thank one's lucky stars**) – *дякувати своїй зірці, долі*; **curse one's stars** – *проклинати свою долю*; **have one's star in the ascendant** – *бути везучим., досягати успіху, йти в гору*; **the stars were against it** – *сама доля була проти цього та ін.*

2. ФО, взяті з казок і байок: **Fortunate's purse** – *невичерпний гаманець* (Fortunatus – казковий персонаж); **the whole bag of tricks** –

весь арсенал хитрощів, фокусів; **(in) borrowed plumes** – у павиному пір'ї та ін.

3. ФО, пов'язані з переказами: **halcyon days** – *спокійні, мирні дні, спокійний час* (halcyon – зимородок; за стародавнім переказом, зимородок виводить пташенят у гнізді, що плаває у морі, під час зимового сонцестояння, і в цей час, близько двох тижнів, море буває абсолютно спокійним); **have kissed the Blarney stone** – *підлизуватися, лестити*.

4. Фразеологізми, пов'язані з історичними фактами: **as well be hanged (або hung) for a sheep as for a lamb** – *«якщо тобі призначено бути повішеним за вівцю, то чом би тобі зараз не вкрасти і ягня»* (відгомін старого англійського закону, згідно з яким крадіжка вівці каралася стратою через повішення); **the curse of Scotland** (карт.) – *«прокляття Шотландії», дев'ятка бубеи* (карту назвали так через схожість із гербом графа Далрімпла Стейра, що викликав ненависть в Шотландії своєю проанглійською політикою).

Багато з наведених вище ФО вже не асоціюються з явищами, що їх породили (a Sally Lunn, the curse of Scotland і ін.), унаслідок чого їх значення не можуть бути виведені з буквального значень їх компонентів, а внутрішня форма може бути встановлена тільки шляхом етимологічного аналізу.

2.1.2. Споконвічно англійські ФО термінологічного походження

Найважливіше джерело ФО – професійна мова. У ній широко поширені терміни і розмовні або просторічні професіоналізми. Деякі ідіоми відносять до професійної мови, наприклад, ФО **spick and span** – *елегантний, ошатний/ одягнений з голочки*. Зворот **spick and span** – фразеологічне зрощення. У його складі два некротизми. Некротизм – це застаріле слово у складі ФО. Первинна повна форма була spick and span new. У. Скїт, видатний англійський етимолог, пояснює походження цього звороту так: Literally «Spike and spoon new», where spike means a point, and spoon a chip; new as a spike or nail just made and a chip just cut off.

перед свинями; filthy lucre – *ганебний метал, гроші; in the twinkling of an eye* – *миттю; new wine in old bottles* – *новий зміст у старій формі; the olive branch* – *оливкова гілка* (символ миру і спокою); *the root of all evil* – *корінь зла; to sow the wind and reap the whirlwind* – *посіяти вітер і пожати бурю; a wolf in sheep's clothing* – *вовк в овечій шкурі* та ін.

Фразеологізми біблійного походження часто багато в чому розходяться з їх біблійними прототипами.

1. Біблійний прототип уживається в буквальному значенні. Відповідний же фразеологізм створюється в результаті його перекладу. Зворот **kill the fatted calf** в притчі про блудного сина вживається в буквальному значенні «*зарізати вгодоване теля*». Пізніше цей зворот набув нового значення: *пригостити кращим, що є вдома*.

2. Варіант біблійного прототипу стає фразеологізмом. Так, наприклад, зворот **live on the fat of the land** – *жити в розкошах, жити розкошуючи* (пор. *кататися як сиру маслі*) витіснив біблійний прототип *eat the fat of the land*, який не увійшов до загального вжитку.

3. Зміна форми образного біблійного звороту. Фразеологізм **a drop in the bucket** – *крапля в морі* – є зміненим біблійним виразом: *Behold the nations as a drop of a bucket...*

Компоненти фразеологізму уживаються в Біблії в своїх буквальних значеннях, але не утворюють змінного поєднання. Фразеологізм **loaves and fishes** означає **земні блага**. *Loaves* – хліби і *fishes* – риби вживаються в євангельському переказі про те, як Христос нагодував п'ятьма хлібами і двома рибами сотні людей, що слухали його. У Біблії вживається слово *loaves* і слово *fishes*, але не словосполучення *loaves and fishes*. Найближче до цього словосполучення знаходимо в тексті Біблії: *There is a lad here, which hath five barley loaves, and two small fishes; but what are they among so many?*

Фразеологічні одиниці, запозичені з різних мов

Велика кількість англійських фразеологізмів пов'язані з античною міфологією, історією і літературою. Багато фразеологізмів мають інтернаціональний характер, наприклад, наступні звороти: **Achilles' heel** (the heel of Achilles) – ахіллесова п'ята, **the apple of discord** – яблуко розбрату, **the golden age** the – золотий вік (гр.), **Platonic love** – платонічна любов, **cross the Rubicon** – перейти Рубікон (лат.), **after us the deluge** – після нас хоч потоп (фр.), **the game is not worth the candle** – гра не варта свічок (фр.).

Багато ФО прийшло до Англії зі США: *bark up the wrong tree* – звернутися не за адресою, *cut no ice* – не мати впливу, значення, *do one's level best* – зробити все можливе, *face the music* – стійко переносити неприємності, *a green light* – зелена вулиця, свобода дій, *in the soup* – у скрутному становищі, *sell like hot cakes* – розкупуватися як гарячі пиріжки, *sit on the fence* – займати вичікувальну позицію, *spill the beans* – видати секрет.

У наведених вище і в багатьох інших фразеологізмах американського походження немає чисто американських слів, і ці звороти можна легко прийняти за споконвічно англійські. Їхнє американське походження встановлюється на підставі лексикографічних даних і аналізу джерел. У складі деяких американізмів зустрічаються американські слова: **the last of the Mohicans** – останній з могікан (за назвою роману Ф. Купера. Могікани – вимерле плем'я північно-американських індіанців). У деяких ФО фігурують слова cent і dollar, наприклад: **a red cent** – мідний грив\ **feel (або look) like a million dollars** (розм.) – чудово почуватися (відмінно виглядати; мати розкішний вигляд) і т.ін. Англломовна форма американських запозичень фразеологізмів у британському варіанті англійської мови повністю виключає переклад. Американські запозичення фразеологізмів, особливо жаргонного походження, вирізняються яскравою образністю і підвищеною експресивністю.

Способи та прийоми перекладу ФО

При перекладі ФО з образною основою можна встановити певні закономірності. Головним чином, це стосується фразеологічних одиниць з внутрішньою формою, яку можна легко «вивести». Трохи спрощуючи питання, можна виділити чотири різні способи їх передачі, а саме: 1) з повним збереженням іншомовного образу; 2) з частковою зміною образності; 3) з повною зміною образності; 4) зі зняттям образності.

Першим способом перекладають ФО самої різної структури але ті, які мають інтернаціональний характер: застигли метафори та перефрази, прислів'я та приказки, крилаті вирази. Наприклад, **to turn (twist) round one's (little) finger, um den (kleinen) Finger wickeln** – обвести навколо пальця, **not to move a finger, keinen Finger krümmen** – і пальцем не ворухнути.

При другому способі образна основа ФО в перекладі зберігається, але з певними змінами лексичного або граматичного характеру. Змінюватись може один з компонентів словосполучення, образний компонент – іншим, близьким йому, або допоміжний компонент – будь-яким іншим. Наприклад, **big head, little wit – lange Haare, kurzer Verstand** – на голові густо, а в голові пусто; **to twiddle one's thumbs – Daumen drehen** – бити байдиди; **to read one's palm – aus der Hand lesen** – читати по руці. Зберігається образ, але змінюється граматична форма вираження. Наприклад, однина в англійській та німецькій, множина в українській: **to have the news at first hand – aus erster Hand wissen (erfahren)** – дізнатися що-н. з перших рук.

Або англійський інфінітив замінюється українським дієсловом в особовій формі: **to make one's mouth water** – слинки потекли.

Заміна образу може бути пов'язана із збереженням експресивного забарвлення, що ще важливіше, ніж передача функціонально-стилістичної приналежності фразеологізму. Повна заміна образної основи може вважатися адекватною, якщо вона точно передає зміст висловлення та відповідає експресивно-стилістичному характеру ФО та загальній тональності оригіналу.

Таким чином, при перекладі дуже важливо враховувати експресивно-стилістичну сторону ФО та передавати її рівноцінними засобами, адже українська ФО може мати такий самий зміст, що і англійська чи німецька, але не відповідати їй у стилістичному або експресивному відношенні. Звичайно слід прагнути до повної рівноцінності вживаних засобів, але на практиці нерідко доводиться жертвувати функціонально-стилістичною відповідністю, щоб зберегти експресію. Досить суттєво, щоб фразеологічні заміни при перекладі відображали також і національний колорит мови оригіналу.

Деяко спрощуючи, можна сказати, що ФО перекладають або фразеологізмом – фразеологічний переклад, або іншим способом – нефразеологічний переклад. Фразеологічний переклад передбачає використання в тексті перекладу сталих сполучень різного ступеня схожості між одиницею ВМ та відповідною одиницею МП – від повного та абсолютного еквівалента до приблизної фразеологічної відповідності.

Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм МП, який з усіх показників є рівноцінним вихідній одиниці. Як правило, незалежно від контексту він має те ж саме денотативне та конотативне значення, приблизно однаковий компонентний склад і позбавлений національного колориту. Випадки абсолютного збігу лексичних одиниць різних мов зустрічаються відносно рідко. Абсолютними фразеологічними еквівалентами перекладаються в основному прислів'я, приказки та інтернаціональні ФО, напр., *New brooms sweep clean. Neue Besen kehren gut.* Нова мітла чисто мете. *Never put off till tomorrow what can be done today. Verschiebe nicht auf morgen, was du heute kannst besorgen.* Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні. *New wine in old bottles* – нове вино в старих міхах; *a wolf in sheep's clothing* – вовк в овечій шкурі; *the root of all evil* – корінь зла.

Частковим фразеологічним еквівалентом називають таку ФО МП, яка є абсолютним еквівалентом вихідної одиниці, але не у всіх її значеннях. Наприклад, *the massacre of the innocents*, відомий біблеїзм, повністю відповідає укр. побиття немовлят, але українська

одиниця є лише частковим еквівалентом, оскільки англ. ФО має ще одне значення – жарг. «нерозгляд законопроектів за браком часу» в кінці парламентської сесії.

Часткових еквівалентів порівняно небагато, адже явище багато-значності взагалі менш характерне для фразеології. Набагато частіше зустрічаються випадки відносної фразеологічної еквівалентності.

Відмінність відносного фразеологічного еквівалента чи, як його ще називають, аналога від абсолютного полягає в тому, що він відрізняється від вихідної ФО якимось одним показником, в усьому іншому він є її повноцінним відповідником. Найбільш характерна відмінність відносних еквівалентів від абсолютних це інша образна основа, напр., *as old as a hill* – старий як світ, *as tall as a church steeple* – великий як верства. Порівняємо декілька ФО зі значенням «бути везучим». Поруч зі щасливою зіркою, у фразеології різних народів зустрічаються метафоричні синоніми, але на іншій образній основі: у французів це «зачіска» (*etre ne coiffe*), у англійців – «срібна ложка» (*be born with a silver spoon in one's mouth*), в українців та болгар – «сорочка» (народитись в сорочці, роден е риза).

Образи можуть бути дуже близькими, напр., блискавка – грім, нім. *Blitz aus heiterem Himmel*, укр. як грім з чистого неба, чи не мати між собою нічого спільного як образи, що не заважає еквівалентам виконувати свою функцію в перекладі. Напр., укр.. Купувати kota в мішку, англ. *To buy a pig in a poke*. Англ. *When the moon turns green cheese*, нім. *Wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen*, укр. коли рак свисне.

В принципі можливість передавати ФО аналогами з образністю, яка не має нічого спільного у ВМ і МП, пояснюється головним чином тим, що це переважно стерті чи напівстерті метафори, які сприймаються носієм мови підсвідомо. Проте перекладач повинен дотримуватись правила – перекладати звичне звичним. Так, прислів'я *to sleep like a dog*, необхідно перекладати «спати як убитий».

Нефразеологічний переклад, як показує сама назва, передає дану ФО за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів МП. Такий переклад важко назвати повноцінним, адже завжди мають місце певні втрати, приміром, образності, експресивності, напр.. *as brown as a berry* – дуже засмаглий.

Суто лексичний переклад може застосовуватися в тих випадках, коли дане поняття позначене в одній мові фразеологізмом, а в іншій – словом. Напр., англ.. *put on fire* – запалити, *catch fire* – загорітись.

Калькування, або дослівний переклад, має місце в тих випадках, коли до зору читача бажано довести образну основу оригіналу, напр.. *caution is the parent of safety* – обачність – мати безпеки.

Описовий переклад ФО зводиться, по суті справи, не до перекладу фразеологізму, а до його тлумачення. Пор., напр., англ.. *Little pitchers have long ears.* – Діти люблять слухати розмови дорослих.

Лекція 6. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ КУЛЬТУР. ОСНОВИ ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ПЛАН

1. *Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації*
2. *Поняття і складники міжкультурної компетенції*
3. *Проблема адекватності вербального і невербального перекладу.*

Література

Основна

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 37–42, 49–50, 115–119, 123–128, 229–231.
2. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 153–194.
3. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 272–295.

Додаткова

1. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 226–256.
2. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–140.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – С. 10–19.
4. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–206.

Вступ

Глобалізаційні процеси сьогодні торкаються абсолютно всіх сфер людської життєдіяльності. Обмін досвідом, утворення широкої мережі контактів, професійний розвиток просто неможливо уявити без залучення міжнародних зв'язків. Комунікація набуває нових

форм, стає доступнішою і простішою, а отже вимагає нового підходу до її використання і дослідження.

Вивченням міжнародної (і відповідно міжкультурної) комунікації займається інтердисциплінарна галузь знань – теорія міжкультурної комунікації, основним завданням якої є формування міжкультурної компетентності в учасників процесу спілкування – набуття ними того мінімуму необхідних знань, що дає можливість комфортно та ефективно спілкуватись у різних життєвих обставинах.

1. Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації

Згідно з поглядами О. О. Селіванової, теорія і практика міжкультурної комунікації є маргінальною галуззю мовознавства, спрямованою на аналіз параметрів, особливостей міжкультурного спілкування, соціокультурних чинників його оптимізації; на формування практичних навичок і вмій спілкування із представниками інших культур і субкультур. Об'єктом цієї галузі є міжкультурна комунікація як інформаційний обмін і вплив, що здійснюються між комунікантами, які належать до різних культур.

Предмет теорії і практики міжкультурної комунікації – це параметри та чинники ефективного міжкультурного спілкування [Селіванова 2011: 272]. Ф. С. Бацевич виокремлює кілька аспектів дослідження в теорії та практиці міжкультурної комунікації: – аспекти, пов'язані з культурною традицією (дозволи та заборони на певні типи спілкування, стереотипні ситуації спілкування, етикетні характеристики, рольові та соціально-символічні особливості комунікації, організація текстів тощо); – аспекти, пов'язані із соціальними чинниками й соціальними функціями спілкування (функціонально-стильові підмови, етикетні форми); – аспекти, пов'язані зі специфікою тезаурусів культурно-мовних угруповань (система традиційних образів, порівнянь, кінетичні засоби); – аспекти, пов'язані з мовними особливостями спільноти (система стереотипів, символів, структура текстів, етикетні форми тощо).

В. М. Манакін натомість виділяє декілька аспектів міжкультурної комунікації залежно від безпосереднього предмета вивчення, серед яких є такі: 1. Культурологічний аспект, який є ключовим у міжкультурній комунікації, оскільки в міжкультурній комунікації головну роль відіграє контактування і взаємодія культур у процесі мовного спілкування. Культура, з погляду міжкультурної комунікації, становить успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних етнічних спільнот. Традиції культури можуть бути стійкими та непохитними, тому сприймати їхні особливості треба толерантно.

2. Лінгвістичний аспект передбачає вивчення мовних відмінностей, які можуть впливати на комунікацію між носіями різних мов. Він охоплює зіставлення різних комунікативних ситуацій, способи членування світу мовними засобами та порівняння мовної поведінки представників різних лінгвокультур.

3. Етичний аспект спрямований на розуміння відмінностей етичних норм (норм моралі, поведінки, мовленнєвого етикету та міжособистісного спілкування), що є властивими для різних етносів і народів.

4. Соціально-комунікативний аспект включає прийняті суспільством моделі, норми і правила спілкування, налагодження і підтримання контактів загалом. Суть цього аспекту міжкультурної комунікації полягає у вивченні різноманітних комунікативних стилів та особливостей спілкування залежно від конкретної ситуації та соціального середовища.

5. Психологічний аспект передбачає вивчення психологічної реакції людей в умовах спілкування з представниками інших лінгвокультур. Спеціально розроблені психологами та етнологами рекомендації покликані значно зменшити дискомфорт перебування в чужинному середовищі.

6. Професійно-прикладний аспект включає сфери застосування знань із міжкультурної комунікації, наприклад, міжкультурний менеджмент, метою якого є навчити основам міжкультурної комунікації спеціалістів, які працюють у сфері міжнародного бізнесу або полікультурних колективах [Манакін 2012: 11–16].

Одним із найголовніших завдань теорії та практики міжкультурної комунікації є формування міжкультурної комунікативної компетенції на засадах культурного релятивізму й толерантності до чужої культури та мови, до їхніх культурних стандартів [Селіванова 2011: 274–275].

Міжкультурна комунікація – порівняно молода наука. Вона народилася в середині ХХ століття. Її поява була викликана практичними інтересами американських політиків і бізнесменів, які усвідомили, що для успішної роботи в інших країнах необхідним є вивчення не лише мови, але й культури інших народів, їхніх традицій, звичаїв, норм поведінки. Датою народження міжкультурної комунікації як академічної дисципліни вважається 1954 рік, коли побачила світ книга Е. Холла і Д. Трагера «Культура як комунікація», в якій автори вперше запропонували термін «міжкультурна комунікація». У Європі становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни відбувалося пізніше і було пов'язане зі створенням Європейського союзу, який відкрив кордони для вільного пересування людей.

Практична необхідність знаходити рішення проблем, що виникають під час спілкування представників різних культур, сформувала інтерес вчених до міжкультурної комунікації.

Сучасна дійсність характеризується розширенням взаємозв'язків різних країн і народів, що виражається в бурхливому зростанні культурних обмінів і прямих контактів між соціальними групами та окремими індивідами різних країн і культур. Основні причини їхніх комунікативних невдач полягають у відмінностях світовідчуття, в різному ставленні до світу, до інших людей. Людині властиво сприймати інші культури крізь призму своєї культури. Це ускладнює розуміння значень слів, вчинків і дій, які не є характерними для рідної культури [Андреева, Балобанова 2011: 5–6].

У сучасній історичній ситуації очевидним є той факт, що на нашій планеті існують величезні території, структурно і органічно поєднані в одну соціальну систему зі своїми культурними традиціями. Наприклад, можна говорити про американську культуру, латиноамериканську культуру, африканську культуру, європейську культуру, азіатську культуру і т. д. Найчастіше ці типи культур виділяються за континентальними ознаками і називаються макрокультурами. Цілком природно, що всередині цих макрокультур виявляється значна кількість субкультурних відмінностей, але виявляються також і риси подібності, які й дозволяють говорити про наявність такого роду макрокультури, а населення відповідних регіонів вважати представниками однієї культури.

У той же час, добровільно чи ні, але багато людей входять до складу тих чи інших суспільних груп, що володіють своїми культурними особливостями. Зі структурного погляду – це мікрокультури (субкультури) у складі макрокультури. Кожна мікрокультура має одночасно подібність і відмінність зі своєю материнською культурою, що забезпечує їх представникам однаковість сприйняття світу. Материнська культура відрізняється від мікрокультури різною етнічною, релігійною приналежністю, географічним розташуванням, економічним станом і соціальним статусом її членів. Іншими словами, субкультурами називаються культури різних соціальних груп і прошарків всередині одного суспільства [Грушевицкая 20003: 116–117].

Зазвичай вчені виділяють декілька теорій міжкультурної комунікації, що фактично становлять собою спроби пояснення суті міжкультурної комунікації та її встановлення її основних закономірностей.

Особливий науковий підхід до міжкультурної комунікації представлений у теорії адаптації, розробленої в працях американської дослідниці Я. Кім. Ця теорія розглядає динаміку адаптації людини

до чужої культури. Вихідним положенням цієї теорії є твердження, що адаптація – це складний процес із багатьма складниками, у ході якого людина поступово звикає до нових обставин і нового спілкування. Для успішної адаптації необхідно кілька умов. Вони включають спілкування з новим оточенням (частота контактів, позитивний настрій), знання іноземної мови, позитивну мотивацію, участь у всіляких заходах, доступ до засобів масової інформації. Наукове вирішення проблеми комунікативної невпевненості, яка досить часто супроводжує процес культурної адаптації, було зроблено за допомогою теорії редукції невпевненості.

Вихідний пункт цієї концепції полягає у припущенні, що індивіди хочуть точно знати, чого їм чекати від спілкування з іншою людиною, а також вміти правильно визначити початок і кінець акту комунікації. Зменшення (редукція) невпевненості в цьому випадку буде полягати у побудові комунікантом пророцтв та інтерпретації дій після їх здійснення. Прагнення редукції невпевненості притаманні всім учасникам комунікації, вони у великій мірі мотивують мовців до спілкування один з одним.

Наступна теорія міжкультурної комунікації отримала назву координоване управління значенням і теорія правил. Прихильники цієї теорії стверджують, що людська комунікація за своєю суттю дуже недосконала, тому ідеальне і повне взаєморозуміння є недосяжним ідеалом. Оскільки не всі акти комунікації мають певну мету, досягнення взаєморозуміння стає зовсім не обов'язковим. Метою стає досягнення координації, що можливе за взаємодії, зрозумілій для її учасників. Важливо не те, наскільки прийняті в цьому спілкуванні правила є соціальними, а те, наскільки ці правила узгоджені між собою у свідомості кожного учасника комунікації.

Існує також риторична теорія міжкультурної комунікації. Вона дозволяє аналізувати не тільки індивідуальні відмінності, а й властивості великих груп. Частиною цієї теорії також є аналіз підсвідомої адаптації повідомлень стосовно конкретних ситуацій комунікації. Прихильники конструктивістської теорії міжкультурної комунікації вважають, що у всіх людей є особлива когнітивна система, за допомогою якої вони можуть інтерпретувати слова і дії інших досить точно. Але оскільки культура впливає на індивідуальну схему розвитку людини, у представників різних культур формуються різні погляди і можливості сприйняття. Таким чином формується когнітивна свідомість людини, яка може бути простою або складною, а вона у свою чергу впливає на індивідуальну комунікативну поведінку та адаптаційні стратегії.

Теорія соціальних категорій і обставин акцентована на питанні важливості ролей, стереотипів і схем для процесу комунікації, тобто тих елементів механізму сприйняття, які складають основу взаєморозуміння і соціальної свідомості. Під час зустрічі з представниками інших груп відбувається так звана «комунікативна акомодация», налаштування на спілкування з іншою людиною. Вона визначається наявними у нас схемами та стереотипами. На основі нашої оцінки співрозмовника визначається лінгвістична стратегія, тобто вибір стилю спілкування і можливих тем для розмови.

І, нарешті, порівняно недавно була розроблена теорія конфліктів, що описує бар'єри спілкування. Ця теорія вважає конфлікти нормальною поведінкою, формою соціальних дій, регульованих нормами кожної культури. Таким чином, у кожній культурі існують свої моделі конфліктів [Грушевицкая 2003: 121–124].

Форми міжкультурної комунікації. У процесі міжкультурної комунікації кожна людина одночасно вирішує дві найважливіші проблеми: прагне зберегти свою культурну ідентичність і включитися в чужу культуру. Комбінація можливих варіантів вирішення цих проблем визначає чотири основні форми міжкультурної комунікації: пряму / непряму та опосередковану / неопосередковану.

Під час прямої комунікації інформація адресується безпосередньо від відправника до одержувача. Вона може здійснюватися як в усній, так і в писемній формі.

При непрямій комунікації, яка має переважно однобічний характер, інформаційними джерелами є твори літератури і мистецтва, повідомлення радіо, телевізійні передачі, публікації в газетах і журналах і т. п.

Неопосередкована й опосередкована форми комунікації розрізняються наявністю або відсутністю проміжної ланки, що виступає в ролі посередника між партнерами. В якості посередника може виступати людина або технічний засіб. Комунікація, опосередкована технічними засобами, може залишатися прямою (телефонна розмова, листування електронною поштою), але водночас у цьому разі скорочується можливість використання невербальних засобів [Садохин 2005: 128].

2. Поняття міжкультурної компетенції.

Міжкультурну компетенцію О. О. Селіванова визначає як знання на підставі власної культурної компетенції чужих культурних конвенцій і стандартів, які ґрунтуються на традиційних культурних

настановах, нормах і цінностях певного етносу. Міжкультурна компетентність формується передусім на підставі позитивного ставлення до наявності в суспільстві різних етнокультурних груп. Вона існує як в індивіда, так і в суспільстві зважаючи на політику добровільної адаптації соціальних і політичних інститутів держави до потреб різних культурних груп [Селіванова 2011: 275].

Головними стратегіями міжкультурної комунікації дослідники вважають правила М. Клайна, що відповідають нормам міжкультурного спілкування: 1) *правило кількості* – формулою висловлення по можливості інформативно згідно з правилами дискурсу й нормами культури; 2) *правило якості* – формулою висловлення відповідно до норм власної культури; не кажи того, що суперечило б уявленню про культурні норми істинності, гармонії, співчуття та / або поваги; 3) *правило модальності* – не ускладнюй взаєморозуміння більше, ніж того потребують інтереси збереження обличчя й авторитету; 4) *унікай двозначності*, навіть якщо вона необхідна для ввічливості або збереження основних культурних цінностей, наприклад, гармонії; 5) формулою *висловлення такої довжини*, яку диктує мета спілкування й дискурсивні правила твоєї культури; 6) *структуруй висловлення* відповідно до правил своєї культури [Селіванова 2011: 275–276].

О. О. Селіванова зауважує, що етнічна культура відтворена в узгодженій системі ідей, схем мислення й поведінки, етичних й естетичних настанов, цінностей, норм (традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо), а також в організації побуту, суспільного життя, різноманітних знакових продуктах і насамперед – у мові.

Етнокультурна ідентичність людини передбачає наявність у складі її свідомості етнокультурної компетенції – системи знань, що зумовлює всі види діяльності представників етносу, зокрема, й комунікативну. Як складники етнокультурної компетенції етнологи розглядають: 1) культурні настанови, які ґрунтуються на регуляторній здатності психіки людини й передбачають готовність, схильність до конкретного виду діяльності, зумовлені етнічною культурою як попереднім досвідом повторення певних дій в ідентичних умовах; 2) культурні цінності – зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного й негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного і т. ін.; 3) культурні норми – регулятивні механізми поведінки людини й людського співіснування у складі етносу, які впливають на різні форми життєдіяльності його

представників. До культурних норм відносять традиції, звичаї, ритуали й обряди, закони, моральні норми [Селіванова 2011: 277–278].

До одиниць організації етнокультурної компетенції належать також стереотипи, прецедентні феномени, символи, міфологеми й архетипи. Крім того, особливу вагу в етнокультурній компетенції мають також паравербальні одиниці спілкування, до яких належать мова жестів, проксемічні показники, фонаційні кінеми тощо.

Неволодіння або недостатнє володіння етнокультурною компетенцією може призвести до комунікативних невдач і навіть серйозних міжнародних конфліктів. Показові приклади цього наводить С. Г. Тер-Мінасова. У Латинській Америці реклама цигарок «Мальборо» є неефективною, оскільки ковбоя (головного героя реклами названого брэнда) там вважають представником найбіднішої верстви населення, який може дозволити собі палити тільки найдешевші і тому найгірші цигарки.

Зрив досить великої бізнесової угоди відбувся в Мексиці. В іспанській компанії, що поставила туди значну партію пробок від шампанського бордового кольору, не врахували, що в Мексиці бордовий колір є символом трауру, тому такі пробки і відповідно шампанське не користувалися значним успіхом.

«Подарунковий» конфлікт часто псує ділові та особисті стосунки. У Росії прийнято дарувати подарунки, квіти, сувеніри набагато частіше і щедріше, ніж на Заході. Західні гості зазвичай сприймають це не як широту душі і гостинність, а як ексцентричність і приховуване матеріальне благополуччя або як спробу підкупу, тобто вбачають у такій поведінці мотиви, образливі для росіян, що старалися безкорисливо.

Яскравий приклад конфлікту культур під час сприйняття іноземної літератури наводить американський антрополог Лора Бохеном. Переказавши «Гамлета» Шекспіра студентам із Західної Африки, викладачка здивувалася їхній реакції: Клавдій – молодець, що одружився з удовою брата, так і повинна поводитися добра, культурна людина, але потрібно було це зробити негайно після смерті чоловіка і брата, а не чекати цілий місяць. Привид батька Гамлета взагалі не уклався у свідомості: якщо він мертвий, то як він може ходити і говорити? Полоній викликав несхвалення: навіщо він заважав дочці стати коханкою сина вождя – це і честь і, головне, багато коштовних подарунків. Гамлет убив його абсолютно справедливо, у повній відповідності до мисливської культури африканців: почувши шурхіт, крикнув «що, шур?», а Полоній не відповів, за що і був убитий. Саме так і робить кожен мисливець в африканському лісі: почувши

шурхіт, гукає і, якщо немає людського відгуку, вбиває джерело шереху і, отже, безпеки.

Отже, теорія міжкультурної комунікації займається дослідженням особливостей процесу спілкування представників різних лінгвокультурних спільнот. Вона вивчає прийняті в кожній культурі культурні настанови, цінності та норми, моделі спілкування та сприйняття предметів та явищ, що в сукупності формують міжкультурну компетенцію. Оскільки комунікація здійснюється в основному за допомогою мовних засобів, то в центрі уваги теорії міжкультурної комунікації також перебуває людська мова, хоча знання національної мови не передбачає володіння повною мірою культурною компетенцією.

3.1.2. Культурні стереотипи

Міжкультурна комунікація оперує поняттям «культурний (етнокультурний) стереотип», відмежовуючи його від стереотипів ментальних і соціальних, описаних у працях У. Ліппмана, Є. Бартмінського, Ю. Апресяна, І. Кона, В. Красних, Ю. Сорокіна та ін. Так, Є. Бартмінський розуміє стереотип як «суб'єктивно детерміноване уявлення предмета, в якому співіснують описові та оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в рамках соціально відпрацьованих пізнавальних моделей» [Бартминский 1995: 5]. Ю. Сорокін визначає стереотип як процес і результат комунікації, а також як процес конструювання поведінки у відповідності до певних семіотичних моделей [Сорокин 1978: 133–138].

3.1.3. Проблема адекватності вербального та невербального перекладу. Завдяки тенденції останнього часу до розширення кордонів мультикультурного (мультимовного) простору ми все частіше звертаємося до рекомендацій щодо перекладу іншомовних повідомлень (текстів, дискурсів). Якщо на рівні значень такий переклад може бути більш-менш адекватним, то на рівні трансляції культурних смислів він являє собою складне комунікативне завдання, вирішення якого залежить від нівелювання асиметричності різних комунікативних континуумів. Таким чином, *проблема адекватності вербального та невербального перекладу* – одна з найактуальніших проблем міжкультурної комунікації.

Для мовного міжкультурного спілкування характерні дві основні комунікативні ситуації: «живе» спілкування на рідній або іноземній мові й спілкування через перекладача. Проблема полягає в тому, що функціонал перекладача письмових текстів,

зокрема художніх, як правило, обмежується вмінням правильно граматично й стилістично передати іншою мовою зміст оригіналу. Тенденції в міжкультурній комунікації останнього часу свідчать про зміну перекладацьких пріоритетів. Сучасний перекладач повинен виконувати роль культурного медіатора, який транслює не тільки мовні інокультурні одиниці, а й фонові знання, що дозволяють адекватно сприймати широкий культурний контекст (наприклад, за допомогою коментарів до текстів), а також базові культурні концепти. С. Воркачов упевнений, що перекладач «повинен бути як мінімум «бікультурним», і це «дозволить йому при «трасляції» лінгвоконцептів співвідносити значення імен-квазіеквівалентів із їхнім контекстуальним змістом, причому контекст тут прагне до нескінченності й у своїй межі може бути рівнозначний контексту культури в цілому» [Воркачев 2005: 76–83].

Професор П. Осіпов, досліджуючи проблему перекладу оригінального тексту на іноземну мову, робить такі висновки: «Схожість (або несхожість) перекладу детермінована комунікативною ситуацією, в якій знаходиться перекладач. <...> Про адекватність перекладу можна говорити лише в міру того, яку конкретну уяву перекладач має про ситуацію перекладу, і як він спроможний ідентифікувати себе як мовно діючу особу через цю свідомість.

Однією з передумов досягнення адекватності перекладу мусять бути холистичний підхід до тексту, тобто поняття цілісності тексту по відношенню як до оригіналу, так і до перекладу. Цілісність означає при цьому певне когерентне утворення, окремі конститuentи якого підпорядковані значенню цілого. Значення конститuentів може бути визначено лише з їхнього контексту в порівнянні з цілим текстом. Це стосується як безпосередньо лексико-семантичних одиниць тексту, так і тлумачення окремих лінгвокраїнознавчих понять і реалій, що виражають певні культурно-специфічні відносини і зв'язки» [Осіпов 2005: 52–53].

Наближення до «чужої» картини світу, яке можливе насамперед завдяки вивченню іноземної мови, а також дослідженню культурних надбань іншого народу, здійснюється з урахуванням культурних аналогій, еквівалентності інформаційних знаків, наявності смислових лакун і зиянь тощо. Однак, на жаль, це всього лише наближення. Суттєвий обсяг культурологічної інформації, важливої для усвідомлення фрагментів чужинної культури, завжди втрачається у процесі перекладу паремій і фразеологічних зворотів. Найпоширенішими стратегіями та методами перекладу таких

одиниць є описовий переклад, методкалькування, підбір фразеологічного аналогу, контекстуальна заміна та ін. Наведемо приклад стратегії підбору еквівалентних фразем на матеріалі української, німецької та російської мов: укр. *ляються на чому світ стоїть, ляються як вантажник* (сучасний неологізм – *ляються як тітушка*⁴); нім. *fluchen wie ein Landsknecht* «сильно ляються» (буквально «ляються як ландскнехт»), *fluchen wie ein Bierkutscher* «ляються як візник пива»; рос. *ругаться* (вар. *напиваться*) *как сапожник* (вар. *грузчик*). Ключовими словами для порівняння та показу національної специфіки у структурі фразеологізму є назви за родом діяльності: нім. *Landsknecht* «німецький найманий піхотинець XV–XVII ст., буквально «слуга країни»), укр. *вантажник*, *тітушка*, рос. *сапожник*, *грузчик*. Саме перераховані представники соціальних низів потрапили в контекст негативно конотованого поняття «лайка», однак їхня приналежність до різних професійних груп уможлиблює демонстрацію культурних розбіжностей і самотності національної картини світу. Аналогічно порівняймо: нім. *einen Korb bekommen; einen Korb geben* «відмовити тому, хто сватається» (буквально «отримати (дати) кошика») // укр. (печеного) *гарбуза дати* (вар. *піднести, винести, дістати, схопити, отримати, скуштувати*); нім. *auf der Bärenhaut liegen* «байдикувати» (буквально «лежати на ведмежій шкурі»), укр. *бити байди, справляти лежні*, рос. *бить баклуши*, де ключовими словами відповідно є *корзина, гарбуз; байди, баклуші*.

Як показує практика, переклад окремих ключових слів культури вельми проблематичний. Так, неодноразово відмічалось, що в німецькій мові немає еквіваленту російському слову *тоска* (укр. *туга*). На національну специфічність відповідного душевного стану звертали увагу лінгвісти, письменники, поети. Австрійський поет Р.-М. Рільке в листі до А. Бенуа пише: «Я це не можу сказати німецькою...Як важко для мене, що я повинен на тій мові, в якій немає імені того почуття, яке є найголовнішим почуттям мого життя: туга. <...> Німець зовсім не тужить, і його *Sehnsucht* зовсім не той, а зовсім інший сентиментальний стан душі» [Зализняк 2012: 27]. Сема «страсне бажання» слова *Sehnsucht* визначає специфіку почуття як активної внутрішньої інтенції. Конкретизація поняття в результаті основокладання свідчить про особливості німецької ментальності (пор. нім. *Heimweh* (від *das Heim* і *die Heimat*, що перекладається як «туга за батьківщиною»).

Перекладачу складно декодувати іншомовні слова, що містять у собі етнокультурні смисли. Такі мовні одиниці (часто експресивно

марковані) відбивають культурно-соціальний досвід народу (називають побутові реалії, номінують артефакти, елементи традицій та укладу життя), а також кодують особливості національної психології та національного характеру. Цікава думка про безпосередній зв'язок безеквівалентної лексики (те, що не перекладається іншою мовою) з базовими концептами культури. Саме такий лексикон слугує основою списку фундаментальних національно-культурних концептів [Нерознак 1998: 85].

Наведемо приклади з перекладацької діяльності, що свідчать про труднощі перекладу культурологічно значущих понять. Так, у передмові до італійського видання творів Т. Шевченка перекладач використовує слово *aed* на позначення кобзаря, тому що в італійській мові прямого відповідника слову *кобзар* немає. В італійській культурі відомі виконавці народних пісень – *cantastorie*, однак для перекладача більш культурологічно близьким виявилось поняття на позначення співців античного часу (гомерівської епохи) – *aed* [Вдовиченко 2008].

Досконале знання культури іншого народу в усіх її виявах – запорука успішної роботи перекладача. Й. Хейзинга, розмірковуючи над проблемою перекладу, у своїх «Статтях з історії культури» розвиває ідею «свого чужого»: «Призначення перекладу – при всій його спрямованості до оригіналу, при всій до нього «відкритості», близькості – бути настільки ншим, наскільки самим собою, настільки відсторонитися від оригіналу, щоб зробити можливим діалог між культурами. Переклад повинен віддаляти нас від оригіналу – на ту дистанцію, з якою інша культура сприймається з найбільшою виразністю. Оскільки мова не засіб, а сфера вираження, то російський переклад все одно не може бути нічим іншим, окрім як фактом російської культури. Як тільки чуже стає надбанням іншої культури, воно, по суті, вже не чуже. Так, скарби Ермітажу – факт російської культури, шедеври Британського музею – факт культури британської, а Лувру – французької. Проте справжнім внеском у вітчизняну культуру чуже стає тільки тоді, коли воно сприймається нею саме як своє чуже» [Хейзинга 1997].

Збереження окремих мовних знаків у оригіналі як ключових культурних «підказок» є важливою умовою роботи перекладача.

У результаті накладання лінгвокультурних кодів виникає *лінгвокультурна інтерференція*, що у разі механічної аплікації може призвести до появи комунікативних невдач у спілкуванні, а в діяльності перекладача – до невдалого перекладу. Для такого перекладу характерні семантичні невідповідності, а також повна

або часткова смислова лакунарність, що пов'язано зі специфікою культурної конотації.

Труднощі вербального перекладу посилюються специфікою невербального культурного коду. Спеціалісти у галузі комунікації вважають, що під час спілкування більша частина інформації передається за допомогою невербальних засобів: жестів, міміки, рухів тіла, манери триматися тощо. Саме такі засоби транслюють правдиві, спонтанні та щирі повідомлення. Під час міжкультурного спілкування семантика подібних знаків стає особливо значущою в ситуації, коли виникає мовний бар'єр. Причиною неправильної інтерпретації невербаліки є уподібнення «чужого» знака аналогічному «своєму», який використовується в іншому значенні (приклад: подвійне декодування кивка голови, що означає «так» у більшості європейських культур, а в Болгарії має протилежне значення «ні»). Вважається, що не існує універсальних міжкультурних невербальних знаків, хоча, безумовно, можна виокремити групи культур, у яких один і той самий знак тлумачиться однаково.

Довести цю думку можливо, наприклад, за допомогою теорії когнітивної метафори, зокрема орієнтаційної, одним із положень якої є твердження, що людина керується у своїй поведінці універсальними просторовими схемами, використовуючи насамперед орієнтації «верх/низ», «правий/лівий», «внутрішній/зовнішній», «передній/задній», «центральний/периферійний» і т. ін. Генеза локальних моделей пов'язана з осмисленням свого тіла як вихідного природного інформаційного коду універсального характеру [Лакофф 2004]. Опертя на бінарний код як базову ланку культурної структури уможливили праці з соціальної антропології К. Леві-Стросса, який за допомогою міфологічної моделі продемонстрував переваги структурного підходу до культурної комунікації [Леві-Стросс 1994].

Відповідно до теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона, когнітивні метафори, що визначають верхні та праві структури, співвідносяться з такими поняттями, як «добро», «свідомість», «Бог», «душа», нижні та ліві – з ідеями «зла», «несвідомого», «гріховності» тощо. Автори концепції, спираючись на дослідження просторових метафор У. Надема, пишуть: «Подібні орієнтаційні протиставлення витікають із того, що наше тіло має певні властивості й функціонує певним чином у фізичному світі, який нас оточує. Орієнтаційні метафори надають поняттю просторову орієнтацію...» [Лакофф 2004]. Дослідивши орієнтаційні метафори на матеріалі англійської мови, учені дійшли висновку, що «головні орієнтаційні шкали... є спільними для всіх культур, однак види орієнтації, прийняті для конкретних

понять, і роль орієнтаційних принципів, із позиції їхньої важливості, варіюють від культури до культури» [там само].

Не тільки християнська культура православ'я визначає праву сторону (тілесно – руку, ногу) як позитивну, правильну. У мусульманському світі права рука також є ритуально чистою. Ліва орієнтація, відповідно до релігійних настанов, – негативна, грішна, права – праведна. Добро асоціюється з правою стороною, зло – з лівою. Використання у спілкуванні (зазвичай несвідомо) таких просторових схем набуває в міжкультурній комунікації оцінного характеру.

Невербальні відмінності стосуються всіх форм несловесної комунікації: проксемики, кінесики, такесики тощо. Наведемо приклади. У різних культурах визначення оптимальної дистанції спілкування базується на просторових табу та імперативах: слов'яни спілкуються на відстані руки, а дружні стосунки підкреслюють, наближаючись один до одного, араби під час розмови знаходяться близько один від одного, жителі Північної Америки – на певній відстані. Зустрічаючись, ми, зазвичай, дивимось співрозмовнику в очі, однак в Азії прямиий погляд вважається непристойним. Велике значення у спілкуванні мають жести руки: рукостискання (пор. інтенсивність стискання американця та, наприклад, японця), символічні знаки (знак V, піднятий вказівний палець, великий палець, зімкнені в кільце великий та вказівний пальці).

Деякі народи надають великого значення іншим частинам тіла. Так, на острові Фіджі, зустрічаючись, члени племені обнюхують один одного. Дотики та поцілунки під час комунікації недопустимі в азійських країнах. Європейці сприймають ці прояви як доброзичливість, але «дозування» таких знаків може бути різним: у Східній Європі до них ставляться більш стримано. Італійці використовують експресивні жести навіть у нейтральній за змістом розмові. Суворі північні народи скупі на вираження емоцій.

Уклін як форма привітання обов'язковий у японській та ки-тайській культурі. Європейці, вітаючись, можуть лише злегка кивнути головою, а уклін у побутовому контексті може набувати іронічного чи саркастичного значення. Японський уклін (одзиги) має три види та відображає характер соціальних стосунків між чоловіками та жінками, батьками та дітьми, братами та сестрами, вчителем та учнем тощо.

Таким чином, проблема невербального перекладу не менш важлива, ніж проблема мовного перекладу. Її вирішення залежить від підвищення загальнокультурного рівня кожної людини та покращення підготовки фахівців у галузі перекладознавства саме щодо специфіки невербального спілкування з іноземцями.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

ТЕМИ ДЛЯ ДОПОВІДЕЙ

1. *Становлення порівняльного мовознавства як лінгвістичної дисципліни.*
 2. *Зв'язок порівняльного мовознавства з іншими галузями науки.*
 3. *Методи наукового дослідження.*
- ЛІТЕРАТУРА: див. с. 5.*

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Коли був покладений початок порівняльному мовознавству?
2. Яким було порівняння вульгарної та класичної мов?
3. Який вид порівняння отримав назву характерології?
4. Який вид дослідження називають конфронтативним?
5. Що вивчається при контрастивному дослідженні?
6. Назвіть основні принципи міжмовного порівняльного аналізу.
7. Чим зумовлений зв'язок порівняльного мовознавства з народознавством?
8. З якою наукою зв'язок порівняльного мовознавства проявляється найбільш чітко?
9. На чому ґрунтується зв'язок порівняльного мовознавства з фізикою?
10. Що таке метод / методологія?
11. В яких значеннях вживається термін метод?
12. Що визначає загальний характер розвитку лінгвістичної науки?
13. Назвіть основні загальнонаукові методики дослідження.
14. Що таке індукція?
15. Чим дедукція відрізняється від індукції? Що лежить в основі дедукції?
16. Яке поняття пов'язане з дедукцією?
17. Чи можна передбачити факти за допомогою гіпотези?
18. Що таке аналіз / синтез?
19. Який мовознавчий метод є найдавнішим?
20. Які етапи розрізняють в описовому методі?
21. Які прийоми використовує описовий метод?
22. Охарактеризуйте прийоми зовнішньої інтерпретації.
23. В чому полягають прийоми внутрішньої інтерпретації?

24. Для чого використовують описовий метод?
25. На чому ґрунтується порівняльно-історичний метод?
26. В чому полягає головна мета порівняльно-історичного методу?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. Початок порівняльному мовознавству був покладений у ...
 - А. XIV ст.
 - Б. XV ст.
 - В. XVI ст.
2. При конфронтативному порівнянні досліджуються ...
 - А. лексика
 - Б. граматики
 - В. тексти
3. Коли виявляються безеквівалентні засоби, такий вид дослідження називається....
 - А. системним
 - Б. контрастивним
 - В. конфронтативним
4. Найбільш помітно зв'язок пор. мовознавства проявляється з ...
 - А. народознавством
 - Б. археологією
 - В. літературознавством
5. Термін «метод» вживається в ... значеннях.
 - А. двох
 - Б. трьох
 - В. чотирьох
6. Термін метод означає шлях пізнання і витлумачення будь-якого явища дійсності у ... значенні.
 - А. загальнонауковому
 - Б. спеціально науковому
 - В. методичному
7. Прийом дослідження, коли на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок, називається ...
 - А. аналіз
 - Б. індукція
 - В. дедукція
8. Поняття гіпотези пов'язане з ...
 - А. індукцією
 - Б. дедукцією
 - В. синтезом

9. Розчленування цілого на частини, це ...
А. індукція
Б. аналіз
В. синтез
10. Єдність аналізу і ... забезпечує адекватне відображення дійсності.
А. дедукції
Б. гіпотези
В. синтезу
11. Найдавнішим мовознавчим методом є ...
А. аналіз Б. синтез В. описовий
12. Прийоми зовнішньої інтерпретації бувають ... видів.
А. двох
Б. трьох
В. чотирьох
13. Коли одиниці одного рівня використовують як засіб лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня, то ми говоримо про прийоми ...
А. логіко-психологічні
Б. соціологічні
В. міжрівневої інтерпретації
14. ... розкриває приховані властивості мовної одиниці.
А. парадигматика
Б. артикуляція
В. синтагматика
15. На порівнянні мовних явищ і їх розгляді в історичному аспекті базується ...
А. описовий метод
Б. метод компонентного аналізу
В. порівняльно-історичний метод
16. Як самостійний розділ науки про мову семасіологія сформувалася у:
а) XVII ст.
б) XVIII ст.
в) XIX ст.
г) XX ст.
17. Термін «семасіологія» ввів німецький вчений:
а) Г. Пауль
б) В. Гумбольдт
в) В. Вундт
г) Х. Рейзіг

18. Термін «семантика» запропонував французький вчений М. Бреель у:

- а) 1783
- б) 1888
- в) 1883
- г) 1983 році

19. Фундамент сучасної семасіології закладено у працях:

- а) О.О. Потебні
- б) В. Гумбольдта
- в) Л.В. Щерби
- г) И. Тріра

20. Основною одиницею семантичної підсистеми мови є:

- а) фонема
- б) морфема
- в) лексема
- г) речення

8. Як «змістовий аналог, семантична функція словоформ» визначається:

- а) лексема
- б) смисл
- в) семема
- г) графема

21. Значення, «як концепт, що актуалізується у свідомості як інформаційна функція іншого концепту, що актуалізує саме цей», визначає:

- а) Е. Бенвеніст
- б) В.Г. Гак
- в) О.І. Смирницький
- г) М.В. Нікітін

22. Прихильники репрезентують значення як фізіологічну реакцію на стимул:

- а) психологізму
- б) інформативності
- в) генеративістики
- г) біхевіоризму

23. Визначіть інтенціонал (1) та імплікаціонал (2) лексеми «літо»:

- а) найтепліша пора року
- б) пора року з червня по серпень
- в) сонце сходить рано
- г) досягають фрукти

24. Поняття ЛСВ вперше запропоновано у 1954 році:

- а) О.І. Смирницьким

- б) Б. Потье
 - в) В.Г. Гак
 - г) Е. Косеріу
25. ЛСВ як двобічний мовний знак, що являє собою єдність звучання і змісту і зберігає її незмінною у межах притаманних йому парадигматичних та синтагматичних зв'язків визначає:
- а) О.І. Смирницький
 - б) І.В. Арнольд
 - в) А. Греймас
 - г) А. Мартіне
26. ... слугує тим знаряддям мислення, за допомогою якого вдається досягти найвіддаленіших куточків нашого концептуального поля:
- а) інтенціонал
 - б) референт
 - в) метафора
 - г) метонімія
27. Метод компонентного аналізу був запропонований У. Гуденафом та Ф. Лаунсбері у:
- а) 1946
 - б) 1956
 - в) 1966
 - г) 1976 році
28. Ефект порушення узгодження змісту при метафоричному переносі встановив:
- а) Л.В. Щерба
 - б) Аристотель
 - в) Платон
 - г) Дж. Катц
29. Термін «імбрикація» застосував:
- а) О. Зельц
 - б) Ш. Баллі
 - в) Ж. Вейнренк
 - г) Дж. Фодор
16. Семантичне узгодження ґрунтується на повторюваності сем... пов'язаних слів:
- а) парадигматично
 - б) конотативно
 - в) синтагматично
 - г) прагматично
30. Конотація завжди є ... щодо денотації:
- а) первинною б) вторинною в) вербальною.

Тема 2. МЕТОДИ КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ

ТЕМИ ДЛЯ ДОПОВІДЕЙ

1. Лінгвістичні методи дослідження та їх призначення.
2. Методи Контрасивного Аналізу (КА):
 - 2.1. Метод безпосередніх складових (БС)
(Immediate Constituents- IC-Method).
 - 2.2. Трансформаційний метод
3. КА граматичних структур.
(Пасивні конструкції в англійській та німецькій мовах).
ЛІТЕРАТУРА: див. с. 5.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що є предметом мовознавчих досліджень?
2. Що таке метод?
3. В чому полягає призначення власне лінгвістичних методів?
4. Ким був розроблений контрастивний аналіз?
5. В чому полягає процедура аналізу БС?
6. На чому ґрунтується аналіз БС?
7. Що передбачає аналіз БС?
8. Які недоліки властиві даній моделі аналізу?
9. Чи гарантує тотожність позиції (дистрибуції) тотожність функції?
10. Як визначає граматику Фріз (Fries 1952)?
11. Назвіть типи формальних засобів, які діють на граматичному рівні.
12. В чому полягає різниця передачі прямого і непрямого додатка в англійській та німецькій мовах?
13. Якими засобами передається поняття «означеності»/«неозначеності» в англійській та українській мовах?
14. Коли розбіжності між мовами виявляються меншими?
15. З чим ім'ям пов'язаний трансформаційний метод?
16. На чому базується трансформаційна граматика?
17. Назвіть основні ознаки ядерних конструкцій (речень).
18. Які моделі ядерних конструкцій розробив Гарріс (Z.S.Harris)?
19. Що таке трансформи/ трансформація /інваріант?
20. Охарактеризуйте необхідні умови трансформації (4).
21. Назвіть основні види трансформації.
22. Які типи простої трансформації вам відомі?
23. Що таке номіналізація?
24. Які типи номіналізації виділяють в німецькій мові?
25. В чому полягають генералізуючі трансформації?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. ... це процедура виявлення й опису специфічних особливостей явища.

- А) функція
- Б) діалектика
- В) метод
- Г) категорія

2. Призначення ... методів полягає у з'ясуванні внутрішньої структури мови.

- А) соціологічних
- Б) фізичних
- В) математичних
- Г) лінгвістичних

3. Завдання ... методу полягає у виявленні функціонально однотипних носіїв семантики в споріднених і неспоріднених мовах.

- А) морфемного
- Б) синтаксемного
- В) порівняльно-історичного
- Г) зіставно-типологічного

4) Визначенням взаємозалежності між мовою і мисленням займаються ... методи.

- А) лінгвістичні
- Б) соціологічні
- В) психологічні
- Г) математичні

5. Контрастивний аналіз був розроблений ...

- А) В. Гумбольдтом
- Б) Ч. Фрізом і Р. Ладо
- В) Н. Хомським
- Г) Ш. Баллі

6. Метод аналізу, розроблений структуралістами, відомий як ...

- А) трансформаційний
- Б) компонентний
- В) фонемний
- Г) безпосередніх складових

7. Процес аналізу БС ґрунтується на понятті ...

- А) опозиції
- Б) конструкції
- В) дистрибуції
- Г) функції

8. Тотожність ... тотожність функції.
- А) передбачає
 - Б) не гарантує
 - В) обумовлює
 - Г) ліквідує
9. ... визначає граматику як механізми форми і розташування.
- А) Р. Ладо
 - Б) Л. Блумфілд
 - В) Н. Хомський
 - Г) Ч. Фріз
10. Формальні засоби, які діють на граматичному рівні, бувають ... типів.
- А) двох
 - Б) трьох
 - В) чотирьох
 - Г) шести
11. Визначте, до якого типу формальних засобів належать артиклі:
- А) морфологічні показники
 - Б) функціональні слова
 - В) суперсегментні елементи
12. Протиставлення означеність/неозначеність в українській мові реалізується через ...
- А) інтонаційні засоби
 - Б) службові слова
 - В) порядок слів
 - Г) морфологічні показники
13. Трансформаційна породжувальна граMATика була розроблена ...
- А) Ч. Фрізом
 - Б) Дж. Лайонзом
 - В) Н. Хомським
 - Г) Е. Косеріу
14. Абстракція, яка містить усі елементи для утворення поверхневих структур речення із подібною семантикою, це ... структура.
- А) базова
 - Б) поверхнева
 - В) мовна
 - Г) глибинна
15. Семантика речення належить до ... структури.
- А) поверхневої

- Б) глибинної
 - В) контрастивної
 - Г) фонетичної
16. Поняття типу «агенс», «об'єкт», «дія» – одиниці ... структури.
- А) фонетичної
 - Б) поверхневої
 - В) глибинної
 - Г) контрастивної
17. Поняття типу «підмет», «присудок», «додаток» – одиниці ... структури.
- А) поверхневої
 - Б) глибинної
 - В) контрастивної
 - Г) морфологічної
18. Розширення субстантивної (NP) чи дієслівної групи (VP) це:
- А) номіналізація
 - Б) проста
 - В) генералізуюча трансформація
19. Трансформація, яка перетворює ядерне речення в іменну групу, це...:
- А) проста
 - Б) генералізуюча
 - В) номіналізація
20. трансформація служить для породження третього речення.
- А) проста
 - Б) генералізуюча
 - В) номіналізація

Тема 3. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. *Поняття лексичного поля.*
2. *Компонентний аналіз.*
3. *Семантичні компоненти.*

ЛІТЕРАТУРА: див. с. 5.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Як прийнято розглядати лексику?
2. Хто запропонував поняття «лексичного поля»?
3. В чому полягають властивості семантичного поля?

4. Назвіть англійські дієслова лексичного поля «мовлення».
5. В чому полягає їх функція?
6. Від чого залежить їх вибір?
7. Назвіть німецькі еквіваленти англійських дієслів мовлення.
8. В чому полягає різниця між дієсловами: say і sagen; speak, talk і reden; tell і sagen.
9. Назвіть інструмент опису лексичних полів.
10. Скількох ознак достатньо для того, щоб охарактеризувати лексичні одиниці мови з інвентарем 100 000 одиниць?
11. Хто описав методика компонентного аналізу в зіставних дослідженнях?
12. Охарактеризуйте парадигматичний спосіб виявлення семантичних компонентів.
13. Який аспект залучається для об'єктивізації компонентного аналізу?
14. Яка сема наявна в англ. словах handsome, buxome на відміну від укр. слів красивий, миловидний?
15. Наведіть приклади різниці в комбінації однакового набору сем у словах-корелятах.
16. Охарактеризуйте компонентний аналіз на синтаксичному рівні на прикладі англійського та українського речень: Я прийшла – I have arrived.
17. Що показує компонентний аналіз?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. Поняття «лексичного поля» запропонували ... лінгвісти Й. Тріп і Л. Вайсгербер.
 - А) американські
 - Б) англійські В) німецькі
 - Г) французькі
2. Лексичне поле характеризується властивостями, які зближують його з ...
 - А) етимологічним словником
 - Б) енциклопедичним
 - В) двомовним
 - Г) тезаурусом
3. Опис компонентів Лайонз наводить на прикладі наступних наборів слів:
 - А) man – woman – girl
 - Б) man – girl – child

- В) woman – boy – girl
Г) man – woman – child
4. Компоненти, як і фонологічні ознаки, можуть бути ...
А) загальними
Б) індивідуальними
В) універсальними
Г) унікальними
5. Проблему універсальності компонентів глибоко досліджував...
А) Ліч
Б) Лайонз
В) К. Джеймс
Г) Л. Вайсгербер
6. «Всі лексичні тлумачення в усіх мовах можуть бути проаналізовані у вигляді множинності компонентів». Це ... універсалія.
А) мовна
Б) формальна
В) субстанціональна
Г) функціональна
7. У всіх мовах є протиставлення між ознаками істота / неістота. Це ... універсалія.
А) формальна
Б) функціональна
В) мовна
Г) субстанціональна
8. Методику компонентного аналізу в зіставних дослідженнях описав...:
А) М.П. Кочерган
Б) Ч. Філлмор
В) Ді П'єтро
Г) Й. Тріп
9. Правила, що визначають, які типи лексем можуть вживатися в тих чи інших конструкціях, це ...
А) процедури виявлення
Б) селекційні обмеження
В) звичні колокації
10. «Дивергентна полісемія» це ...
А) міжмовна асиметрія
Б) когнітивна синонімія
В) конотативна синонімія

11. Лексеми freedom / liberty; hide / conceal; Angst / Furcht є синонімами.

- А) когнітивними
- Б) конотативними
- В) абсолютними

12. Коли слова-кореляти мають однаковий набір сем, то їх місце у семній структурі ...

- А) завжди збігається
- Б) ніколи не збігається
- В) не завжди збігається

13. Те, що англ. прикметник handsome сполучається зі словами на означення чоловічої статі, можна встановити за допомогою ... способу.

- А) парадигматичного
- Б) синтагматичного
- В) синтаксичного

14. Дивергентна полісемія представлена в прикладі ...:

- А) англ. hand – нім. Hand, Zeiger, Hilfsarbeiter, Beifall;
- Б) англ. wide square, plane, plank – нім. ein weiter Platz, eine weite Ebene, ein breites Brett;
- В) англ. to wash one's hands, to wash the linen – укр. мити руки, прати білизну.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Порівняйте дексичні поля «ГОВОРИТИ» та «ПРИГОТУВАННЯ ЇЖІ» в англійській та німецькій мовах.

(Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. М., 1989. С. 293–305)

Тема 4. ПЕРЕКЛАД ЯК ОСНОВА КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. Слово як основна одиниця КА.
2. КА при перекладі.

ЛІТЕРАТУРА: див. с. 5.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чому при навчанні перекладу необхідно враховувати рідну мову?
2. Чим розрізняються мови?
3. Що дозволяє виявити КА?
4. В чому полягає «когнітивна теорія засвоєння коду» Дж. Керролла?
5. Що є основною одиницею контрастивної лексикології?
6. Яке визначення слова дає Л. Блумфілд?
7. Що таке значення слова?
8. В чому полягає різниця між значенням і смислом?
9. Який компонент в значенні виділяє О.В. Бондарко?
10. Яких слів стосується ідентичність значень у різних мовах?
11. Які слова майже не мають повних відповідників в інших мовах?
12. Що зазначав С. Ульман стосовно лексичного складу різних мов?
13. Чим є КА при перекладі?
14. Який матеріал для перекладу необхідно вибирати?
15. З чого необхідно починати КА при порівнянні текстів оригіналу з перекладом?
16. До чого можна переходити після аналізу речення по складових елементах?
17. На що необхідно звертати увагу розглядаючи значення слова?
18. Який порядок слів є характерним для англійського простого розповідного речення?
19. Як в англійському реченні розташовуються обставини?
20. Який порядок слів спостерігається в німецькому реченні?
21. Яку функцію виконує порядок слів в англійському / німецькому реченні?
22. Який порядок розташування обставин є характерним для німецького речення? Де розташовується обставина місця?

23. Чим розрізняються англійські прикметники fat, thick від німецького dick?

24. Що служить джерелом метафори?

25. Як слід розглядати переклад на думку Ді П'єтро?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. При навчанні іноземній мові необхідно враховувати рідну мову, стверджував...

А) Н. Хомський

Б) Ді П'єтро

В) Б. Уорф

Г) Л. Блумфілд

2. Мови розрізняються тим, як вони ...

А) будують речення

Б) членують дійсність

В) будують речення і членують дійсність

3. Основна одиниця контрастивної лексикології ...

А) речення

Б) текст

В) слово

Г) фонема

4. Визначення слова як мінімальної одиниці належить ...

А) Б. Уорфу

Б) Дж. Керроллу

В) Л. Блумфілду

Г) О.В. Бондарко

5. ... – це зміст, створюваний у конкретній мові на основі наявних у ній опозицій у лексико-семантичній системі.

А) смисл

Б) слово

В) значення слова

Г) значення речення

6. Актуалізоване значення це ...

А) морфема

Б) словосполучення

В) речення Г) смисл

7. Смисл є ...

А) статичним Б) має національно-мовну специфіку

В) універсальним

8. При перекладі на іншу мову передається ...

А) значення

- Б) екстенціонал
 - В) інтенціонал
 - Г) смисл
9. Ідіоетнічний інтерпретаційний компонент в значенні виділяє ...
- А) В.П. Литвинов
 - Б) Б. Уорф
 - В) О.В. Бондарко
 - Г) М.П. Кочерган
10. Повний збіг значення стосується ...
- А) полісемічних
 - Б) синонімічних
 - В) моносемічних
 - Г) антонімічних слів
11. Українському любов, англ. love, нім. Liebe в латинській мові відповідають лексеми:
- А) дві
 - Б) три
 - В) чотири
 - Г) п'ять
12. Англійське дієслово to think має ... значення у порівнянні з українським «думати» та німецьким denken.
- А) ідентичне
 - Б) вужче
 - В) ширше
 - Г) протилежне
13. При виборі матеріалу для перекладу перевага надається ...
- А) науковим
 - Б) газетним
 - В) художнім текстам
 - Г) нейтральній прозі
14. Порядок слів в ... реченні виконує синтаксичну функцію.
- А) українському
 - Б) німецькому
 - В) французькому
 - Г) англійському
15. Місце слова перед присудком визначає роль слова в англійському реченні як...
- А) додатка
 - Б) обставини
 - В) граматичного підмета

16. В ... реченні будь-який член речення може передувати підмету в початковій позиції.
- А) українському
 - Б) німецькому
 - В) англійській
 - Г) турецькій
17. Для німецьких дієслів руху необхідним додатком є ...
- А) обставина часу
 - Б) обставина місця
 - В) обставина способу дії
18. Думку про те, що переклад слід розглядати як технічний прийом висловив ...
- А) Б. Уорф
 - Б) Ді П'єтро
 - В) Л. Блумфілд
 - Г) Н. Хомський

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Порівняйте сходження і розходження значень серед слів побутової лексики англійської та німецької мови.

(Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV, с. 342–343, 347–349)

Тема 5. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. *Фразеологія як галузь лінгвістики. Проблема класифікації сталих сполучень.*
2. *Етимологічні джерела ФО англійської мови.*
 - 2.1. *Споконвічно англійські ФО.*
 - 2.2. *Шекспіризми.*
 - 2.3. *Запозичені фразеологічні одиниці.*
 - 2.3.1. *Біблеїзми.*
 - 2.3.2. *ФО, запозичені з різних мов.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трибуханчик А.М. Фразеологія англійської мови: походження і функціонування: навч.-метод. посібн. до спецкурсу для студентів ф-ту іноземних мовк. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. – 130 с.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Кого прийнято вважати основоположником фразеології?
2. Хто з вітчизняних мовознавців зробив значний вклад в становлення фразеології як науки?
3. Як сьогодні тлумачиться термін «фразеологія»?
4. Які ознаки фразеологізмів виділяє О.В. Кунін?
5. Чим характеризується семантична цілісність ФО?
6. Яку класифікацію фразеологізмів розробив В.В. Виноградов?
7. З яких розділів на думку О.В. Куніна складається фразеологія?
8. Які одиниці входять до розділу ідіоматики?
9. Назвіть основні типи переосмислення змінних словосполучень.
10. Які одиниці входять до складу ідіофразеоматики?
11. В якому розділі розглядаються фразеологізми неідіоматичного характеру?
12. На які класи можна поділити англійські ФО за походженням?
13. З чим пов'язані споконвічно англійські фразеологізми?
14. Які фразеологізми були запозичені з німецької?
15. До яких запозичень відносяться ФО американського походження?
16. Яка структура характерна для ФО в іншомовній формі?
17. Які типи міжмовних співвідношень розрізняють з огляду на значення фразеологізмів?
18. Які підгрупи ФО виділяються при неповній еквівалентності?
19. Які співвідношення можливі за умови безеквівалентності ФО?
20. В чому може виявлятися національна специфіка фразеології?
21. Наведіть приклади англійських ФО, пов'язаних з іменами і прізвищами.
22. Які ФО завжди є специфічно національними?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. Основоположником фразеології прийнято вважати ...
 - А) О.В. Куніна
 - Б) Л.П. Сміта
 - В) Ш. Баллі
 - Г) Н. Хомського
2. Фразеологія являє собою мовну ...
 - А) прикрасу
 - Б) надмірність
 - В) універсалью

- Г) категорію
3. Визначення «фразеологія – вибір слів, формулювання» подає ...
- А) Вебстерський словник
 - Б) Оксфордський словник
 - В) О.В. Кунін
 - Г) В.В. Виноградов
4. ... ФО полягає в тому, що значення ФО переосмислене.
- А) відтворюваність
 - Б) окремооформленість
 - В) стійкість
 - Г) семантична цілісність
5. Відповідно до класифікації ... ФО поділяють на фразеологічні зрощення, єдності та сполучення.
- А) Ш. Баллі
 - Б) В.В. Виноградова
 - В) О.В. Куніна
 - Г) В.М. Мокієнка
6. Визначіть тип англійської ФО blackfrost:
- А) ідіома
 - Б) фразеологічна єдність
 - В) фразеологічне сполучення
7. Вмотивований вираз з єдиним цілісним значенням, що виникає із злиття значень лексичних компонентів, це...
- А) фраз. зрощення
 - Б) фраз. єдність
 - В) фраз. сполучення
8. Яка із ФО не належить до даного розряду:
- А) red tape
 - Б) to kick the bucket
 - В) the last straw
 - Г) old bird
9. Визначте тип переосмислення у виразі a heart of stone:
- А) метафора
 - Б) метонімія
 - В) метафора + метонімія
 - Г) метонімія + метафора
10. Споконвічно англійська ФО baker's dozen пов'язана з ...
- А) реаліями
 - Б) повір'ями
 - В) традиціями
 - Г) іменами

11. З якої мови запозичена ФО appetite comes with eating:
 - А) грецької
 - Б) латинської
 - В) німецької
 - Г) французької
12. ФО Sell like hot cakes прийшла до Англії зі...:
 - А) Австралії
 - Б) Нової Зеландії
 - В) Німеччини
 - Г) США
13. Для інтернаціональних зворотів характерна ... структура.
 - А) двокомпонентна
 - Б) трьохкомпонентна
 - В) одно-
 - Г) чотирьохкомпонентна

ТЕМА 6. Питання перекладу англійських фразеологізмів

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. Переклад ФО, використовуючи абсолютні /повні еквіваленти.
2. Переклад ФО, використовуючи відносні еквіваленти.
3. Переклад ФО, вибираючи точні фразеологічні аналогії.
4. Переклад ФО, вибираючи приблизні фразеологічні аналогії.
5. Описовий переклад фразеологічних і сталих виразів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трибуханчик А.М. Основи перекладу англійської фразеології: навч. посіб. для студентів факультету іноземних мовк. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 59 с.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які фразеологізми перекладаються за допомогою абсолютних еквівалентів?
2. В яких аспектах проявляється дивергенція при перекладі ФО з використанням відносних еквівалентів?
3. Чим визначається переклад ФО за допомогою аналогів?
4. До чого зводиться описовий переклад ФО?
5. В чому полягає мета перекладу ФО?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

14. Визначте дивергенцію при перекладі ФО з використанням відносного еквівалента: *aspaleasaper* – блідий, мов стіна:

- А) пропущення частини Б) заміна деталі
В) узагальнення Г) конкретизація

15. Визначте спосіб перекладу англійської ФО *whiteelephant* – подарунок, якого важко позбутися:

- А) повний еквівалент Б) відносний еквівалент
В) аналог Г) описовий переклад

16. Підберіть український еквівалент до англ. ФО *to keep body and soul together*:

- А) Шила в мішку не сховаєш.
Б) Що було, то загуло.
В) Який Сава, така й слава.
Г) Ледве зводити кінці з кінцями.

Визначте спосіб перекладу наступних ФО:

- А) повні еквіваленти г) точні аналогії
Б) часткові еквіваленти д) приблизні аналогії
В) відносні еквіваленти е) описовий переклад

- 1. *the Trojan horse*** – троянський кінь
- 2. *vanity fair*** – ярмарок марносластва
- 3. *time is money*** – час – гроші
- 4. *the massacre of the innocents*** – винищення немовлят
- 5. *baker's dozen*** – чортова дюжина
- 6. *as short as dog's tail*** – короткий, як осінній день
- 7. *one's own flesh and bone*** – рідна кровинка
- 8. *not for love or money*** – ні за що на світі
- 9. *it is six and half a dozen*** – не вмер Данило, так болячка задавила
- 10. *red blood*** – мужність, відвага
- 11. *poor fish*** – йолоп, бевзь

Idiom Exercise

You can test your knowledge of the idioms by filling in the gaps (*for love nor money; labour of love; shotgun wedding; old flame; gold digger; there are plenty of other fish in the sea; sugar daddy*):

«Isn't that woman – the one with the elderly man – an..1.. of yours? Yes, I'm sure it's her. Don't you remember? She's the..2.. who was always on the lookout for a..3..»

«By the way, Sheila and Jack are getting divorced. I didn't expect the marriage to last – theirs was..4.., you know. Anyway, I told her that..5.. and that she won't be alone for long.

«Apparently, Jack's been having an affair. When Sheila found out, she destroyed his collection of antiques. He was furious because they can't be replaced...6.. By the way, did you know that they're selling their house? It's such a pity because she made it so beautiful. It was a real ...7...»

TEST. Fill in the blanks with the appropriate phrase from the box.

a blue stocking, a chain smoker, a grain of salt, a snake in the grass, a vicious circle, Achilles' heel, an apple of discord, burning the candle at both ends, building castles in Spain, crying wolf, cut the Gordian knot, golden calf, inferiority complex, killed the fatted calf, kill the goose that laid the golden eggs, sword of Damocles, the lion's share', sour grapes, tilting at windmills, wishful thinking

1. She's a clever woman – reads a lot and all that sort of thing. Not at all a society woman, in spite of her prettiness – bit of _____, I fancy.
2. «Are you still working day and night?» – «Not anymore. Now I work nine hours a day, and I get a good sleep almost every night. No more _____».
3. I told him he should stop _____ and train for a sensible profession.
4. The right to host the Olympic Games is _____ between two countries.
5. Soames felt himself, not _____, but a benefactor – a friend in need – a champion come to the defense of an unhappy and persecuted woman.
6. A person who is overweight is likely to feel frustrated and to deal with this frustration by eating more; it's _____.
7. He told me he was a tennis champion in his younger days. But I've learned to take everything he says with _____.
8. Helen's always _____ wolf about attempted break-ins, but the police can never find any evidence.
9. The president hoped that his bold new anti-inflation plan would _____.
10. The country's dependence on imported oil could prove to be its _____ if prices keep on rising.
11. When Bob got back from college, his parents _____ and threw a great party.
12. Parents and agents of successful child actors and singers often _____ by making the kids work too much, and the kids lose the magic spark that made them special in the first place.
13. _____ of the government's budget goes to the military, when it could be spent on useful things like education, health care and looking after the environment.
14. If Julie loses, she complains about the referee. It's just _____.
15. You live with this _____ hanging

over your head, knowing that you carry the virus for a deadly disease. 16. He loved money, Miss Innes. He offered up everything to his _____. Not power, not ambition, was his fetish: it was money. 17. She looked at the cigarette butts closely. Marlboros, all of them, smoked nearly down to the filter: probably a man, probably _____. 18. Hoping for a car as a birthday present is just ----- . Your parents can't afford it. 19. He was an enforced egoist, with a somewhat violent _____ – his egoism, in fact, had been automatically built up to cover his complete lack of confidence in himself. 20. A few weeks ago when I came here, I'd felt like a kind of feminine Don Quixote _____.

Тема 7. ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. *Причини, що зумовлюють трансформації при перекладі.*
2. *Основні типи перекладацьких трансформацій.*

ЛІТЕРАТУРА: див. с. 5.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. В чому знаходить своє відображення вибірковість мов стосовно ознак і явищ позамовного світу?
2. Для позначення яких дій використовуються форми Continuos дієслова to be?
3. Які іменники в українській мові можуть бути суб'єктом предикатів, що позначають активну дію? Яка трансформація застосовується при перекладі цих дієслів українською?
4. Що таке перекладацькі трансформації?
5. До яких типів можна звести всі види трансформацій?
6. Який вид перекладацької трансформації є найбільш розповсюдженим?
7. Що відбувається при лексичних замінах?
8. Що називається конкретизацією?
9. Назвіть приклади перекладу англійського іменника thing (нім. Ding).
10. Чому при перекладі конкретизуються англійські дієслова руху come і go?
11. Якими трансформаціями супроводжується конкретизація дієслова to be /sein?
12. Як називається перетворення протилежне конкретизації?

13. Чим можуть обумовлюватися конкретизація і генералізація при перекладі з англійської на українську?

14. Наведіть приклади перекладу, обумовлені причинно-наслідковими відношеннями.

15. Що таке літота? Яка трансформація застосовується при її перекладі?

16. На чому ґрунтується метонімічний переклад?

17. В чому полягає різниця в зображенні ситуації в англійській та українській мовах?

18. Назвіть основні типи перебудови синтаксичної структури речення при перекладі з англійської на українську.

19. В чому полягає різниця у вживанні пасивного стану в англійській та українській мовах?

20. Назвіть основні причини заміни простого речення складним.

21. Що зумовлює заміну підрядності сурядністю?

22. Який зв'язок є характерним для розмовної української мови?

23. Наведіть приклад комплексної лексико-граматичної трансформації.

Творче завдання: Порівняйте оригінал та переклад українською уривку художнього твору і визначте трансформації, до яких вдався перекладач.

«I walked all the way back to the hotel. Forty-one gorgeous blocks. I didn't do it because I felt like walking or anything. It was more because I didn't feel like getting in and out of another taxicab. Sometimes you get tired of riding in taxicabs the same way you get tired riding in elevators. All of a sudden, you have to walk, no matter how far or how high up. When I was a kid, I used to walk all the way up to our apartment very frequently. Twelve stories»

(J.D. Salinger. THE CATCHER IN THE RYE.)

«Я йшов пішки до самого готелю. Всі сорок один – ще й який квартал! І не тому, що мені кортіло пройтись абощо. Просто гідко було знов улазити в таксі. Іноді їздити в таксі набридає так само, як ото підійматись і спускатись в ліфті. Раптом закортить просто піти – далеко чи близько, байдуже. Малим я любив виходити пішки до самої нашої квартири. Аж на тринадцятий поверх!

(Дж. Д. Селінджер. Над прірвою у житі (1984) / Ловець у житі. (2015) Переклад з англійської Олекси Логвиненка)

Тема 8. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

1. Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації.

2. Поняття і складники міжкультурної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА: див. лекція 6.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Як розглядає міжкультурну комунікацію О.О. Селіванова?
2. Назвіть об'єкт та предмет міжкультурної комунікації.
3. Які аспекти міжкультурної комунікації виокремлюють Ф.С. Бацевич та В.М. Манакін?
4. Яким є одне з головних завдань теорії та практики міжкультурної комунікації?
5. Коли міжкультурна комунікація з'являється як академічна дисципліна?
6. З чим було пов'язане становлення міжкультурної комунікації в Європі?
7. Що таке макрокультура?
8. Чим мікрокультура відрізняється від макрокультури?
9. Що є вихідним положенням теорії адаптації?
10. У чому полягає вихідний пункт концепції редукції невпевненості?
11. Охарактеризуйте теорію координованого управління значенням.
12. Що дозволяє риторична теорія міжкультурної комунікації?
13. Що вважають прихильники конструктивістської теорії?
14. Яка теорія акцентована на питанні важливості ролей, стереотипів і схем для процесу комунікації?
15. Що описує теорія конфліктів?
16. Назвіть основні форми міжкультурної комунікації.
17. Що є джерелами інформації при прямій/непрямій комунікації?
18. Чим розрізняються неопосередкована й опосередкована форми комунікації?
19. Як визначає міжкультурну компетенцію О.О. Селіванова?
20. На підставі чого формується міжкультурна компетентність?
21. Назвіть головні стратегії міжкультурної комунікації.
22. Що передбачає етнокультурна ідентичність людини?
23. Назвіть складники етнокультурної компетенції.
24. До якого складника етнокультурної компетенції відносять традиції, звичаї та ритуали?

25. До чого може призвести неволодіння етнокультурною компетенцією?

26. Наведіть приклад конфлікту культур.

27. Чи передбачає знання іноземної мови володіння повною мірою культурною компетенцією?

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ

1. Датою народження міжкультурної комунікації як науки вважається:

а. 1934 р.

б. 1954 р.

в. 1964 р.

2. Термін «міжкультурна комунікація» запропонували:

А. О.О. Селіванова і Ф.С. Бацевич

Б. Ф.С. Бацевич і В.М. Манакін

В. Е. Холл і Д. Трагер

3. Аспекти міжкультурної комунікації, пов'язані з культурною традицією, соціальними чинниками, специфікою тезаурусів та мовними особливостями виокремлює ...

А. О.О. Селіванова

Б. Ф.С. Бацевич

В. В.М. Манакін

4. Успадковані та усталені норми соціальної практики людей становить ...

А. етика

Б. психологія

В. культура

5. Способи членування світу мовними засобами передбачає ... аспект:

А. соціально-комунікативний

Б. лінгвістичний

В. психологічний

6. На розуміння норм міжособистісного спілкування спрямований ... аспект міжкультурної комунікації.

А. культурологічний

Б. лінгвістичний В. етичний

7. Зменшити дискомфорт перебування в чужинному середовищі покликаний:

А. етичний

Б. психологічний

В. професійно-прикладний аспект

8. Типи культур, які виділяються за континентальними ознаками, називаються...
- А. субкультурами
 - Б. мікрокультурами
 - В. макрокультурами
9. Вихідний пункт концепції ... полягає у припущенні, що індивіди хочуть точно знати, чого їм чекати від спілкування з іншою людиною.
- А. теорії правил
 - Б. адаптації
 - В. координованого управління
10. Аналіз підсвідомої адаптації повідомлень є частиною теорії ...
- А. адаптації
 - Б. правил
 - В. риторичної
11. На вибір стилю спілкування і можливих тем для розмови акцентована...
- А. конструктивістська
 - Б. теорія правил
 - В. теорія соціальних категорій і обставин
12. Розрізняють ... основні форми міжкультурної комунікації.
- А. дві
 - Б. три
 - В. чотири
13. Пряма комунікація може здійснюватися в ... формі.
- А. усній
 - Б. писемній
 - В. усній та писемній
14. Твори літератури, радіоповідомлення, телепередачі є інформаційними джерелами ... комунікації.
- А. прямої
 - Б. непрямої
 - В. опосередкованої
15. Можливість використання невербальних засобів скорочується при ...
- А. прямій
 - Б. прямій опосередкованій
 - В. непрямої комунікації
16. Головними стратегіями міжкультурної комунікації вважають правила...
- а. О.О. Селіванової
 - б. Е. Холла
 - в. М. Клайна

17. Формулюю висловлення відповідно до норм власної культури – це правило...

- а. кількості
- б. якості
- в. модальності

18. До паравербальних одиниць спілкування належать ...

- а. символи
- б. жести
- в. міфологеми

Творчі завдання

1. Опишіть переклад як модель міжкультурної комунікації.

2. Доберіть анекдоти, в яких відображені національні особливості представника певного етносу. Виділіть стереотипні образи та прокоментуйте упередження щодо їхніх реальних прототипів.

3. Порівняйте українські та англійські / німецькі прислів'я та приказки про різні аспекти матеріальної та духовної культури.

4. Проаналізуйте модель ментальної поведінки людини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., що втратила своє національне коріння, довгий час проживаючи на чужині, однак намагається зберегти етнічну ідентичність на матеріалі оповідання З. Ленца «Люди-мила» (Зігфрід Ленц. Оповідання / переклад А.В. Роліка. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 122 с.).

5. Проаналізуйте статтю «World Image of Russians and the English: Comparative Analysis» (Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. 2000. – С. 72-78.

6. Прочитайте і прокоментуйте наступний текст:

The British Way of Life

There is not very much difference between life in Germany and life in Britain. In both countries, most of the people live in towns; they have similar jobs and the same sorts of hobbies. And yet, if you lived in Britain, your life would not be quite the same as it is here in Germany. Here are some examples.

As a German, you probably live in a flat. If you were English, you would probably live in a house of your own.

In Germany, you shake hands with dozens of people every day. The more hands you can shake, the better. If you lived in England, you would hardly ever shake hands with anyone, unless you were the Queen or a politician.

As a German, you don't like to wait in a queue. You either go away, or you try to «jump the queue». If you were English, you would love to queue. Sometimes you would even join a queue for the fun of it.

In Germany, you can have an ice-cold glass of beer in a «Wirtschaft» at any time of the day. In England, you could drink a glass of beer in a pub only at certain hours, and it wouldn't be ice-cold.

If you were English, you would wear your oldest clothes on Sundays, drink tea with milk at least five times a day, eat fish or bacon and eggs for breakfast, and find cricket an interesting game. But, above all, you wouldn't have to learn English. Instead, you would now be working in the garden, reading a newspaper, watching television, or discussing the weather with your neighbour.

ЗАЛІКОВИЙ ТЕСТ

1. Основна одиниця контрастивної лексикології ...
 - А) речення
 - Б) текст
 - В) слово
 - Г) фонема
2. Визначення слова як мінімальної одиниці належить ...
 - А) Б. Уорфу
 - Б) Дж. Керроллу
 - В) Л. Блумфілду
 - Г) О.В. Бондарко
3. ... – це зміст, створюваний у конкретній мові на основі наявних у ній опозицій у лексико-семантичній системі.
 - А) смисл
 - Б) слово
 - В) значення слова
 - Г) значення речення
4. Актуалізоване значення це ...
 - А) морфема
 - Б) словосполучення
 - В) речення
 - Г) смисл
5. Смисл є ...
 - А) статичним
 - Б) має національно-мовну специфіку
 - В) універсальним
6. При перекладі на іншу мову передається ...
 - А) значення
 - Б) екстенціонал
 - В) інтенціонал
 - Г) смисл
7. Ідіоетнічний інтерпретаційний компонент в значенні виділяє ...
 - А) В.П. Литвинов
 - Б) Б. Уорф
 - В) О.В. Бондарко
 - Г) М.П. Кочерган
8. Повний збіг значення стосується ...
 - А) полісемічних
 - Б) синонімічних
 - В) моносемічних
 - Г) антонімічних слів

9. Українському любов, англ. love, нім. Liebe в латинській мові відповідають лексеми:

- А) дві
- Б) три
- В) чотири
- Г) п'ять

10. Англійське дієслово to think має ... значення у порівнянні з українським «думати» та німецьким denken.

- А) ідентичне
- Б) вужче
- В) ширше
- Г) протилежне

11. При виборі матеріалу для перекладу перевага надається ...

- А) науковим
- Б) газетним
- В) художнім текстам
- Г) нейтральній прозі

12. Порядок слів в ... реченні виконує синтаксичну функцію.

- А) українському
- Б) німецькому
- В) французькому
- Г) англійському

13. Місце слова перед присудком визначає роль слова в англійському реченні як...

- А) додатка
- Б) обставини
- В) граматичного підмета

14. В ... реченні будь-який член речення може передувати підмету в початковій позиції.

- А) українському
- Б) німецькому
- В) англійській
- Г) турецькій

15. Для німецьких дієслів руху необхідним додатком є ...

- А) обставина часу
- Б) обставина місця
- В) обставина способу дії

16. Думку про те, що переклад слід розглядати як технічний прийом висловив ...

- А) Б. Уорф

- Б) Ді П'єтро
В) Л. Блумфілд
Г) Н. Хомський
17. Поняття «лексичного поля» запропонували ... лінгвісти
Й. Тріп і Л. Вайсгербер.
А) американські
Б) англійські
В) німецькі
Г) французькі
18. Лексичне поле характеризується властивостями, які зближують його з ...
А) етимологічним словником
Б) енциклопедичним
В) двомовним
Г) тезаурусом
19. Опис компонентів Лайонз наводить на прикладі наступних наборів слів:
А) man – woman – girl
Б) man – girl – child
В) woman – boy – girl
Г) man – woman – child
20. Компоненти, як і фонологічні ознаки, можуть бути ...
А) загальними
Б) індивідуальними
В) універсальними
Г) унікальними
21. Проблему універсальності компонентів глибоко досліджував...
А) Ліч
Б) Лайонз
В) К. Джеймс
Г) Л. Вайсгербер
22. «Всі лексичні тлумачення в усіх мовах можуть бути проаналізовані у вигляді множинності компонентів». Це ... універсалія.
А) мовна
Б) формальна
В) субстанціональна
Г) функціональна
23. У всіх мовах є протиставлення між ознаками істота / неістота. Це ... універсалія.
А) формальна
Б) функціональна

- В) мовна
Г) субстанціональна
24. Методику компонентного аналізу в зіставних дослідженнях описав...:
- А) М.П. Кочерган
Б) Ч. Філлмор
В) Ді П'єтро
Г) Й. Трір
25. Правила, що визначають, які типи лексем можуть вживатися в тих чи інших конструкціях, це ...
- А) процедури виявлення
Б) селекційні обмеження
В) звичні колокації
26. «Дивергентна полісемія» це ...
- А) міжмовна асиметрія
Б) когнітивна синонімія
В) конотативна синонімія
27. Лексеми freedom / liberty; hide / conceal; Angst / Furcht є синонімами.
- А) когнітивними
Б) конотативними
В) абсолютними
28. Коли слова-кореляти мають однаковий набір сем, то їх місце у семній структурі ...
- А) завжди збігається
Б) ніколи не збігається
В) не завжди збігається
29. Те, що англ. прикметник handsome сполучається зі словами на означення чоловічої статі, можна встановити за допомогою ... способу.
- А) парадигматичного Б) синтагматичного В) синтаксичного
30. Дивергентна полісемія представлена в прикладі ...:
- А) англ. hand – нім. Hand, Zeiger, Hilfsarbeiter, Beifall;
Б) англ. wide square, plane, plank – нім. ein weiter Platz, eine weite Ebene, ein breites Brett;
В) англ. to wash one's hands, to wash the linen – укр. мити руки, прати білизну.
31. Основоположником фразеології прийнято вважати ...
- А) О.В. Куніна
Б) Л.П. Сміта

- В) Ш. Баллі
 Г) Н. Хомського
32. Фразеологія являє собою мовну ...
 А) прикрасу
 Б) надмірність
 В) універсалью
 Г) категорію
33. Визначення «фразеологія – вибір слів, формулювання»
 подає ...
 А) Вебстерський словник
 Б) Оксфордський словник
 В) О.В. Кунін
 Г) В.В. Виноградов
34. ... ФО полягає в тому, що значення ФО переосмислене.
 А) відтворюваність
 Б) окремооформленість
 В) стійкість
 Г) семантична цілісність
- 35.. Відповідно до класифікації ... ФО поділяють на фра-
 зеологічні зрощення, єдності та сполучення.
 А) Ш. Баллі
 Б) В.В. Виноградова
 В) О.В. Куніна
 Г) В.М. Мокієнка
36. Визначіть тип англійської ФО blackfrost:
 А) ідіома
 Б) фразеологічна єдність
 В) фразеологічне сполучення
37. Вмотивований вираз з єдиним цілісним значенням, що
 виникає із злиття значень лексичних компонентів, це...
 А) фраз. зрощення
 Б) фраз. єдність
 В) фраз. сполучення
38. Яка із ФО не належить до даного розряду:
 А) red tape
 Б) to kick the bucket
 В) the last straw
 Г) old bird
39. Визначте тип переосмислення у виразі a heart of stone:
 А) метафора
 Б) метонімія

- В) метафора + метонімія
 Г) метонімія + метафора
40. Споконвічно англійська ФО *baker's dozen* пов'язана з ...
 А) реаліями
 Б) повір'ями
 В) традиціями
 Г) іменами
41. З якої мови запозичена ФО *appetite comes with eating*:
 А) грецької
 Б) латинської
 В) німецької
 Г) французької
42. ФО *Sell like hot cakes* прийшла до Англії зі...:
 А) Австралії
 Б) Нової Зеландії
 В) Німеччини
 Г) США
43. Для інтернаціональних зворотів характерна ... структура.
 А) двокомпонентна
 Б) трьохкомпонентна
 В) одно-
 Г) чотирьохкомпонентна
44. Визначте дивергенцію при перекладі ФО з використанням відносного еквівалента: *as pale as paper* – блідий, мов стіна:
 А) пропущення частини
 Б) заміна деталі
 В) узагальнення
 Г) конкретизація
45. Визначте спосіб перекладу англійської ФО *white elephant* – подарунок, якого важко позбутися:
 А) повний еквівалент
 Б) відносний еквівалент
 В) аналог
 Г) описовий переклад
46. Підберіть український еквівалент до англ. ФО *to keep body and soul together*:
 А) Шила в мішку не сховаєш.
 Б) Що було, то загуло.
 В) Який Сава, така й слава.
 Г) Ледве зводити кінці з кінцями.

47. Початок порівняльному мовознавству був покладений у ...
А) XIV ст.
Б) XV ст.
В) XVI ст.
48. При конфронтативному порівнянні досліджуються ...
А) лексика
Б) граматики
В) тексти
49. Коли виявляються безеквівалентні засоби, такий вид дослідження називається....
А) системним
Б) контрастивним
В) конфронтативним
50. Процедура виявлення й опису специфічних особливостей явища це -....
А) функція
Б) діалектика
В) метод
Г) категорія

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЛІТЕРАТУРА ДО ЛЕКЦІЙНИХ ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	5
ЛЕКЦІЇ	
Лекція 1. Загальні питання порівняльного мовознавства	7
Лекція 2. Контрастивний аналіз граматичних структур	20
Лекція 3. Контрастивний аналіз лексичних систем	33
Лекція 4. Переклад як основа контрастивного аналізу.....	46
Лекція 5. Контрастивний аналіз фразеологічних систем	57
Лекція 6. Контрастивний аналіз культур	71
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	
Тема 1. Загальні питання порівняльного мовознавства	85
Тема 2. Методи контрастивного аналізу	90
Тема 3. Контрастивний аналіз лексичних систем	93
Тема 4. Переклад як основа контрастивного аналізу.....	97
Тема 5. Контрастивний аналіз фразеологічних систем	100
Тема 6. Питання перекладу фразеологізмів	103
Тема 7. Трансформації при перекладі	106
Тема 8. Міжкультурна комунікація	108
Заліковий тест	113

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Ролік Анатолій Васильович

ПОРІВНЯЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО:
ЛЕКЦІЇ ТА СЕМІНАРИ

*Навчально-методичний посібник
до курсу «Порівняльне мовознавство»
для студентів факультету іноземних мов*

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку 03.07.23	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Arial	Обл.-вид. арк. 5,67	Електронне видання
Замовлення №	Ум. друк. арк. 7,09	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.